

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР

**АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СИЛ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ**

Матеріали
VI всеукраїнської науково-практичної конференції
01 грудня 2020 року

Харків

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР**

**“АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ
БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ”**

**Матеріали VI всеукраїнської науково-
практичної конференції**

01 грудня 2020 року

Харків

Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України: Матеріали VI всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 01 грудня 2020 року). – Х. : Національна академія НГУ, 2020. – 116 с.

Оргкомітет конференції:

Голова оргкомітету – І.І. Приходько, доктор психологічних наук, професор, начальник науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України, полковник.

Заступник голови оргкомітету – О.С. Колесніченко, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України, підполковник.

Відповідальний секретар оргкомітету – А.А. Лиман, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України, старший лейтенант.

У збірнику представлено наукові доповіді та повідомлення, в яких узагальнено досвід здійснення психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України в екстремальних умовах.

Публікується за матеріалами VI всеукраїнської науково-практичної конференції “Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України”, проведення якої організовано Національною академією Національної гвардії України (01 грудня 2020 року).

Матеріали конференції будуть корисними науковцям, викладачам вищих навчальних закладів, психологам-практикам, керівникам і працівникам силових структур.

Доповіді відтворені безпосередньо з авторських оригіналів. За достовірність представлених матеріалів відповідальність несуть автори.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Приходько І.І.

*доктор психологічних наук, професор,
начальник науково-дослідного центру,
Національна академія Національної гвардії України*

Актуальні питання психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України

Останнім часом майже по всій території нашої держави збільшилися різноманітні численні прояви порушення законності та порядку, продовжується проведення широкомасштабної операції Об'єднаних сил (ООС) на сході України з залученням великої кількості особового складу як Збройних Сил України, так і військовослужбовців Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, співробітників Національної поліції, залишається неконтрольованою частина державного кордону та ін. Умови, в яких особовий склад виконує службово-бойові завдання, відрізняються від їх звичайної професійної діяльності постійним нервово-психічним напруженням, фізичним перенавантаженням, дефіцитом часу для прийняття вірних рішень, неочікуваністю виникнення нової екстремальної чи погіршення наявної ситуації та, безперечно, підвищеним вітальним ризиком. Невідповідність між складними професійними завданнями та здатністю особистості з ними впоратися призводить до виникнення професійного стресу та різних негативних психічних реакцій та станів як під час виконання завдань, так і після їх завершення. Психологічна травматизація військовослужбовців стає причиною зниження ефективності виконання бойових завдань, збільшення небойових втрат, підвищення рівня суїцидальної активності.

Крім того, професійна діяльність представників сил безпеки та оборони України є тим особливим видом праці з певними вимогами до неї, в якій помилки особового складу, як показує досвід останнього часу, мають вкрай негативні наслідки та можуть призвести не тільки до отримання поранень, але й загибелі особового складу. Отриманий досвід зарубіжних психологів з питань переживання психотравматичних подій та їх наслідків, який активно використовувався для розроблення заходів психологічної допомоги комбатантам під час та після бойових дій, не дав можливості якісно вирішити усі завдання, які постали перед українськими фахівцями з проведенням ООС.

Вищевикладені психологічні особливості професійної діяльності особового складу сил безпеки та оборони України вимагають використання сучасних науково обґрунтованих підходів до розроблення та практичного впровадження заходів психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу. Особливе місце в цій роботі належить вдосконаленню заходів професійного психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом, психологічної підготовки особового складу та їх готовності до екстремальної діяльності, визначенню критеріїв оцінки психологічної безпеки особистості,

стресостійкості та надійності персоналу до виконання службово-бойових завдань, пов'язаних з реальною загрозою для життя та здоров'я. На сьогоднішній день також найактуальнішими питаннями є розроблення дієвих заходів психологічної допомоги, корекції та реабілітації співробітників для профілактики виникнення девіантної поведінки (алкоголізації та наркотизації), посттравматичних стресових розладів, порушень соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій.

Усі ці важливі наукові проблеми та практичні завдання учасники V всеукраїнської науково-практичної конференції “Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України” намагалися розв'язати у власних дослідженнях та запропонувати ефективні наукові підходи та практичні шляхи до їх реалізації. Це лише невелика частка багатьох проблемних питань, які стосуються психологічного забезпечення діяльності представників екстремальних професій, які вимагають їх першочергового вирішення.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Барко В.І., доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник, Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ)

Профіль професії керівника територіального (відокремленого) підрозділу Національної поліції України

Психологічний профіль є ґрунтовною психологічною характеристикою особи, його широко використовують в кадровій роботі з метою прогнозування можливих вчинків і поведінки працівників, професійного добору фахівців, призначення на посади, у процесі професійної підготовки, підвищення кваліфікації і перепідготовки персоналу. Психологічний профіль керівника має включати в себе комплекс характеристик, що якісно і кількісно описують особистість в термінах психологічної діагностики. Психологічний профіль містить стислу якісну характеристику діяльності, перелік і певний кількісний діапазон найважливіших параметрів, які характеризують успішного фахівця, професіонала в певній галузі професійної діяльності.

Сутність та основний зміст професійної діяльності, її правова основа. Керівник територіального (відокремленого) підрозділу Національної поліції України (далі – керівник) здійснює реалізацію на території обслуговування державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, організації виконання законів та нормативно-правових актів у цій сфері. Керівник провадить свою діяльність відповідно до Конституції України; законів України “Про Національну поліцію”, “Про запобігання та протидію домашньому насильству”, “Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі”, “Про оперативну-розшукову діяльність”, “Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк”, “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»; “Кримінальний кодекс України”; “Кримінальний процесуальний кодекс України”; “Кодекс України про адміністративні правопорушення” інших актів законодавства України, нормативних актів Міністерства внутрішніх справ.

Сутність виконуваних професійних функцій керівника: здійснює керівництво діяльністю підпорядкованого територіального (відокремленого) відділу поліції, його структурних підрозділів, а також – за наявності – підпорядкованого територіального (відокремленого) відділення (відділень) поліції, яке входить до штатної структури підпорядкованого відділу (далі – підпорядковані підрозділи); забезпечує ефективне виконання законів, нормативно-правових актів, відомчих організаційно-розпорядчих документів МВС, Національної поліції, ГУНП в області, завдань щодо реалізації державної політики у сфері правоохоронної

діяльності; несе персональну відповідальність за виконання покладених на відділ та підпорядковані підрозділи завдань та функцій; визначає, з урахуванням криміногенної обстановки, загальний напрям діяльності відділу та підпорядкованих підрозділів, приймає рішення щодо її удосконалення, виступає старшим оперативним начальником для всіх дислокованих на території обслуговування підрозділів, установ та організацій Національної поліції; розробляє, у межах компетенції, та затверджує функціональні обов'язки своїх заступників та працівників підпорядкованого відділу поліції, контролює своєчасність та ефективність прийняття та реалізацію ними відповідних рішень; аналізує стан криміногенної обстановки на території обслуговування, виявляє проблемні питання, оперативно планує заходи щодо стабілізації криміногенної обстановки, зниження рівня правопорушень, забезпечує їх реалізацію, контролює їх виконання на території обслуговування підпорядкованого відділу поліції, а також територіального (відокремленого) відділення (відділень) поліції; організовує діяльність постійно діючої наради керівництва підпорядкованого відділу поліції з вирішення складних питань оперативно-службової діяльності; організовує роботу з виявлення, припинення, попередження тяжких, особливо тяжких злочинів, резонансних злочинів, установлення осіб, які їх учинили, на території обслуговування підпорядкованого відділу поліції, а також підпорядкованого територіального (відокремленого) відділення поліції; вживає заходів із забезпечення публічної безпеки під час надзвичайного стану в разі стихійного лиха, аварій, катастроф, масових порушень правопорядку, що загрожують життю та здоров'ю громадян, на території обслуговування; приймає рішення про раціональне розставлення (розподіл) сил і засобів, їх перегрупування та маневрування у разі ускладнення оперативної обстановки або введення спеціальних планів на території обслуговування підпорядкованого відділу поліції, а також на території обслуговування; організовує на території обслуговування взаємодію підпорядкованого відділу поліції з іншими підрозділами поліції та МВС України, установами виконання покарань, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, трудовими колективами, громадськими об'єднаннями; здійснює згідно з установленим порядком особистий прийом громадян та розгляд звернень громадян, забезпечує доступ до публічної інформації; звітує перед вищими керівними органами, інформує місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування про роботу, яку віднесено до компетенції поліції; організовує звіти дільничних офіцерів поліції; забезпечує підготовку, достовірність та своєчасність статистичної інформації про діяльність підпорядкованих підрозділів; організовує згідно з установленим порядком ведення діловодства та архівної роботи в підпорядкованому відділі поліції; забезпечує ефективне та результативне використання бюджетних коштів, трудових ресурсів, переданих у користування матеріальних цінностей; забезпечує дотримання підлеглими законності, прав та свобод людини та громадянина, режиму секретності, захист інформації з обмеженим доступом; вживає заходів щодо зміцнення кадрів, визначає резерв на висунення та навчання, готує та подає до вищого органу пропозиції щодо призначення на посади та звільнення з посад

керівників та працівників тощо.

Керівник повинен знати: Конституцію України; акти законодавства, що стосуються діяльності Національної поліції України; укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, розпорядчі документи МВС України, інші нормативно-правові акти, інструктивні та методичні документи, що регулюють діяльність поліції охорони, а також взаємодію з органами державної влади та органами місцевого самоврядування; відомчі та міжнародні нормативні документи, що регулюють питання дотримання поліцейськими прав людини; організаційну структуру та особливості діяльності підрозділів Національної поліції України; місце і завдання Національної поліції України у системі правоохоронних органів; її структуру, принципи, методи правоохоронної діяльності, правове забезпечення; особливості здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень; порядок організації роботи щодо взаємодії з населенням; заходи безпеки, умови та порядок зберігання, правила поводження зі спеціальними засобами, табельною вогнепальною зброєю та боєприпасами; порядок застосування й використання в межах своєї компетенції поліцейських превентивних заходів та поліцейських заходів примусу (фізичного впливу (сили), спеціальних засобів, вогнепальної зброї); правила ділового етикету та професійної етики; види та форми звітності; основні нормативно-правові положення щодо зберігання інформації з обмеженим доступом, оформлення відповідних службових документів; правила охорони праці та протипожежної безпеки; порядок формування та користування базами (банками) даних Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ України; основні характеристики злочинності як соціального явища, системи заходів щодо її запобігання; роль та правовий статус поліції у системі органів державної влади; напрями та форми взаємодії поліції з органами місцевого та регіонального самоврядування, громадськими організаціями, партіями; особливості вивчення та формування громадської думки з питань правопорядку та законності; види та зміст управлінських рішень, процедури їх підготовки та прийняття; організацію, форми і методи контролю за діяльністю підпорядкованих служб і підрозділів; організаційно-правові та соціально-психологічні питання забезпечення охорони публічної безпеки і порядку; специфіку правового, організаційно-штатного, кадрового, інформаційного, матеріально-технічного, фінансового, психологічного, ресурсного забезпечення поліції; наукової організації праці та напрямів її впровадження, сучасних вимог до стилю й методів керівництва; методи аналізу оперативної обстановки на підпорядкованій території, реагування на її зміни; планування роботи підрозділу, координації діяльності з іншими поліцейськими службами тощо.

Керівник повинен уміти: уживати заходів, які спрямовані на усунення загроз життю, здоров'ю підлеглих, фізичних осіб, публічній безпеці й порядку; працювати з інформацією стосовно об'єктів професійної уваги; розглядати звернення, скарги громадян та приймати за ними обґрунтовані рішення; володіти комплексом професійно важливих комунікативних умінь (зокрема налагоджувати

довірчі стосунки з підлеглими, різними категоріями населення), вмiти застосовувати методи психолого-педагогiчного впливу на рiзні категорiї громадян, бути спроможним конструктивно вирішувати конфліктні ситуації; організувати спільну діяльність із представниками підрозділів Національної поліції та інших правоохоронних органів, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і громадських організацій щодо виконання професійних завдань; правильно і своєчасно застосовувати й використовувати в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та поліцейські заходи примусу (фізичний вплив (силу), спеціальні засоби, вогнепальну зброю); аналізувати та планувати свою роботу, вести її облік і звітність; взаємодіяти з представниками засобів масової інформації; правильно оформлювати службові документи; надавати невідкладну (зокрема, домедичну) допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я.

Вимоги до компетентності керівника: відповідає загальним умовам вступу на службу в поліцію; має вищу повну юридичну освіту; має стаж роботи в поліції не менше, як п'ять років; має досвід роботи на керівних посадах не менше одного року; вільне володіння державною мовою; впевнені практичні навички використання комп'ютерної, офісної техніки. *Ключові компетентності керівника:* відповідальне ставлення до службової діяльності; дотримання професійної етики; здатність запобігати конфліктним ситуаціям і знаходити шляхи їх розв'язання; здатність працювати в команді; адаптивність і витривалість; самостійність прийняття рішень; здатність діяти в нестандартних ситуаціях; уміння планувати службову діяльність; здатність виокремлювати головне в службовій діяльності й досягати поставленої мети; прагнення самовдосконалюватися шляхом набуття нових знань, умінь і навичок.

Таблиця 1 – Показники для оцінювання професійної придатності керівника

№	Параметри для оцінювання	Методики дослідження	Показники професійної придатності		
			Оптимальні (а)	Допустимі (b)	Недопустимі (непридатність) (с)
1	Освітній ступінь	-	Магістр в галузі "Право"	Магістр в галузі "Право"	Відсутність академічного ступеня "магістр"
2	Рівень фізичної підготовки	-	Відмінний	Добрий або задовільний	Незадовільний
3	Знання правових основ діяльності	-	Відмінне	Добре або задовільне	Незадовільне
4	Володіння професійними знаннями	-	Відмінне	Добре або задовільне	Незадовільне
5	Володіння професійними уміннями	-	Відмінне	Добре або задовільне	Незадовільне

№	Параметри для оцінювання	Методики дослідження	Показники професійної придатності		
			Оптимальні (а)	Допустимі (b)	Недопустимі (непридатність) (с)
6	Психомоторні процеси (ПЗМР – проста зорово-моторна реакція, РРО – реакція на рухомий об'єкт)	Методика визначення швидкості ПЗМР	Швидкість ПЗМР не більше 220 мс	Швидкість ПЗМР 221–230 мс	Швидкість ПЗМР перевищує 230 мс
		Методика визначення швидкості РРО	Середнє значення величини відхилень не перевищує 46,66 мс	Величина відхилень у діапазоні 46,66–50 мс	Величина відхилень перевищує 50 мс
7	Властивості нервової системи (сила і лабільність)	Тепінг-тест	Сильна або середньо-сильна нервова система (опуклий або помірно-низхідний тип кривої працездатності); висока лабільність нервових процесів (кількість дотиків упродовж 30 с – більше 160)	Тип нервової системи середньої або середньо-слабкої сили (лінійний або хвилеподібний тип кривої працездатності); середня лабільність нервових процесів (кількість дотиків упродовж 30 с – 150–160)	Слабка нервова система (низхідний тип кривої працездатності), низька лабільність нервових процесів (кількість дотиків упродовж 30 с – менше 150)
8	Атенційні процеси (розподіл і переключення уваги)	Тест Грюнбаума	Час виконання тесту не перевищує 18 с, кількість помилок не більше 1	Час виконання тесту не перевищує 20 с, кількість помилок не більше 2	Час виконання тесту перевищує 20 с, кількість помилок – більше 2
9	Загальні здібності (рівень вербального і невербального і емоційного інтелекту)	Тест Амтхауера	Високий рівень вербального інтелекту (12 і більше балів, або 106 і більше одиниць IQ); високий рівень невербального інтелекту (12 і більше балів, або 106 і більше одиниць IQ)	Середній рівень вербального інтелекту – 10-11 балів (100-103 одиниць IQ); середній рівень невербального інтелекту – 10-11 балів (100-103 одиниць IQ)	Знижений рівень вербального інтелекту - менше 10 балів (менше 100 одиниць IQ); знижений рівень невербального інтелекту - менше 11 балів (менше 103 одиниць IQ)
		Тест Манойлової	Високий рівень емоційного інтелекту (загальний показник – більше 6,0 балів; усереднені показники шкал внутрішньоособистісного і міжособистісного компонентів – більше 3,0 балів)	Середній рівень EI (загальний показник – 6,0- 4,0 балів; усереднені показники шкал внутрішньоособистісного і міжособистісного компонентів – 3,0-1, 5 балів)	Низький загальний рівень EI (загальний показник – менше 4,0 балів; усереднені показники шкал внутрішньоособистісного і міжособистісного компонентів менше 1, 5 балів)
10	Особливості творчого потенціалу (рівень креативності)	Тест Меде–Піорковського	Високий рівень креативності (показник кількості речень – 4 і більше; а оригінальності – 8 і більше)	Середній рівень креативності (показник кількості речень – 3-4; а оригінальності – 5-7)	Низький рівень креативності (показник кількості речень менше 3; а оригінальності - менше 5)

№	Параметри для оцінювання	Методики дослідження	Показники професійної придатності		
			Оптимальні (а)	Допустимі (b)	Недопустимі (непридатність) (с)
11	Характерологічні особливості	Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО)	Стенічний тип реагування. Показники усіх шкал провідних тенденцій у діапазоні 3–4 балів, а шкал L і K – не більше 3 балів.	Характерологічний профіль стенічного типу, в профілі показники шкал 1, 2, 4, 8 – у діапазоні 5–8 балів; шкал 3, 5, 6, 7 – 5-7 балів. Шкала L – 4-5 балів	Характерологічний профіль гіпо або гіперстенічного типу, показники шкал 1, 2, 4, 8 – перевищують 8 балів; шкал 3, 5, 6, 7 – перевищують 7 балів. Шкала L перевищує 5 балів.
		Опитувальник великої п'ятірки (ОВП)	Значення нейротизму менше 18 балів; поступливості – менше 37; сумлінності – більше 38, відкритості – більше 37	Значення нейротизму 18-20 балів; поступливості – 37-40; сумлінності – 35-38, відкритості – 34-37	Значення нейротизму вище 20 балів; поступливості – вище 40; сумлінності – менше 35, відкритості – менше 34
		Опитувальник толерантності до невизначеності Баднера (ОТНБ)	Загальний показник толерантності – більше 55 балів; новизни – більше 11; складності – більше 24; нерозв'язності – більше 12 балів	Загальний показник толерантності – 51-55 балів; новизни – 9-11; складності – 21-24; нерозв'язності – 9-12 балів	Загальний показник толерантності – менше 51 балів; новизни – менше 9; складності – менше 21; нерозв'язності – менше 9 балів
12	Спрямованість особистості	Тест Річі–Мартіна	На перших позиціях – соціально-значущі мотиви (орієнтованість на цікаву і суспільно корисну працю; досягнення складних цілей; чітке структурування роботи; самовдосконалення; визнання своїх досягнень, креативність; соціальні контакти)	На перших позиціях – орієнтованість на довгострокові взаємини; хороші умови праці, різноманітність роботи, владу; матеріальну винагороду	На перших позиціях – домінування мотивів індивідуалістичного спрямування (прагнення влади, матеріальної винагороди, хороших умов праці; визнання, взаємин з іншими, різноманітності роботи)

Примітка: параметри 1–5 визначаються відповідно до наказу МВС України від 25.12.2015 № 1631 поліцейськими комісіями за результатами тестування осіб на знання законодавчої бази, перевірки рівня фізичної підготовки та співбесіди. Решта параметрів визначаються працівниками кадрових служб за результатами виконання психодіагностичних тестів і опитувальників.

Список посилань:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41 (від 09.10.2015). Ст. 379. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 03.02.2020).

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Поточна редакція від 30.09.2016 // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30 (від 23.07.1996). Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.02.2020).

3. Остапович В.П., Дубова І.О., Барко В.І. та ін. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2018. 244 с.

4. Cochraine R. E., Tett R., L. Vandecreek. Psychological Testing and the Selection of Police OfficersA National Survey. Criminal Justice and Behavior, 30(5):511-537 · October 2003. <https://www.researchgate.net/publication/247743668>

5. Gerald V. Barrett, Rosanna F. Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Lueke and James A. Tan. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. Public Personnel Management Volume 32 No. 4 Winter 2003. DOI: <https://doi.org/10.1177/009102600303200403>.

Воробйова І.В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Актуальні питання щодо іміджу сучасного вищого військового навчального закладу

Сучасний етап розвитку ринкових відносин в Україні вимагає конкурентного підходу та спонукає до боротьби за споживача практично в усіх сферах життєдіяльності суспільства, де система вищої освіти не є винятком. Збільшення кількості пропозицій на ринку освітніх послуг спонукає всі існуючі заклади вищої освіти, і військової особливо, до формування власного сприятливого іміджу та використання засобів його забезпечення. Адже сприятливий імідж підвищує конкурентоспроможність освітнього закладу, приваблює найбільш талановитих абітурієнтів, залучає висококваліфікований професорсько-викладацький склад, полегшує доступ організації до ресурсів.

З іншого боку, складна соціально-політична ситуація в країні та вимоги, які висуває реальність у зв'язку з веденням бойових дій на сході України змусили українське суспільство переглянути свої уявлення про військові організації та систему військової освіти. Сьогодні українці явно розуміють, що державі потрібні власні професійні військові організації – Національна гвардія України, Збройні сили України тощо, які мають висококваліфіковані офіцерські кадри. Представники останніх отримують професійну підготовку в українських вищих військових навчальних закладах. Отже, сьогодні суспільство, як споживач освітніх послуг, пред'являє підвищені вимоги до вищих військових навчальних закладів у порівнянні з цивільними закладами освіти.

Перші публікації щодо іміджу закладів освіти з'явилися в середині 1990-х років. Наукове обґрунтування ця проблема отримала тільки на початку 2000-х років. Серед зарубіжних науковців, які займалися дослідженнями і практичними розробками у напрямі формування іміджу організації, закладів освіти слід відзначити таких як П. Бьорд, Ж.-П. Бодуан, Б. Джі, Г. Даулінг, Ф. Котлер, Г. Морган, Ф. Роджерс, Л. Якокка, О. Гришуніна, Т. Піскунова, Є. Карпов, О. Нестерчук, О. Петрова, О. Перелигіна, М. Піскунов.

Українськими вченими, які займались проблемою іміджу закладів освіти та освітніх послуг є Л. Карамушка, Г. Почепцов, Л. Орбан-Лембрик, Т. Хомуленко, С. Гаркавець, А. Почтовюк, Н. Горбенко, О. Дудко, Ю. Карпенко, Н. Карпенко та ін. Зазначені автори розкрили сутність іміджу вищого навчального закладу, вказали на складові його забезпечення.

Що стосується іміджу військових організацій та закладів військової освіти, то тут варто відзначити роботи О. Бандурки, В. Барка, В. Алещенко, О. Порфімович, Л. Балабанової, І. Воробйової, О. Колісника, К. Єргідзей. Спектр питань, які цікавили науковців стосуються в основному іміджу керівника вищого військового навчального закладу, викладача військового закладу освіти, умов формування іміджу майбутнього офіцера, напрями і чинники формування позитивного іміджу військових організацій тощо.

Варто зауважити, що велика кількість наукових робіт не завжди вказує на те, що проблема є добре вивченою та опрацьованою. В даному випадку швидше за все відбувається зворотна ситуація, проблема іміджу вищих навчальних закладів, а особливо військових, знаходиться на початковому етапі вивчення. Навіть психологічних визначень іміджу вищих навчальних закладів зовсім мало, щоб провести ґрунтовний аналіз, не торкаючись вже навіть військового контексту.

На наш погляд, за тематикою іміджу сучасних вищих військових навчальних закладів, внутрішнього іміджу військових організацій проводиться недостатньо психологічних досліджень, які б могли створювати емпіричну базу. Дуже мало робіт, що стосуються змістового наповнення іміджу вищого військового навчального закладу; механізмів формування іміджу військового закладу освіти з урахуванням потреб і інтересів споживачів освітніх послуг та потреб самої військової організації; вимірювання іміджу вищого військового навчального закладу; рекомендацій щодо підтримки сприятливого та ефективного іміджу військового освітнього закладу, а також його престижу і ділової репутації.

Герман Л.В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії науково-організаційного центру, Національна академія Служби безпеки України (м. Київ)

Особливості деструктивного впливу екстремальних ситуацій на особистість

Протягом останніх декількох років в нашій країні відбулась низка масштабних за своїми наслідками надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Крім того, особливе місце займає збройний конфлікт на сході, який продовжується вже понад 6 років, через який постраждали сотні тисяч українців.

Традиційно психологи визначають екстремальну ситуацію як сукупність умов і обставин, що виходять за рамки звичайних, які ускладнюють або роблять неможливою життєдіяльність індивідів або соціальних груп [1; 2]. Вплив екстремальних ситуацій на людину проявляється в різноманітних психічних

розладах: неврозах, депресіях, суїцидних проявах, алкогольних та наркотичних залежностях, психосоматичних захворюваннях тощо. Ці психологічні наслідки багато в чому визначають подальшу долю не лише конкретної особи, а й цілих соціальних груп.

Коли, людина потрапляє в таку ситуацію, насамперед, важливого значення набуває вміння зберігати стійкість щодо деструктивних впливів, адже від того наскільки адекватно та конструктивно особа зможе діяти в таких умовах, залежить збереження її фізичного і психічного здоров'я і, навіть, життя. У такій складній ситуації кожна особа, у першу чергу, повинна правильно та адекватно розраховувати свої сили. Адже, людина, яка потрапляє у подібну ситуацію, не лише змушена вийти із зони свого психологічного комфорту, а й переживає цілу низку негативних відчуттів та станів. Будь-яка екстремальна ситуація має виключно емоційно-негативне забарвлення для особи, яка опинилась в її осередку, або стала її свідком. Природно, що страх за власне життя та здоров'я з'являється інстинктивно в моменти реальної загрози. Тому, кожна подібна ситуація несе загрозу життю та здоров'ю людини, пошкодженню або знищенню матеріальних цінностей, стабільності, впевненості у майбутньому.

Як бачимо, кожна екстремальна ситуація впливає не лише на фізичний, а й на психічний стан людини. Постраждалий відчуває вітальну загрозу через набуті травми, поранення або через усвідомлення того, що з ним може відбутись (уявна загроза). У таких випадках домінантою психічного стану постраждалого стає почуття страху. Зміни можуть виникати у його життєвих орієнтаціях, переконаннях, моральних цінностях, прагненнях тощо. При цьому зміни у психологічній складовій зумовлені не лише специфікою самої ситуації, а й фізичним та психічним станом людини. Прагнення безпеки з одного боку, та прагнення звільнення, свободи від цієї ситуації, з іншого, є основним мотивом поведінкових реакцій та дій постраждалого. Лише після, хоча б часткового, згасання почуття страху людина починає мислити раціонально та усвідомлювати, що саме з нею відбувається, прогнозувати розвиток ситуації та свої подальші дії [1].

Науковцями, які займаються даною проблематикою було виокремлено п'ять груп потреб, що проявляються у постраждалих (заручників) в осередку надзвичайної ситуації (до якої і відноситься терористична загроза) [1; 3]:

1. Потреба у встановленні зв'язків – для подолання почуття ізоляції, постраждалий намагається проявити турботу про когось (не обов'язково свого ближнього), або нести відповідальність за іншого. Якщо з якихось причин ця потреба не задовольняється, людина починає відстоювати лише свої власні інтереси (в першу чергу – у безпеці), припиняє допомагати іншим, виявляє недовіру до них.

2. Потреба у подоланні – реалізується через бажання стати активним творцем свого життя. Оптимальне задоволення цієї потреби дозволяє людині повернути почуття свободи та власної значущості.

3. Потреба у коріннях – у надзвичайній ситуації людина відчуває потребу в почутті стабільності та міцності, що схоже з тим відчуттям безпеки, яке в

дитинстві забезпечував зв'язок з матір'ю.

4. Потреба в ідентичності – кожна людина відчуває внутрішню потребу тотожності із самим собою. Завдяки цій ідентичності люди відчувають свою індивідуальність, несхожість з іншими, усвідомлюють свою автентичність. В ситуації терористичної загрози люди припиняють сприймати себе як “хазяїна власного життя”, адже, для того, щоб залишитись живими та здоровими їм доводиться дотримуватись вказівок інших людей (наприклад, рятувальників). Однак, копіювання чужої поведінки, яке доходить до ступеню сліпої конформності не дає можливості людині досягти почуття ідентичності.

5. Потреба в системі поглядів та відданості – кожна людина має свою світоглядну модель побудови світу, яка являє собою сукупність поглядів та переконань, що дозволяє людині сприймати та пізнавати об'єктивну реальність. Усвідомлення свого існування в умовах, що виходять за межі власного досвіду, призводять до переосмислення у постраждалого (заручника) його ціннісних орієнтацій та установок.

Кожна людина, яка потрапляє у подібну ситуацію поводить себе абсолютно по-різному. Характер поведінки визначає багато факторів: індивідуально-психофізіологічні особливості, фізична форма, стан здоров'я, вік, стать, схильність до ризику, наявність попереднього негативного досвіду, світогляд та ціннісні орієнтації, навіть сімейний стан особи. До негативних факторів, які можуть завадити діяти конструктивно в умовах терористичної загрози можемо віднести наступні: акцентуації характеру, невротичність, схильність до асоціальної поведінки, психічні патології, наявність травматичного досвіду, високий зовнішній локус-контролю (приписування наслідків своїх вчинків зовнішнім факторам).

Найважливішою характеристикою, яка зумовлює конструктивну поведінку у екстремальних ситуаціях є стресостійкість, що визначається сукупністю певних особистісних якостей, що зумовлює здатність людини протистояти стрессорному впливу або справлятися зі стрессогенними ситуаціями, пристосовуючись до них без шкоди для свого здоров'я і конструктивності поведінки. Індивідуальна стійкість до стресу обумовлюється певним комплексом індивідуально-психологічних властивостей, що і визначають особливості суб'єктивних способів подолання стресових ситуацій.

Враховуючи вище зазначене, можна зробити висновок, що досвід перебування у екстремальних ситуаціях призводить до переосмислення постраждалим ціннісних орієнтацій та життєвого світогляду в цілому. Саме включення раціональних компонентів дає можливість людині вийти із ризикованої ситуації з мінімальними втратами для себе та оточуючих.

Список посилань:

1. Оніщенко Н.В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Харків: Право, 2014. 584 с.

2. Психология экстремальных ситуаций / Под ред. В.В. Рубцова, С.Б. Малых. 2-е изд., стер. М.: Психологический ин-т РАО, 2008. 304 с.

3. Фромм Э. Бегство от свободы [Пер. с англ.]; общ. ред. и послесл. П.С. Гуревича. М.: Прогресс, 1989. 272 с.

Іванова Н.Г., доктор психологічних наук, професор, начальник наукової лабораторії науково-організаційного центру, Національна академія Служби безпеки України (м. Київ)

Індивідуальна професійна концепція фахівця сектору безпеки та оборони: поняття і розвиток

Особистісно-професійне вдосконалення фахівців сектору безпеки та оборони, було і залишається однією із основних проблем теорії й практики психології діяльності в екстремальних умовах. На сьогодні особливої уваги вимагає процес індивідуального розвитку зазначеної категорії осіб, оскільки сучасне українське суспільство, яке зазнає геополітичних змін в екстремальних умовах реалізації операції об'єднаних сил (далі – ООС), висуває все нові й нові підвищені вимоги до їх психологічних характеристик, професійно важливих якостей та рівня професійної придатності. Таким чином, нагальним на часі є розробка такої індивідуальної професійної концепції особистості, яка б дозволила оптимально наблизити результат фахової підготовки до мінливих вимог сьогодення та складної професійної діяльності в безпекових інституціях.

Серед низки першочергових цілей професійної підготовки фахівців сектору безпеки і оборони у процесі навчання у ЗВО якраз і є формування особистості професіонала, який би максимально (за своїми індивідуально-психологічними особливостями, професійно важливими якостями та іншими особистісно-професійними характеристиками) відповідав вимогам екстремальної діяльності та міг би швидко адаптуватися до них. Тобто необхідно визначити зміст такої індивідуальної професійної концепції фахівця, яка б дозволяла реалізувати визначену мету.

Зокрема, наразі, необхідно визначитись із сутністю ключових понять. Як відомо, характеризуючи професійний розвиток особистості, науковці найчастіше вдаються до використання таких понять як :індивідуальність:, “індивідуальне”, “індивідуалізація”. Тому, розглянемо їх найбільш вдалі, на думку автора, визначення.

Індивідуальність – це своєрідність психіки й особистості індивіда, його неповторність. Індивідуальність людини формується в процесі її розвитку на основі анатомічних і фізіологічних задатків, а також залежить від виховання, умов соціального середовища, життєвого досвіду й умов онтогенезу [1, с. 158]. Сутність *індивідуальності курсанта (студента)* полягає в характеристиці психічних сфер, що містить поряд із віковими особливостями розвитку психіки людини ранньої дорослості комплекс властивостей і якостей студента та комплекс професійно значущих властивостей і якостей, зумовлених навчальною й майбутньою професійною діяльністю [3]. *Індивідуальне* — те, що характеризує окрему людину,

її фізичні та психологічні особливості, спрямованість, здібності, риси характеру тощо, тобто те, чим одна людина відрізняється від інших людей. [6, с. 52]. *Індивідуалізація* — урахування та розвиток індивідуальних особливостей особистості в ході організації всіх форм взаємодії учасників навчально-виховного процесу [7, с. 183].

Щодо поняття “концепція”, то його визначають як систему доказів певного положення, систему поглядів на те чи інше явище; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ [2, с. 571]. На думку Кові, концептуальні знання – це здатність уявляти картину в цілому, розуміти, яким чином усі окремі частини пов’язані між собою; це уміння мислити стратегічно і систематично, а не тільки тактично [5, с. 162]. Зокрема, індивідуальну концепцію фахівця визначають як суб’єктивний чинник, що впливає на ефективність його діяльності й, насамперед, поєднує комплекс професійно важливих якостей та мотивів до роботи [4].

З токи зору психологічної науки, фахівець – професійно підготовлена психологічно зріла особистість, яка відзначається сформованою системою професійно важливих якостей, високим рівнем професійної готовності та професійної придатності. Отже, враховуючи вище викладені міркування, під індивідуальною професійною концепцією фахівця сектору безпеки і оборони розуміємо інтегративну професійно-психологічну характеристику, що впливає на ефективність його діяльності та розкриває особистісну складову й систему ставлень до професійної підготовки та майбутньої діяльності.

У процесі навчання у ЗВО має сформуватися індивідуальність професіонала із певними професійно важливими якостями, що можуть бути притаманні саме цій особистості (оскільки утворились та розвинулись на наявній психофізіологічній основі) та системою ставлень (мотивів, поглядів, уявлень тощо) до навчання та правоохоронної діяльності. Тобто, у межах професійного навчання, акцент слід робити не тільки на розвитку інтелектуальної сфери особистості, а й на мотиваційної та емоційно-вольової сферах. Саме рівень їх розвитку, як відомо, й визначатиме психологічну готовність до діяльності.

Мотивація до професійної діяльності складається із ієрархії мотивів, які формуються та розвиваються протягом навчання у ЗВО. Ієрархія мотивів змінюється залежно від впливу низки чинників (умов навчання, іміджу діяльності фахівців безпекових інституцій в суспільстві, ставлення до навчання та майбутньої діяльності, особистісного розвитку тощо), але найбільш стійкими мотивами, що спонукають до оволодіння професією є такі: інтерес до професії, бажання самоствердитись, прагнення застосовувати у майбутньому здобуті знання на практиці, патріотичні почуття, бажання стати професіоналом своєї справи.

Емоційно-вольова сфера регулює поведінку та дії фахівців, дозволяє адекватно діяти в складних умовах. Разом з тим, особливості діяльності кожної людини залежать від певних властивостей нервової системи, які не можна швидко змінити, переробити в силу їх стійкості. Залежно від рухливості й інертності нервових процесів різні люди по-різному пристосовуються до однакових умов.

Таким чином, вищевикладене дозволяє дійти таких висновків:

– індивідуальна професійна концепція фахівця сектору безпеки и оборони – це інтегративна професійно-психологічна характеристика, що впливає на ефективність його діяльності та розкриває особистісний складник і систему ставлень до професійної підготовки та майбутньої професійної діяльності;

– основними структурними елементами зазначеної концепції є такі: особистісний складник (професійно важливі якості, психологічні характеристики), система ставлень (мотиви, погляди, уявлення тощо) до успішної професійної підготовки та майбутньої професійної діяльності;

– психологічний механізм розвитку індивідуальної професійної концепції фахівця складається з трьох етапів: перший – визначення переліку основних вимог, що висуває професійна діяльність до його особистості, другий – вивчення наявних індивідуально-психологічних характеристик, професійно важливих якостей та системи ставлень (мотивів, поглядів, уявлень) особистості до навчання та майбутньої професійної діяльності, третій – вибір адекватних форм і методів навчання; виховних заходів, що впливатимуть на професійний розвиток особистості; комплексу психологічних вправ, що використовуватимуться в межах викладання навчальних дисциплін і сприятимуть формуванню професійно важливих якостей, мотивів до професійної діяльності.

Список посилань:

1. Большая психологическая энциклопедия. М. : Эксмо, 2007. 544 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Т.Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007. 1736 с.
3. Заболотська О.О. Теоретико-методологічні засади формування індивідуальності учителів-словесників у професійній підготовці : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04. Одеса, 2007. 43 с.
4. Іванова Н.Г. Формування індивідуальної концепції фахівця правоохоронних органів у процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України*. Київ, 2010. Том XII. Ч. 7. С. 197-203.
5. Кови Ст.Р. Восьмой навык: От эффективности к величию. М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. 410 с.
6. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посіб, 2-ге вид. К.: “Центр навчальної літератури”, 2004. 272 с.
7. Курлянд З.Н., Хмельюк Р.І., Семенова А.В. та ін. Педагогіка вищої школи: навч. Посіб, 2-ге вид. Київ : Знання, 2005. 399 с.

Кравченко О.В., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Кислий В.Д., кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та педагогіки, доцент, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (м. Харків)

Приходько Д.П., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, доцент, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (м. Харків)

Вплив екстремальних факторів службово-бойової діяльності на психіку та поведінку військовослужбовців

Бойова діяльність військовослужбовців відбувається в екстремальних, ризиконебезпечних умовах. Умови, що висувають підвищені вимоги до військовослужбовців, називаються фахівцями “особливими”, “важкими”, “екстремальними”, “ризиконебезпечними”, “гіперстресовими” і т.п. умовами службової діяльності [1].

Проблемами екстремальних видів діяльності займається галузь психології, яку визначають як: психологія діяльності в екстремальних умовах, психологія екстремальної діяльності, екстремальна психологія та інші.

Психологія екстремальної діяльності – це науково-прикладна галузь психологічної науки, що вивчає психологічні особливості професійної діяльності людини в умовах дії факторів підвищеної інтенсивності, які несуть у собі безпосередню вітальну загрозу для людини; розглядає психологічні детермінанти, які впливають на особистість в ризиконебезпечній діяльності та які визначають її відношення до ситуації як екстремальної; розробляє науково обґрунтовані психологічні заходи підвищення ефективності професійної діяльності та рівня психологічної безпеки особового складу при виконанні службово-бойових завдань в умовах, які потребують граничної мобілізації фізичних, психологічних та моральних якостей особистості [6].

Діяльність в екстремальних умовах передбачає постійну загрозу для життя військовослужбовців та призводить до переживань їх кризових станів.

Науковці, які досліджують питання екстремальної психології, по-різному визначають поняття „екстремальної ситуації» Наприклад, Шапарь В.Б. дає таке визначення екстремальної ситуації: це ситуація на певній території, що склалася в результаті аварії, небезпеки природного явища, стихійного лиха, яка може спричинити за собою людські жертви, нанести втрати здоров'ю, принести значні матеріальні втрати та порушити умови життєдіяльності людей [8].

О.В. Тімченко *під екстремальною ситуацією* (у межах спеціальної діяльності правоохоронців) умовно розуміє будь-яке сполучення компонентів зовнішнього середовища, які характеризуються наявністю безпосередньої загрози фізичної або моральної шкоди працівникам правоохоронних органів; опосередкованих соціальних загроз (соціально-правові санкції, матеріальний збиток, можливі

наслідки фахових невдач і т.п.); опосередкованої або неопосередкованої загрози власному життю. На його думку, найзначущішими екстремальними ситуаціями є такі, в яких військовослужбовці зазнають різної фізичної шкоди аж до спричинення смерті, поранення або отримання глибокої психологічної травми [1].

Діяльність в ризиконебезпечних умовах професійної діяльності передбачає високі вимоги до представників професій, що пов'язані з ризиком. Це пов'язане з наступними умовами професійної діяльності: робота із загрозою для життя; висока відповідальність за прийняті рішення; виконання ускладнених функцій; збільшення темпу діяльності; дефіцит часу на виконання очікуваних дій; переробка великих об'ємів і потоків інформації; ускладнені фактори робітничого середовища; монотонність роботи в умовах очікування сигналу до екстремальної діяльності та ін. [7]. Сукупність цих факторів призводить до психічної напруги, крайніми формами вираження якої є стресогенні реакції особистості. Сильні емоційні й фізичні навантаження створюють передумови до виникнення у військовослужбовців психічних, соматичних розладів, а також суїцидальної поведінки. Відомий дослідник в області екстремальної психології Лебедев В.І. наголошує, що постійна загроза для життя в екстремальних умовах діяльності певним чином впливає на психічний стан особистості. В своїх наукових працях він стверджує, що більшість представників ризикованих професій (космонавти, пілоти, підводники та ін.) в умовах серйозного ризику відчують стенічні емоції, а також проявляють героїзм та мужність без остраху. Також Лебедев В.І. зазначає, що в ряді випадків загроза для життя викликає у представників ризикованих професій різні специфічні психічні реакції – від стану тривожності до розвитку різноманітних психічних розладів. Лебедев В.І. стверджує, що у представників ризикованих професій постійно присутня готовність до ризикованих дій, але вона не завжди усвідомлюється. Така готовність, що супроводжується відповідною психічною напругою в адекватній формі, є закономірною реакцією на небезпеку [2].

Екстремальні умови службово-бойової діяльності військовослужбовців є причиною помилок у службі, у виконанні функціональних обов'язків, негативно впливають на працездатність військовослужбовця, його здоров'я, психічний і психофізіологічний стани.

Екстремальні умови діяльності з психологічної точки зору характеризуються наявністю сильного психотравмуючого впливу подій і обставин на психіку військовослужбовця. Екстремальні умови можуть бути: потужні й однократні (застосування зброї, затримка озброєного злочинця, стихійне лихо); інтенсивні та багаторазові, які потребують періоду адаптації до постійно діючих джерел стресу (участь у бойових діях).

Робота в екстремальних умовах, перебування психіки під постійним впливом негативних стресових чинників, призводить до того, що військовослужбовці переживають кризові стани, отримують бойові психічні травми, які проявляються у професійному вигоранні, підпаданні під стреси, а також неможливості адаптування до нових умов праці, мають важкі наслідки для здоров'я. Професійна криза характеризується: емоційним виснаженням, цинічною оцінкою відношення до служби та її результатів, професійних обов'язків, а також нестачею почуття

власних досягнень. Шапарь В.Б., вважає, що професійна криза – це психічна травма. Попереднє життя людини руйнується на очах і вона перестає його контролювати [8]. В умовах бойових дій може зустрічатися критичний інцидент – ситуація, що викликає надзвичайно сильні емоційні реакції людини. Вони негативно впливають на виконання обов'язків особистістю на місці подій або можуть мати негативні прояви у психіці військовослужбовця впродовж всього життя, через багато років після закінчення війни. У деяких людей в момент, коли критична ситуація ставить високі вимоги до діяльності, настає етап психічної нестійкості. У підсумку це веде до порушення нормального процесу особистісного функціонування та поведінки [3].

Військовослужбовці, виконуючи бойові завдання, виявляються найбільш уразливими у фізичному та моральному аспектах і несуть основний тиск всіх наслідків збройних конфліктів. Тому з очевидністю впливає багатозначність психологічних перевантажень, емоційно-стресової напруженості військовослужбовців, які беруть участь у збройних конфліктах.

В екстремальних умовах виконання професійних обов'язків важливими чинниками є стресостійкість та адаптивність особистості, за відсутності яких можливе емоційне вигорання. Успішність професійної діяльності військовослужбовців багато в чому залежить від рівня їхньої психологічної стійкості, здатності долати наслідки впливу підвищених навантажень на психіку, їх уміння успішно протистояти впливу різноманітних стресогенних чинників, зберігаючи при цьому високу працездатність. Такі фахівці повинні вміти постійно контролювати свій стан, бути готовими до швидкого прийняття рішень, адекватно оцінити ситуацію, а також бути здатними віддати своє життя в разі крайньої необхідності, що потребує від них значних психічних зусиль.

Цікавим є погляд Теплова Б.М. стосовно вибору екстремальної професії, яка передбачає ризик. Як вважає Теплов Б.М, існують люди для яких небезпека є життєвою потребою, вони прагнуть до неї і в боротьбі з нею знаходять велику радість і сутність життя. “Якби небезпека завжди викликала негативну і болісну емоцію страху, то тоді б бойова ситуація, яка завжди пов'язана з великою небезпекою, не мала би в собі нічого притягального, що дає велику насолоду”, - зазначає Теплов Б.М. Аналізуючи мемуари пілотів-випробувачів і космонавтів, чітко прослідковується захопленість відомими героями, яка має свої початки в глибокому дитинстві [6].

Велике значення під час роботи в екстремальних умовах відіграють моральні, вольові та інші характеристики особистості, особливо розвиток почуття відповідальності. Для оцінки цієї якості, останнім часом у психології використовується термін “надійність особистості” [5].

Поведінка людини в екстремальних умовах професійної діяльності, а також наслідки, які спричинені такими умовами на особистість військовослужбовця – все це належить до кола перспективних питань психології екстремальної діяльності. В коло питань цієї науки входить дослідження, діагностика, а також корекція психічних порушень особистості військовослужбовця, який перебував (або постійно перебуває) в екстремальних умовах існування.

Також для підготовки фахівців ризиконебезпечних видів професійної діяльності з метою оптимізації психологічного здоров'я, а також вміння адаптуватися до складних екстремальних умов діяльності, формування психологічної готовності та емоційної стійкості, стресостійкості особового складу, профілактики та корекції симптомів емоційного вигорання, зниження суїцидального ризику важливим є впровадження тренінгових форм роботи. Психотренінг – це інтегрована, універсальна система цілеспрямованого психологічного тренування й розвитку людини відповідно до потреб і цілей її особистості та діяльності [9]. Завдяки численним різновидам тренінгу, арсеналу його методів, прийомів і засобів, а також вагомим позитивним результатам, що отримують люди й організації від тренінгів, останні все більше використовуються в різноманітних галузях життя суспільства та у психологічній практиці зокрема.

Список посилань:

1. Екстремальна психологія: підручник / за заг. ред. проф. О.В.Тімченка. К.: ТОВ :Август Трейд;, 2007. 502 с.
2. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях. М.: Политиздат, 1989.
3. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : підручник. К. : Либідь, 2004. 576 с.
4. Приходько І. І., Колесніченко О. С., Тімченко О. В. та ін. Психологія екстремальної діяльності. Х. : НА НГУ, 2016. 408 с.
5. Никифоров Г.С. Психология здоровья : учебник для вузов. СПб.: Питер, 2003. 607 с.
6. Психология экстремальных ситуаций: хрестоматия / Сост. А.Е. Тарас, К.В. Сельченков. М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2002. 480 с.
7. Смирнов Б.А. Долгополова Е.В. Психология деятельности в экстремальных ситуациях. Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. 276 с.
8. Шапарь В.Б. Психология кризисных ситуаций. Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. 452 с.
9. http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pekp/index.html

Кучеренко С.М., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

Кучеренко Н.С., кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Українська інженерно–педагогічна академія (м. Харків)

Сучасні підходи до організації службово-бойової підготовки практичних психологів сил безпеки та оборони України

В даний час перед практичними психологами сил безпеки та оборони України стоять конкретні - прагматичні завдання, вирішення яких вимагає високих професійних компетенцій. Ця професія відноситься до сфери “людина – людина” і є однією з творчих професій, тому вона зазнає відповідні труднощі з уніфікації і оцінці ефективності діяльності. Проведений аналіз наявних досліджень дозволяє

зробити висновок про те, що особливості професійної діяльності практичних психологів сил безпеки та оборони України вивчені недостатньо, по відношенню до них немає усталених уявлень, вони суперечливі і не завжди збігаються з істинним змістом їхньої професійної діяльності, що створює перешкоди на шляху самореалізації фахівця. Такий стан справ призводить до того, що практичному психологу доводиться самому аналізувати проблеми військового підрозділу і формувати адекватний запит на свою діяльність.

Професійна діяльність практичних психологів представляє систему взаємопов'язаних методів, способів і засобів, що застосовуються для вивчення психологічних особливостей особового складу, підрозділів, психологічних факторів і їх вдосконалення з метою підвищення ефективності службово – бойової діяльності та збереження психічного здоров'я військовослужбовців і членів їх сімей. Проведений аналіз нормативних документів, практики організації і проведення психологічної роботи в підрозділах дозволяють виділити види і способи професійної діяльності практичного психолога, які є елементами змісту освіти, що підлягають засвоєнню. Основними формами тут є вивчення ситуацій професійної діяльності, моделей поведінки, способів вирішення професійних завдань, застосування психологічних технологій роботи з персоналом, розвитку професійно важливих якостей самого психолога.

Основними завданнями практичного психолога в процесі професійної діяльності є:

- вивчення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців, соціально-психологічних процесів і явищ в підрозділах і прогнозування їх розвитку;
- здійснення професійного психологічного відбору та участь в раціональному розміщенні на військових посадах;
- психологічний аналіз навчально-виховного процесу, службово - бойової підготовки, вироблення рекомендацій щодо підвищення їх ефективності;
- морально - психологічне забезпечення службово - бойової діяльності;
- формування оптимального соціально-психологічного клімату в підрозділах;
- надання психологічної допомоги військовослужбовцям, членам їх сімей, цивільному персоналу;
- організація психологічного навчання протидії негативному інформаційно-психологічному впливу тощо.

Виходячи з вище викладеного, можна говорити про те, що завдання формування і розвитку необхідних професійних якостей практичного психолога сил безпеки та оборони України можуть бути успішно вирішені при урахуванні в організації службово – бойової підготовки майбутніх офіцерів психологів наступних напрямків:

- професійно орієнтованої активізації особистісного потенціалу курсантів;
- відтворення в службово - бойової підготовці професійних ситуацій максимально наближених до реальних умов діяльності;
- створення моделі реальної професійної діяльності з урахуванням всіх необхідних психічних параметрів і процесу професіоналізації майбутнього

офіцера;

- підвищення інформативності всіх форм службово - бойової підготовки, розвиток навичок системного аналізу як навчальних, так і професійних ситуацій;
- організація ігрового моделювання професійної діяльності та комунікації з метою активізації у майбутніх офіцерів розумових функцій, логічного і соціально-психологічного аспектів освоєння навчального матеріалу;
- забезпечення персоналізованого варіанта освоєння норм службово - бойової підготовки і професійної діяльності.

При цьому слід зазначити, що загальний напрямок розвитку професійної суб'єктності в рамках реальної або модельованої в ході навчального процесу кооперації діючих суб'єктів, в даний час, практично не враховує психологічні особливості організації службово - бойової діяльності в екстремальних умовах. На вивчення цих аспектів і будуть спрямовані наші подальші роботи.

Список посилань:

1. Кучеренко С.М., Кучеренко Н.С., Назаров О.А. Розробка комплексної програми психологічного забезпечення підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 22. 2017. С.185 – 195.
2. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера. Київ. 2012. 463 с.
3. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності. Харків. 2013. 745 с

Ларіонов С.О., кандидат психологічних наук, доцент, начальник кафедри психології та педагогіки, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Розробка професійного стандарту психолога Національної гвардії України: на часі?

У 2017 році у Національній академії Національної гвардії України відбувся перший набір курсантів за спеціальністю 053 Психологія, спеціалізацією “Психологічне забезпечення службово-бойової діяльності”. Визначено, що підготовка офіцера-психолога здійснюється шляхом формування інтелектуальних підстав для майбутньої діяльності, підготовки випускника до виконання функціональних обов'язків на посадах призначення, створення потенціальної бази для варіативного вибору подальшого військово-професійного становлення та кваліфікаційного удосконалення офіцерів-психологів з урахуванням потреб НГУ.

Аналіз нормативних документів щодо функціональних обов'язків психологів на різних посадах вказує на специфіку завдань, а відповідно і специфіку знань, вмінь та навичок, які необхідно сформулювати під час навчання. Так, наприклад, посадова інструкція психолога медичного центру “Нові Санжари” Національної гвардії України вказує, що психолог повинен знати:

- загальну та соціальну психологію, психологію особистості і диференціальну

психологію, психологічне консультування, реабілітацію;

- дитячу і вікову психологію, основи медичної психології, дитячу нейропсихологію, патопсихологію, психосоматику;

- основи дефектології, психотерапії, сексології, психогігієни, профорієнтації, психології праці, психодіагностики, психологічного консультування і психопрофілактики;

- методи активного навчання, соціально-психологічного тренінгу спілкування, психологічної реабілітації;

- сучасні методи індивідуальних та групових консультацій;

- правила надання невідкладної медичної допомоги, першої психологічної допомоги за стандартами Всесвітньої організації охорони здоров'я;

- правила внутрішнього трудового розпорядку, правила з охорони праці, техніки безпеки, протипожежного захисту.

Посадова інструкція відділення комплектування відділу комплектування іміджево-видавничого центру Національної гвардії України зосереджує увагу психолога на цій посаді саме на основні принципи, заходи безпеки роботи на організаційній техніці, автоматизованому психодіагностичному комплексі “профвідбір” та інших програмних засобах. Таким чином, курсантам психологам, які проходять стажування на цих посадах та плануються до вступу на ці посади, необхідні поглиблені знання роботи з комп'ютером та відповідним програмним забезпеченням. Програма стажування має передбачати підготовку курсантів-психологів до специфіки завдань психологічного забезпечення.

Аналіз нормативно-правових документів і змісту діяльності психологів НГУ дозволяють сформулювати поточні та перспективні завдання їх професійної діяльності:

1. У сфері практичної діяльності з психологічного забезпечення СБД НГУ:

- здійснення професійно-психологічного відбору (добору) кадрів для НГУ (на службу, навчання, при переміщенні на інші посади, вивчення кандидатів з резерву кадрів на висунення);

- здійснення професійно-психологічної підготовки персоналу до службово-бойової діяльності у звичайних та екстремальних умовах, зокрема використання тренінгових технологій, психологічного моделювання умов службово-бойової діяльності;

- здійснення психологічного вивчення особистості, міжособистісних і внутрішньогрупових взаємовідносин персоналу у відповідності до специфіки службово-бойової діяльності, консультування військовослужбовців НГУ і командирів підрозділів за результатами вивчень (обґрунтований вибір і використання програмних психодіагностичних комплексів, психодіагностичних батарей, збір, аналіз і інтерпретація первинних даних, складання психологічних висновків і рекомендацій з їх використання);

- вивчення, аналіз, опис соціально-психологічного клімату у колективах військовослужбовців НГУ, формулювання обґрунтованих висновків і пропозицій щодо його оптимізації, здійснення управлінського консультування щодо ефективності стилю керівництва командирів підрозділів;

- здійснення “повного циклу” заходів психологічної допомоги з військовослужбовцями НГУ і їх близьким оточенням в напрямках психологічного консультування, корекції, реабілітації (складання відповідних планів і програм, їх реалізація, оцінка якості проведених інтервенцій, прийняття рішення про звернення за допомогою або підвищення кваліфікації);

- здійснення первинної психологічної профілактики поведінкових труднощів і відхилень у військовослужбовців НГУ, в контексті різноманітних форм девіантної поведінки, професійної деформації, професійної мотивації;

- здійснення мотиваційного консультування щодо формування у військовослужбовців позитивних особистісних новоутворень, зокрема установок щодо здорового способу життя, міжособистісної толерантності, професійного і особистісного саморозвитку;

- надання екстреної психологічної допомоги, здійснення сортування військовослужбовців за ознаками тяжкості бойової психічної травматизації, соціально-психологічної дезадаптації при перебуванні поза межами ППД;

- проведення ретроспективних психологічних досліджень, пов'язаних з надзвичайними випадками за участі військовослужбовців НГУ у складі мультидисциплінарних професійних команд.

2. У сфері науково-дослідної діяльності:

- здійснення емпіричних психологічних досліджень за задалегідь розробленими програмами;

- супровід впровадження інноваційних форм, методів і технологій психологічного забезпечення у військових підрозділах;

- формулювання пропозицій щодо вдосконалення інструментарію і технологій психологічного забезпечення службово-бойової діяльності підрозділів НГУ.

3. У сфері управлінської і організаційної діяльності:

- організація, координація і забезпечення діяльності малих груп і колективів при вирішенні службово-бойових і повсякденних завдань;

- здійснення планування власної діяльності і діяльності підлеглих на визначені терміни, підтримання планомірної діяльності, здійснення заходів само і взаємоконтролю, здійснення звітування.

4. У сфері навчально-методичної і просвітницької діяльності:

- розробка навчально-методичних матеріалів, проведення навчальних занять за визначеною тематикою, здійснення контролю успішності слухачів;

- здійснення психологічного інформування військовослужбовців НГУ, пропаганда цілей діяльності НГУ у сфері психологічного забезпечення;

- здійснення заходів професійної агітації, професійної орієнтації молоді на службу в НГУ.

5. У сфері професійного саморозвитку:

- визначення потреби про підвищення кваліфікації, вибір надавачів послуг з підвищення кваліфікації за визначеною проблематикою;

- участь у професійних об'єднаннях за спеціальністю;

- участь у заходах обміну досвідом, інтерв'їзі, суперв'їзі.

Окреслені завдання можуть стати основою для формування компетентнісної складової професійного стандарту психолога НГУ.

Лефтеров В.О., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Національний університет “Одеська юридична академія” (м. Одеса)

Третьякова Т.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри психології, Національний університет “Одеська юридична академія” (м. Одеса)

Тренінгові технології в психологічній службі поліції

Психологічне забезпечення і супровід діяльності різних правоохоронних структур сьогодні системно здійснюється в більшості цивілізованих країн світу. Зокрема в поліції, спектр завдань психологічної служби постійно конкретизується і сьогодні, за світовим досвідом, визначається наступним чином:

- освіта та підвищення кваліфікації поліцейських в галузі прикладної психології;
- організаційний розвиток і робота з персоналом;
- підтримка оперативної поліцейської діяльності;
- консультування поліцейських службовців [1].

Служба психологічного забезпечення поліції є складовою частиною підрозділів кадрового забезпечення системи МВС України. Протягом усього періоду існування психологічна служба удосконалювала свою діяльність. На сьогодні накопичений певний досвід з базових напрямів і завдань роботи: професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в поліцію; психологічного супроводу проходження служби персоналом; психологічній підготовці працівників; психологічного супроводу оперативно-службової діяльності тощо. Слід зазначити, що основні концептуальні, організаційні та методичні аспекти впровадження та функціонування системи психологічного забезпечення поліції та загалом сил безпеки та оборони України сьогодні відповідають європейським стандартам і постійно вдосконалюються з урахуванням сучасних тенденцій і змін.

Проте, аналізом сучасного стану психологічної роботи в МВС України констатовано, що психологічна служба поліції потребує подальшого розвитку й удосконалення, враховуючі різні труднощі (економічні, психологічні фактори, концептуальні неузгодженості щодо принципів, змісту і методів діяльності тощо) [2]. У зв'язку з проведенням АТО (ООС), у структурі психологічної служби МВС України відбулися певні зміни пріоритетів, зокрема, визначено, що на сьогодні ключовими завданнями практичної психології є: професійно-психологічна підготовка до виконання конкретних оперативно-службових завдань в екстремальних умовах; мінімізація негативних психологічних наслідків від перебування в зоні АТО [2].

Вирішення багатьох зазначених завдань психологічної служби можливе за рахунок подальшого впровадження психологічних тренінгових технологій. Тренінгові технології - це науково обґрунтована і практично доцільна система

проведення тренінгів з персоналом, що сприяє високоефективному виконанню організаційних цілей і завдань. Стосовно до правоохоронних органів України впровадження тренінгових технологій є досить активним в останні 10-15 роки і являє собою закономірний процес вдосконалення всієї правоохоронної діяльності. Причому цей процес має дві сторони і охоплює як сферу зовнішніх правоохоронних відносин і зв'язків (з громадянами, великими і малими соціальними групами, організаціями), так і сферу внутрішньовідомчих відносин (з персоналом, колективами правоохоронних органів).

За результатами наших попередніх досліджень, а також на підставі спостереження і досвіду тренінгового навчання патрульних поліцейських, слідчих, дільничних інших категорій персоналу поліції, доведено позитивний вплив психолого-професійних тренінгів на особистісно-професійний розвиток працівників правоохоронних органів. Так, після участі в тренінгах у правоохоронців розвиваються такі особистісно-професійні якості:

- спеціальні вміння та навички виконання різноманітних оперативно-службових завдань, зокрема професійна спостережливість, оперативна пам'ять, увага, мислення тощо;
- емоційна стійкість, саморегуляція, вміння подолання негативних емоційних станів, таких як тривожність, фрустрація, стрес;
- комунікабельність, дружелюбність, навички вирішення конфліктних ситуацій;
- навички безпечної поведінки та збереження життя і здоров'я під час служби;
- лідерські риси (ініціативність, самостійність, цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, енергійність);
- сумлінне ставлення до виконання службових обов'язків, відповідальність, дисциплінованість, дотримання етичних і професійних норм, антикорупційна свідомість та поведінка;
- прагнення до саморозвитку, підвищення професійного рівня;
- навички формування позитивного іміджу працівника правоохоронних органів, колективізму, солідарності тощо [3].

Сьогодні потребує поширення застосування тренінгів і закріплення їх обов'язковості на законодавчому рівні. Тренінги мають стати основною формою професійної й психологічної підготовки поліцейських, особливо на етапі проведення атестації або переатестації працівників поліції, первинної підготовки нових поліцейських, в цілісній системі професійного навчання і розвитку персоналу поліції, підвищення кваліфікації, перепідготовки і навіть під час професійного відбору (діагностичні тренінги).

Концептуальними засадами та напрямками психотренінгового супроводження Національної поліції України є:

- гуманне ставлення до особистості правоохоронця, повага і врахування його індивідуальності;
- використання тренінгових процедур тільки в правовому полі, відповідність етичним нормам та основним методологічним вимогам і критеріям

технологічності;

- поліфункціональність, що передбачає багатоаспектність тренінгової діяльності в поліції та реалізації за допомогою неї різнопланових функцій;

- праксеологічна доцільність і професійна спрямованість, що забезпечує нерозривний зв'язок тренінгів із практикою та реалізацію як професійних потреб, так й особистих інтересів і запитів працівників;

- комплексне й системне впровадження психотренінгів, охоплення всього особового складу поліції;

- підготовка кваліфікованих тренерів-психологів для проведення тренінгів з поліцейськими;

- створення і розвиток інфраструктури тренінгової діяльності, всебічне організаційно-методичне, матеріально-технічне та інше забезпечення проведення тренінгів із персоналом поліції;

- науково-прикладне розроблення психотренінгових методик, включення їх до навчальних планів відомчих навчальних закладів, програм професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників поліції;

- гармонійне поєднання тренінгових методів з іншими методами навчання та розвитку персоналу поліції;

- прийняття державної (відомчої) програми впровадження тренінгових технологій у процес підготовки кадрів для поліції та психотренінгового супроводження їхньої службової діяльності.

Таким чином, стрімка інтеграція України в міжнародне співтовариство, гуманізація правоохоронної сфери зумовлюють необхідність подальшого застосування в діяльності психологічної служби поліції сучасних технологій. Однією з найбільш ефективних, визнаних у світі та перспективних технологій підготовки правоохоронців є психологічні тренінги, які, з огляду на методичну універсальність, практичну спрямованість і доступність, стають складовою особистісного і професійного удосконалення фахівця. Впровадження інноваційних розробок в галузі тренінгових технологій у процес психологічного супроводження та роботи з персоналом Національної поліції України сприятиме як інтенсифікації навчання й розвитку працівників поліції, так і психофізіологічній роботі.

Список посилань:

1. Бесчастный В.Н., Лефтеров В.А., Литвинова Г.А. Монография Теория и практика полицейского менеджмента в Германии: монография. Донецк: ДЮИ ЛГУВД, 2009. 176 с.

2. Горбенко Д. А. Сучасний стан та особливості функціонування служби психологічного забезпечення МВС України. Юридична психологія. 2017. № 1 (20). С. 200–209.

3. Лефтеров В.А. Инновационное психотренинговое сопровождение создания Национальной полиции Украины. Матер. всеукр. наук.-практ. конф., 6 листопада 2016, м. Одеса. ОДУВС. С. 77-82.

Макарова О.П., кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології факультету № 3, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків)

Становлення основних напрямків психологічної роботи на етапі фахової підготовки майбутніх працівників поліції

Історія становлення психологічної служби Міністерства внутрішніх справ, розпочалась з організації професійного психологічного відбору водіїв спецтранспорту. У 1971 році при військово – лікарняних комісіях Управління внутрішніх справ МВС України була створена психофізіологічна лабораторія. У 1973 році до складу Центральної психонаркологічної лабораторії Міністерства внутрішніх справ увійшло новостворене психофізіологічне відділення, яке здійснювало організаційно – методичне керівництва регіональними психофізіологічними лабораторіями та очолило подальшу роботу зі створення психологічної служби Міністерства внутрішніх справ.

В цілях науково – методичного забезпечення та координації діяльності практичних психологів і введення підрозділів психологічної служби в систему Міністерства внутрішніх справ, була створена Центральна науково – дослідницька психофізіологічна лабораторія, на яку були покладені наступні функції: вивчення специфіки діяльності співробітників правоохоронних органів та розробка медико – психологічних вимог до співробітників; розробка організаційних форм та методів медичного та психофізіологічного відбору осіб для служби в правоохоронних органах; розробка методів підвищення психофізіологічної стійкості особового складу правоохоронних органів до діяльності в екстремальних умовах; розробка методів медичної реабілітації працівників правоохоронних органів, які перенесли окремі види нервово – психічних розладів.

Починаючи з 1990 років в учбових закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, в цілях вдосконалення професійного відбору слухачів, психофізіологічного забезпечення процесу підготовки та раціонального розподілу випускників, були створені групи (а в подальшому – відділення та відділи) психофізіологічного забезпечення учбового процесу.

Проведений аналіз історії становлення психологічної служби в закладах освіти зі специфічними умовами навчання, дозволяють виділити наступні етапи психологічної роботи.

Пізнавально – дослідницький етап становлення. Це етап обґрунтування необхідності формулювання цілей та завдань психологічної роботи, початок відомчих наукових досліджень, розробка та застосування окремих психологічних практик та технологій в діяльності перших штатних психологів. На даному етапі психологічна робота мала переважно пізнавально – дослідницький та освітньо – уточнювальний прикладний характер (розроблялись та уточнювались технології професійно психологічного відбору та адаптації співробітників правоохоронних органів, консультування особового складу, контроль рівня психологічної готовності співробітників). Але на цьому етапі не було досягнуто єдності

психологічної теорії і практики (теоретичні можливості психологічної науки значно випереджали організацію психологічної практики).

Наступним етапом є – етап організаційно – штатного та статусного положення психологічної роботи в освітніх організаціях. Під час цього етапу відбувається створення в окремих відомчих начальних закладах, на які було покладено обов'язок реалізації психофізіологічного відбору кандидатів на службу, навчання, психологічне супроводження виховного процесу та проведення науково – дослідницьких робіт у напрямку психології. На цьому етапі відбувалось формування кадрового потенціалу підрозділів психологічної роботи. Діяльність психологів була направлена на вирішення конкретних проблем, з якими звертались курсанти, їх батьки, викладацький та курсовий склад. Підпорядкування психологів науково - дослідницьким відділам робила пріоритетним науково – дослідницькі завдання. Тому психологічне супроводження навчально – виховного процесу та службової діяльності не було пріоритетним. Ці особливості в організації психологічної роботи в подальшому стали підставою для вдосконалення її організаційно – штатної структури шляхом зміни назви підрозділів на “підрозділи психологічного забезпечення навчально – виховного процесу” та їх перепідпорядкування кадровому апарату.

Етап формування цілісної системи та концепції психологічної роботи. На цьому етапі відбувається оптимізація організаційно – штатної структури психологічної служби, правового визначення змісту психологічної роботи, вдосконалення її форм та методів як цілісного напрямку діяльності. Завдяки перепідпорядкуванню психологів, пріоритетом завданням в їхній роботі стає практична робота з особовим складом, яка переважно охоплювала навчально – виховний процес. В цей період гостро відчувалась потреба у поліпшенні координації діяльності психологів, наукової організації їх праці, в методичному та матеріально – технічному забезпеченні.

Етап науково – методологічного вдосконалення напрямків діяльності підрозділів психологічної роботи. Цей етап характеризується високою динамікою позитивних змін в психологічній службі, внаслідок яких психологічна робота постає не допоміжною ланкою в роботі з особовим складом, а як один з основних елементів цілісної системи формування особистості співробітника, дієвих інструментів підвищення ефективності службової діяльності.

Починаючи з 2000 років психологи в підрозділах поліції в роботі з особовим складом активно почали використовувати спеціальні психодіагностичні та психокорекційні методи . На сучасному етапі розвитку до підрозділів по роботі з особовим складом в навчальних закладах зі специфічними умовами навчання працюють психологи які в своїй діяльності використовують поліграфи, апаратно – програмні психодіагностичні комплекси, кабінети психологічної регуляції.

Однією з важливих завдань підрозділів психологічної роботи є професійно психологічний відбір кандидатів на навчання, що дозволяє об'єктивно оцінити рівень сформованості особистісних та професійних якостей абітурієнтів, необхідних для успішної навчальної діяльності, а також наявність або відсутність факторів ризику девіантної поведінки [1].

Важливим напрямком роботи психологів навчальних закладів зі специфічними умовами навчання є забезпечення адаптації осіб, які навчаються, зниження числа відрахувань із закладу освіти, моніторинг формування професійно важливих якостей, реалізація їх особистісно – професійного розвитку, формування професіоналізму та психологічної готовності курсантів до виконання складних службово – професійних завдань у їх майбутній діяльності.

Для виконання цього напрямку роботи, психологами навчальних закладів зі специфічними умовами навчання проводяться: психологічні тренінги особистісного росту; тренінги для згуртованості колективу, підвищення комунікативного потенціалу та стресостійкості. Також, психологи в навчальних закладах зі специфічними умовами навчання займаються оцінкою та оптимізацією морально – психологічного клімату в колективі, підбором та розстановкою командирів учбових підрозділів, здійснюють психологічне забезпечення кадрово – виховної роботи з постійним складом вищого навчального закладу. До психологічного забезпечення слухачів, причетним є професорсько – викладацький склад закладу освіти таких кафедр як: “Загальної психології”, “Юридичної психології”, “Педагогіки та соціальної психології”, які забезпечують професійно – психологічну підготовку, осіб які навчаються, в різних галузях загальної, юридичної та прикладної психології.

В подальшому вдосконалені організації психологічної роботи потребують наукового осмислення причин та умов відрахування курсантів з навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, а також заходи щодо зниження негативної тенденції. Важливо зрозуміти, чому освітнє середовище ВНЗ зі специфічними умовами навчання, для окремих курсантів, в соціально – психологічному сенсі є некомфортними.

Для оцінки основних показників ефективності діяльності освітніх організацій, з курсантами закладів освіти, проводиться анкетування відносно ступеня їх задоволеності освітньої підготовки, матеріально – технічними та соціальними умовами.

Вирішення проблем формування психологічної готовності у майбутніх працівників поліції до виконання їх службових обов’язків, а також психологічної стійкості в екстремальних умовах, можливо шляхом активізації психологічної роботи в період їх професійної (початкової) підготовки. Для вирішення певних проблем були розроблені методичні рекомендації, в ході яких під час професійного навчання, є можливість забезпечити розвиток таких характеристик особистості як: психологічна стійкість та самоефективність; формування індивідуальних особливостей, які забезпечують соціально психологічну компетентність, комунікативну компетентність при виконання службових завдань, реалізацію конфліктно – профілактичної поведінки; набуття компетенції, пов’язаної з розумінням психологічних механізмів кримінальної поведінки при вирішенні службових завдань із застосуванням психологічних методів, засобів та прийомів.

За весь період існування підрозділів психологічної роботи в закладах освіти зі специфічними умовам навчання спостерігається позитивна динаміка щодо

кадрового, науково – методичного, матеріально – технічного потенціалу, так і в відношеннях розширення спектру вирішуваних психологами завдань. Спостерігається виникнення нових напрямків психологічної роботи, які визначаються запитами практики в якісному відборі кандидатів на службу, підготовці фахівців та прогнозуванні їх успішної професійної діяльності. Все це створює умови для підтримки належного рівня морально – психологічного стану особового складу, зміцнення службової дисципліни та дозволяє досягнути головної мети психологів навчального закладу зі специфічними умовами навчання, що полягає в якісному впливі на підготовку компетентних фахівців правоохоронної діяльності.

Список посилань:

1. Бородин Т.И. Виноградов М.В., Носс И.Н. К вопросу о специфике личностно-профессиональной диагностики в системе отбора кадров. Человеческий капитал. 2016. № 2 (86). С. 62-70.

2. Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід: монографія. К : Видавництво “Золота миля”, 2008. 504 с.

Пасічник В.І., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення оперативно-тактичного факультету, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Афанасенко В.С., кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки, Харківський Національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (м. Харків)

Шляхи вдосконалення професійної підготовки практичних психологів сил безпеки та оборони України

Аналіз процесу формування професійної компетентності практичних психологів сил безпеки та оборони України у відповідних вищих навчальних закладах, а також проведене дослідження соціально-психологічних чинників, які визначають успішність професіоналізації зазначених фахівців, дозволяють конкретизувати шляхи вдосконалення їх професійної підготовки. Такими шляхами слід назвати наступні.

1. Забезпечення повного й об’єктивного усвідомлення майбутнім практичним психологом змісту своєї професійної діяльності, що по-суті обумовлює стратегію і тактику процесу професіоналізації досліджуваного фахівця на всіх його етапах.

Формування змістовно-діяльнісної складової професійної компетентності майбутнього фахівця-психолога має починатися з якомога більш раннього усвідомлення особливої ролі та значимості цієї професії, а також основних напрямів професійної активності фахівця, що реалізує професійно визначені соціальні очікування. Чим раніше та у більш повному й адекватному вигляді сформується суб’єктивна картина змісту виконуваних професійних завдань у майбутнього фахівця тим більш свідомим та мотивованим він буде щодо формування професійно значимих знань і умінь.

Уже на початку періоду адаптації до військово-професійного середовища та входження у професію у нього мають сформуватись чіткі уявлення, що за своїми ознаками така діяльність характеризується наявністю великої кількості цілком конкретних і доцільних функцій, які складають її структуру, здійснюється в особливих умовах, є професійною активністю з високим ступенем відповідальності, жорсткістю вимог до неї, значною кількістю внутрішньо організаційних та зовнішніх чинників, що потребують урахування і зумовлюють максимально широкий спектр вимог до психіки суб'єкта, його особистості.

При цьому важливо, щоб не було і ситуації формування у майбутнього фахівця необ'єктивних уявлень про перебільшену складність майбутньої діяльності та недосяжні гіпервимоги до її суб'єкта, що може стати фактором зниження рівня його переконаності в успішності подальшої професійної кар'єри і впевненості у собі.

Значимими заходами для формування достатньо повного й об'єктивного усвідомлення майбутнім фахівцем-психологом змісту своєї професійної діяльності у цей період є:

- впровадження у програму підготовки прийнятих до ВНЗ курсантів факультативної дисципліни “Введення у спеціальність”, яка має сформувати у них початкові узагальнені, але разом з цим достатньо чіткі уявлення про зміст майбутньої професійної діяльності, умови її реалізації та чинники забезпечення успішності. До проведення занять з цієї дисципліни має залучатись компетентний у сфері психологічного забезпечення (ПЗ) дій формувань сектору безпеки та оборони України керівний склад ВНЗ, досвідчені та педагогічно підготовлені фахівці структур ПЗ, учасники бойових дій, курсанти-відмінники випускного курсу, які успішно пройшли військові практики та стажування. При цьому загальне методичне забезпечення дисципліни, орієнтування осіб, які проводять заняття щодо їх змісту, допомога у відпрацюванні матеріалів виступів і контроль за їх якістю має покладатись на начальника випускаючої кафедри;

- підготовка та надання курсантам змістовно і методично грамотно розроблених буклетів, довідників та інших інформаційних засобів про зміст їх майбутньої професійної діяльності, передовий досвід освоєння та виконання службових завдань фахівцями ПЗ, напрями формування їх професійної компетентності на етапі навчання у ВНЗ;

- підвищення рівня професійної спрямованості навчальних дисциплін циклу загальної підготовки, обов'язкове включення у зміст тем, що розглядаються, питань пов'язаних з прикладними аспектами діяльності фахівця-психолога;

- вдосконалення якості позааудиторної роботи з майбутніми фахівцями-психологами, спрямованої на розширення їх професійного кругозору і залучення до проведення заходів морально-психологічного забезпечення у військових ліцях, школах та військових частинах;

- підвищення якості проведення практик (військових практик) та стажувань у військових частинах (структурних підрозділах, організаціях тощо) силових відомств. Неприпустимою є ситуація відсутності належної їх організації та методичної забезпеченості, недбалого керівництва курсантами з боку посадових

осіб структур ПЗ військових частин (структурних підрозділів, організацій), недостатньої взаємодії між ними та представниками ВНЗ в інтересах реалізації мети цих значимих складових професіоналізації майбутніх фахівців-психологів.

2. Вдосконалення процесу формування необхідних знань, умінь та навичок майбутнього фахівця-психолога для реалізації усіх професійних функцій відповідно до його службових завдань, що є однією з найважливіших умов успішного становлення у професії. Значимими заходами для цього є:

– реалізація у повному обсязі потенціалу дисциплін циклу професійної підготовки щодо формування компетентностей, визначених у “Освітньо-професійній програмі” та “Професійному стандарті” підготовки цього фахівця. Саме зазначені компетентності обумовлюють рівень всебічної підготовленості фахівця-психолога до реалізації змісту його діяльності на первинній посаді. Тому тут значимої ваги набуває питання відповідності фахової компетентності науково-педагогічних працівників тій місії, яка має бути реалізована, їх здатності налагодити співпрацю з курсантами щодо формування у останніх необхідного обсягу уявлень про сутність, особливості реалізації й умови забезпечення ефективності професійних функцій.

У цілому ж у ВНЗ має проводитись кропітка робота з приведення у повну відповідність з положеннями “Освітньо-професійної програми” та “Професійного стандарту” змісту навчальних дисциплін та забезпечення сформованості усіх наведених у цих документах компетентностей випускника, а також підбору науково-педагогічних працівників, спроможних забезпечити формування у курсантів відповідних компетентностей, підвищення їх професійної кваліфікації, а також створення умов та системи мотивації щодо якісного виконання зазначеної місії;

– суттєве покращення матеріально-технічної, методичної, кадрової, інформаційної забезпеченості процесу професіоналізації майбутніх фахівців ПЗ, а також посилення його практичної спрямованості.

Інформаційно-методичне забезпечення процесу професіоналізації майбутніх фахівців ПЗ має відповідати актуальним запитам здобувача вищої освіти за цим фахом. Спільними зусиллями керівництва силових відомств країни, ВНЗ, НПП, посадових осіб навчального та методичного відділів має бути створене інформаційне поле професійного зростання і методичної підтримки становлення фахівця, яке являє собою технічно та технологічно реалізовану систему оперативного отримання професійно значимої інформації: положень керівних документів, довідкових даних про технічні засоби психологічної роботи і психодіагностичні засоби, електронних навчальних посібників, методичних матеріалів для самостійної підготовки, методичних порадників з освоєння методів психічної саморегуляції, розроблених програм професійного вдосконалення та розвитку професійно важливих якостей тощо;

– удосконалення системи професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання за даним фахом, а також налагодження ефективної системи мотивації курсантів до досягнення професійної успішності;

– реалізація системи організаційної, дидактичної та психологічної підтримки

майбутнього фахівця при виникненні ускладнень з освоєнням змісту навчальних дисциплін, яка має бути цілісно реалізована у ВНЗ;

– оптимізація характеристик соціально-психологічного середовища, в якому реалізується професійне становлення майбутніх фахівців ПЗ. Безліч наукових досліджень та практика військ свідчать, що такими найбільш значимими характеристиками слід назвати організаційну культуру ВНЗ, здоровий соціально-психологічний клімат у курсантському колективі, пануючий оптимістичний колективний настрій, позитивно спрямовані суспільна думка і традиції, згуртованість підрозділу, взаємна довіра та повага між командирами та підлеглими та ін. Їх вивчення, аналіз, вироблення заходів щодо оптимізації є завданням усіх суб'єктів навчально-виховного процесу, а понад усе – посадових осіб органів морально-психологічного забезпечення (роботи з персоналом) ВНЗ і командування курсантських підрозділів. Дуже важливим тут є прояв уваги до майбутнього фахівця та демонстрація прикладу налагодження ефективної управлінської взаємодії, здійснення обґрунтованих та доцільних психолого-педагогічних впливів, проведення дієвої індивідуальної і кураторської роботи та групових корекційних заходів. Саме таким чином відбувається дієвий вплив на формування світоглядних позицій, професійних цінностей, передача позитивного досвіду психологічної роботи.

3. Посилення уваги та цілеспрямованості дій суб'єктів професійної підготовки майбутніх фахівців-психологів щодо формування особистісної складової їх професійної компетентності. Науково обґрунтована та чітко визначена система професійно важливих якостей фахівця-психолога має бути підґрунтям для реалізації моделі такого фахівця у навчально-виховному процесі. Тому доцільно, щоб вона стала засобом, використовуваним науково-педагогічними працівниками та наставниками майбутніх фахівців, для вдосконалення змісту психолого-педагогічної роботи із зазначеною категорією курсантів, а також реалізації зворотного зв'язку процесу формування особистості фахівця ПЗ.

Проведені нами дослідження дозволяють до найбільш професійно важливих якостей фахівця-психолога сил безпеки та оборони України віднести: практичний інтелект, його рівень та характеристики, комунікативні й організаторські здібності, професійну мотивацію та спрямованість, нервово-психічну стійкість та адаптивність, характеристики здатності до оптимальної міжособистісної взаємодії. Саме вони мають бути використані для оптимізації професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання за цим фахом і проведення психологічного моніторингу успішності професійного становлення майбутніх фахівців-психологів.

Реалізація зазначених шляхів вдосконалення професійної підготовки практичних психологів сил безпеки та оборони України може надати значний поштовх щодо підвищення якості реалізації державного замовлення на підготовку висококваліфікованих фахівців структур психологічного забезпечення, а також стати прикладом наслідування для інноваційного вдосконалення підготовки майбутніх фахівців інших спеціальностей.

Пономаренко І.В., ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах, психолог сектора психологічного забезпечення, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

Вплив толерантності до невизначеності на професійну діяльність рятувальників

З метою вдосконалення організації і проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, а також гасіння пожеж органами управління та підрозділами Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (далі – ОРС ЦЗ) Міністерство внутрішніх справ України затверджує наказ від 26.04.2018 року №340 “Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж” [2] (далі – Статут). В Статуті визначається система організації та зміст дій органів управління та підрозділів ОРС ЦЗ під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та небезпечних подій.

У Статуті чітко визначається специфіка роботи рятувальника, яка включає різноманітність порядку дій під час ліквідації наслідків небезпечних подій, пов'язаних із повінню, ураганом, землетрусом, зсувом, з дорожньо-транспортною пригодою, в метрополітені, унаслідок вибуху, наслідків аварій на хімічно небезпечних об'єктах, на радіаційно небезпечних об'єктах, небезпечних подій на водному об'єкті, під час організації та проведення демеркуризації, аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи на висотних об'єктах житлового та промислового призначення, у замкнених просторах, під час проведення пошуково-рятувальних робіт з використанням службових собак, під час утворення транспортних заторів на автошляхах унаслідок снігових заметів, застосування вибухових технологій під час проведення аварійно-рятувальних робіт та інше.

Як показує практика, фахівці екстремального профілю діяльності часто зіштовхуються із необхідністю приймати рішення в умовах дефіциту часу та інформації - ситуації невизначеності. Для рятувальника важливо бути готовим впевнено та ефективно приймати рішення та працювати в неструктурованих, неоднозначних, нових ситуаціях, виявляти стійкість до впливу невизначеності, знаходити у собі фізичні та психічні ресурси, тобто бути толерантним до невизначеності.

Деякі рятувальники досить легко адаптуються до ситуації невизначеності та мають високий рівень толерантності до невизначеності. У рятувальників з високим рівнем толерантності до невизначеності відбувається конструювання нового перспективного поняття у вирішенні невизначеності. При низькому рівні толерантності до невизначеності у рятувальника відбувається зниження сприйняття нової інформації, яку несе ситуація, що виникла.

Існують різні трактування ситуацій невизначеності, наприклад А. Гусев [1] вбачає в ситуаціях невизначеності резерв різноманітних шляхів розвитку особистості та становлення нової ідентичності.

Аналіз психологічної літератури дозволяє зробити припущення, що когнітивні характеристики невизначеності враховують рівень обізнаності рятувальника відносно важливих аспектів нової професійної ситуації. Динаміку розвитку стану невизначеності можна умовно розділити на три складові (рис.1).

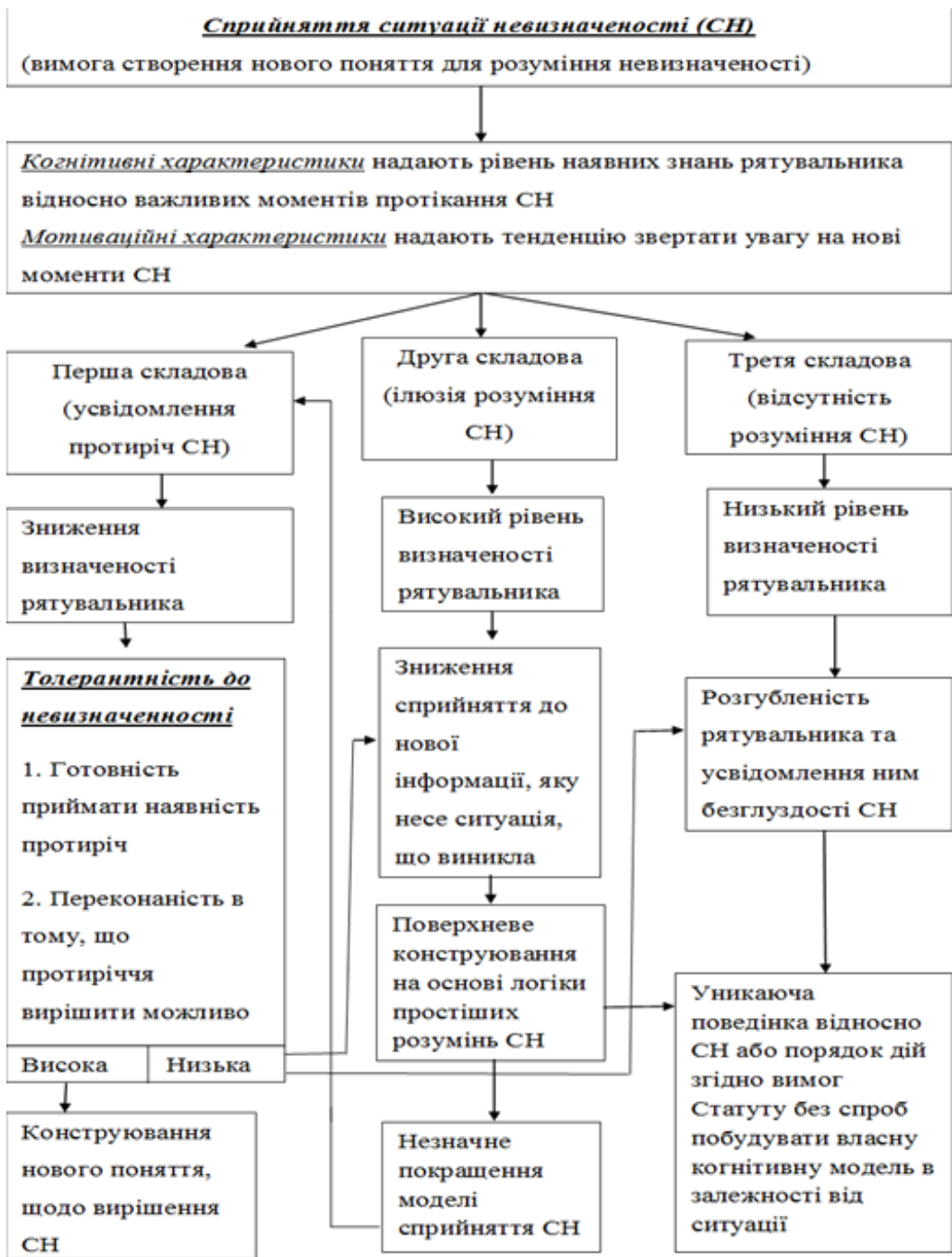

Рис. 1. Складові частини ситуації невизначеності.

Перша складова включає в себе усвідомлення протиріч в ситуації до невизначеності, зниження визначеності та формуванні толерантності до невизначеності, тобто готовність приймати наявність протиріч та переконаність в тому, що протиріччя вирішити можливо.

Друга складова розглядається, як ілюзія розуміння ситуації невизначеності. Вона характеризується зниженням сприйняття нової інформації, яку несе ситуація, що виникла, а також поверхневим конструюванням більш простих розумінь невизначеності.

Третя складова включає відсутність розуміння необхідних дій в невизначеній ситуації, включає в себе розгубленість рятувальника та усвідомлення ним безглуздості ситуації, викликає поведінку уникнення і відсутність спроб побудувати власну когнітивну модель в залежності від ситуації.

Аналіз цих складових у динаміці зміни уявлення про ситуацію невизначеності дозволяє зробити висновок, що толерантність до невизначеності є важливим адаптивним чинником у професійній діяльності рятувальника.

Список посилань:

1. Гусєв А.І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2009. 20 с.

2. Наказ МВС України від 26.04.2018 року № 340 “Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж”.

Саппа М.М., доктор соціологічних і кандидат фізико-математичних наук, професор, професор кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків)

Військова психологія: перші наукові роботи і дослідження

Початок формування вітчизняної військової психології як наукової галузі відносять до кінця ХІХ – початку ХХ століть. Так військовий теоретик М.А. Корф ще у 1897 р. стверджував, що науки про війну розділилися на кілька груп і одна з них - це “військова психологія - як наука про душевні явища, що вивчаються в відношенні їх властивостей з військової точки зору”; що військова психологія має свій предмет вивчення, який не охоплюється “нормальною психологією мирного часу” [1].

Колишній військовий О.С. Зиков у книзі “Как и чем управляются люди: опыт военной психологи” (1898 р.), що присвячена способам психічного впливу на вчинки людей, перш за все, на військових, писав: “Психологія може бути психологією пізнавання і психологією настрою. Військова психологія має за мету досліджувати вплив на вчинки, а вчинки обумовлюються не логікою, а почуттям. Через те військова психологія базується на афективній психології. Що стосується до психології пізнавання, то вона бере участь в психології вчинку своїми результатами, а не механізмом їх досягнення” [2, с.8]. Спираючись на набутий ним військовий досвід, Зиков розглядає військові частини як певні соціальні групи, особливістю яких є наявність соціальних принципів - норм, які регулюють

діяльність членів групи. Такими принципами, на його думку, є поняття про борг воїна, честь полку, мундира, законність і зобов'язання, авторитетність начальника і т.д.

Російсько-японська війна (1904-1905 р.р.) радикально змінила погляди як на характер ведення військових дій, так і на саму організацію військ. Пильна увага в той час була звернута на психічні та психологічні обставини війни і здійснена спеціальна організація психіатричної допомоги на фронті - у 1904 р при 1-м Харбінському госпіталі був відкритий і спеціальний психіатричний госпіталь. Клінічні спостереження над психічнохворими комбатантами дозволили психіатру С.О. Суханову (1867-1915) сформулювати свою концепцію про різновиди психоневрозів воєнного часу [3].

Під час тієї війни військовий лікар психіатричного госпіталю в м. Харбіні Г.Є. Шумков (1873-1933) під впливом польових спостережень за поведінкою бійців прийшов до висновку про необхідність досліджень психічних явищ в умовах бою. Він зазначав, що центральне місце в цій ситуації займає “боєць, психіка, його властивості та діяльність”. Шумков писав: “Остання російсько-японська війна незважаючи на застосування в ній всієї техніки військової справи, з очевидністю показала переважне значення психіки в ряду інших умов успішності дій в бою” [4, с.4]. Вчений зазначав: “Війна за допомогою різного роду машин вимагає вміння, витриманості і спокою управління ними. Але при їх відсутності, що залежить безсумнівно від психічного стану бійця в бою, ті ж руйнівні машини вже не завдають тієї поразки, яку від них чекають, а в розпал занепаду психіки бійців, що керують машинами, руйнівна дія їх падає і доходить до мінімуму. Нерідкі випадки, що управителі машин при зниженій психіці, кидають ці машини і тікають. Ясно, що цінність самих найкращих машин в бою цілком залежить не тільки від їх якості, але головним чином від психіки бійців, що керують ними” [4, с.10].

У 1908 р в рамках Товариства ревнителів військових знань був створений окремий Відділ військової психології. Це перша в Росії спеціальна організація, що була орієнтована на здійснення військово-психологічних досліджень та розробку методів військової психології. Головою Відділу був обраний Г.Є. Шумков, який за його вкладом в розвиток військово-психологічної теорії і практики, згуртування російського військово-психологічного співтовариства по праву вважається засновником військової психології [5, с.37].

Відомий український психолог і психіатр М.В. Країнський (1869-1951) на ґрунті баченого ним у російсько-японській і I Світовій війнах також розглядав психіку і техніку як фактори війни і, порівнюючи їх значущість, писав: “Машиною управляє психіка людини, а ця психіка в бою зовсім інша, ніж в нормальному стані”. “Психіка індивідуального бійця завжди пов'язана з психікою організованого колективу бойової частини і всієї армії, а отже, бойова машина може функціонувати з максимальним коефіцієнтом корисної дії лише в ідеальних умовах порядку, організації і здорового духу армії, які на практиці ніколи повністю не здійснюються”. “Якою би не була досконалою бойова машина, коефіцієнт її корисної дії на полі бою нікчемний, а психічні впливи можуть

повністю перекинути всі теоретичні розрахунки” [6, с.592-604].

Тут слід згадати і визначну для свого часу і довгі роки забуту з політико-ідеологічних мотивів книгу професора генерал-лейтенанта М.М. Головіна (1875-1944) “Исследование деятельности и свойств человека как бойца”, написану у 1907 р. В ній Микола Миколайович обґрунтовує необхідність вивчення війни не тільки з точки зору її підготовки та мистецтва ведення збройної боротьби, а й з позиції соціології, яка, з свого боку, без наукового дослідження війни не буде мати “повного синтетичного уявлення про суспільство” [7, с.33-34]. Продовжуючи цю думку, вчений-емігрант вже в іншій роботі стверджує, що на війну слід дивитися як на своєрідний соціальний невроз. “Тут ми підходимо, пише він, до тієї області, в якій військова психологія тісно переплітається з соціологією або, якщо висловитися точніше, з тією частиною соціології, яку слід назвати “соціальною психологією”. Ця галузь представляє собою ще зовсім незаймане поле” [8, с.25,26].

На жаль, через ті ж самі політико-ідеологічні мотиви повз увагу дослідників початкового етапу становлення військової психології пройшла діяльність в цій царині П.М. Краснова (1860-1947) - визначного військового діяча часів російсько-японської, I Світової та Громадянської війн, військового кореспондента, вченого, письменника, численні художні твори якого активно перевидаються в останні десятиліття. Петро Миколайович як бойовий офіцер та військовий журналіст побував з армією у боях і відрядженнях в різних краях і країнах, відмінно знав і вивчив особливості армійського життя та її діяльності. Цікавився він й дослідженнями з військової психології, мав певні напрацювання у цій в галузі. Так в 1918 році генерал Краснов, тоді керівник нової незалежної держави донських козаків - Донської Республіки (згодом Всевеликого Війська Донського), з титулом отамана, ввів у програму навчання в Новочеркаському козакому юнкерському училищі курс військової психології. Не зважаючи на складні державні обов'язки, отаман знаходив час приїздити до училища і читати юнкерам цей курс. Викладання військової психології як навчальної дисципліни було нововведенням не тільки для вітчизняної військової школи, а й, можливо, для світової. Згодом, вже в еміграції, П.М. Краснов, за проханням М.М. Головіна, прочитав кілька лекцій з військової психології на заснованих Головіним в Парижі Військово-Наукових курсах [8, с.13-14].

Важко розшукати наукові роботи П.М. Краснова з військової психології, скоріше за все вони не збереглися. Однак за пропозицією М.М. Головіна Петро Миколайович видав свої лекції у вигляді начерків з військової психології [9]. Цікаво, що в них розглядаються питання, які й зараз є актуальні для військових психологів: хоробрість та її різновиди; жахи війни; страх як почуття, що панує на війні; механічні засоби впливу на душу людини; військо як психологічний натопв; паніка; громадська думка як фактор боєздатності армії; значення морального виховання народу; армія - школа патріотизму; гіпноз і сила наказу; виховання і військово-державна місія офіцера.

Список посилань:

1. Корф Н.А. Общее введение в стратегию: Этюды по философии военных наук. М. : Книжный дом “Либроком”, 2012. 130 с.

Всеукраїнська VI науково-практична конференція, Національна академія Національної гвардії України
01 грудня 2020 року, м. Харків

2. Зыков А. Как и чем управляются люди: опыт военной психологии. СПб. : тип. Т-ва "Общественная польза", 1898. 189 с.
3. Суханов С.А. Психоневрозы военного времени. *Русский врач*. Петроград : Тип. Э.Ф. Мекс. 1915. №. 19. С. 118.
4. Шумков Г.Е. Психика бойцов во время сражений. СПб., 1905. Вып. 1. 51 с.
5. Караяни А. Г. Военная психология. Учебник и практикум для вузов. Часть 1. М.: Юрайт, 2016. 218 с.
6. Краинский Н.В. Психика и техника как факторы войны. *Психофильм русской революции*. М., 2016. С.590-609.
7. Головин Н.Н. Исследование боя. Исследование деятельности и свойств человека как бойца. М.: Военная Академия ГШ ВС РФ, 1995. 303 с. [Репринт издания 1907 г.].
8. Головин Н. Обширное поле военной психологии: предисловие к книге П.Н. Краснова "Душа армии". *Российский военный сборник*. Вып. 13. М. : Военный университет, 1999. С.13-34.
9. Краснов П. Душа Армии: Очерки по военной психологии. *Российский военный сборник*. Вып. 13. М. : Военный университет, 1999. С.35-150.

Стаднік А.В., кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри військової підготовки, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків)

Бабак С.А., кандидат військових наук, старший науковий співробітник, начальник кафедри військової підготовки, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків)

Ващенко І.В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри військової підготовки, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків)

Особенности психологической подготовки военнослужащих в условиях поширення епідемії (COVID 19)

Сьогодні в Україні набирає обертів епідемія COVID 19. Кожен військовослужбовець ЗСУ та інших силових структур перебуває під подвійним психологічним навантаженням, обумовленим як участю в операції об'єднаних сил так і з поширенням коронавірусної інфекції серед його оточення на службі, рідних та близьких [1, 2]. Тому проблема вдосконалення психологічної підготовки військовослужбовців сьогодні є досить актуальною. Належна психологічна підготовка кожного бійця значно підвищує боєздатність всього військового підрозділу, дозволяє значно знизити кількість втрат, а також знизити ризик психологічних розладів. Добре підготовлений солдат гідно долає всі труднощі військової служби та захищає Батьківщину.

Згідно досліджень сучасних військових психологів психологічна підготовка військовослужбовців являє собою систему заходів направлених на формування у них психологічної стійкості, емоційно-вольових якостей, що дозволяють загартувати волю, навчитися боротися зі страхом, переносити фізичні і

психологічні навантаження, придбати навички виживання в екстремальних умовах [3,4].

Основними формами психологічної підготовки військовослужбовців є: заняття з професійної (в тому числі бойової) підготовки, моделювання психологічних факторів реального бою; спеціальні форми психологічної підготовки (психотренінги, навчання прийомам психологічної саморегуляції тощо); психологічна просвіта, психологічне інформування, тощо.

Військові фахівці розрізняють загальну, спеціальну та цільову психологічну підготовку [3,4]. Загальна психологічна підготовка призначена формувати і удосконалювати єдині для всіх військовослужбовців психологічні якості. Вона спирається на формування та розвиток політичної свідомості, патріотизму, навичок і вмінь вольової саморегуляції та стресостійкості, фізичних якостей. На нашу думку, заходи загальної психологічної підготовки крім стандартних повинні бути доповнені наступними: доведення до підлеглих офіційної інформації про стан поширення захворюваності в державі, районі дислокації підрозділу, доведення інформації про заходи, що вживаються командиром та медичною службою для запобігання поширенню інфекції; упередження поширення особовим складом неперевіреної інформації (чуток); Крім того військові психологи повинні здійснювати в цей час спостереження за динамікою зміни поведінки військовослужбовців; виявлення осіб, які мають ознаки різкої зміни поведінки, настроїв, у спілкуванні та проводити заходи щодо попередження проявів упередженого ставлення особового складу (приниження гідності, образ, насмішок тощо) до осіб, які мають ознаки захворюваності (хворіють або перехворіли на COVID 19).

Спеціальна психологічна підготовка спрямована на психологічну підготовку за фахом військової діяльності. На нашу думку, заходи спеціальної психологічної підготовки під час пандемії повинні містити: проведення занять з командирами взводів (відділень) щодо виявлення ознак поширення негативних психічних станів військовослужбовців, обумовлених COVID 19; навчання військовослужбовців психологічним прийомам саморегуляції, позитивної мотивації; навчання особового складу психологічним прийомам попередження та нейтралізації панічних проявів у підрозділах;

Цільова психологічна підготовка спрямована на підготовку людини для виконання певного завдання, переважно окремого. До заходів цільової психологічної підготовки військовому психологу потрібно включити: проведення індивідуального психологічного консультування військовослужбовців; виявлення осіб, які мають ознаки психічних відхилень обумовлених COVID 19; психологічний супровід військовослужбовців, які мають ознаки погіршення психологічного стану та тих, хто має ознаки перебування в кризовому психоемоційному стані щодо особливостей реакції їх психіки на вплив стресових чинників в умовах можливого поширення захворювання на COVID 19.

Отже, зростання ролі психологічних чинників, що діють сьогодні на військовослужбовців ЗСУ та інших силових структур вимагає якісно підвищити психологічну підготовку особового складу різних категорій військовослужбовців.

Це дозволить забезпечити стійку психологічну готовність військовослужбовців до захисту Батьківщини і рішучих дій під час виконання службово-бойових завдань, сформувати психічну стійкість до психотравмуючих факторів сьогодення.

Список посилань:

1.Prykhodko I., Matsehora Y., Bielai S., Hunbin K., Kalashchenko S. Classification of coping strategies influencing mental health of military personnel having different combat experience. *Georgian Medical News*, 2019. No 12 (297). pp. 130-134

2.Melnyk, Yu. B., Stadnik, A. V., & Pypenko, I. S. Resistance to Post-traumatic Stress Reactions of Vulnerable Groups Engaged in Pandemic Liquidation. *International Journal of Science Annals*, 2020. 3(1), 35–44. doi:10.26697/ijsa.2020.1.5

3.Хміляр О.Ф. Психологічна підготовка солдата і офіцера. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 1. С. 317-322.

4.Колесніченко О.С., Приходько І.І., Байда М.С. та ін. Психологічна підготовка особового складу військових частин і підрозділів з охорони громадського порядку Національної гвардії України : монографія. Х. : Національна академія НГУ, 2019. 250 с.

Товма М.І., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення оперативного-тактичного факультету, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Загрози інформаційно-психологічної безпеці військових формувань під час спеціальної операції

Під час участі особового складу формувань НГУ в спеціальних операціях, особливо ООС зростає роль забезпечення його інформаційно-психологічної безпеки, тому що противник здійснює деструктивний інформаційно-психологічний вплив (ДІПВ) на правоохоронні органи України, в тому числі особовий склад Національної гвардії України, з метою дезорганізації їх діяльності.

Деструктивний інформаційно-психологічний вплив створює загрози, спрямовані на зміну цінностей і сенсу світосприйняття у військовослужбовців НГУ, та погіршення їх службово-бойової діяльності.

Головним об'єктом деструктивного інформаційно-психологічного впливу при підготовці та проведенні спеціальних операцій є військовослужбовці. Для них основними загрозами в інформаційно-психологічному просторі можуть бути: маніпулювання індивідуальною, груповою і масовою свідомістю; незаконне використання сучасних інформаційних і психологічних технологій для коригування життєвих цінностей людини, його психологічних станів; надмірне обмеження доступу військовослужбовців до відкритих інформаційних ресурсів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, архівних матеріалів та іншої суспільно-необхідної інформації; протиправне обмеження свободи совісті і віросповідання; пропаганда, що йде в розріз з прийнятими в суспільстві моральними нормами і розпалює ненависть і ворожнечу в різних формах і

проявах, замовчування інформації, надання громадянам соціально значущої інформації та інш..

Загрози населенню в інформаційно-психологічному просторі в районі проведення спеціальної операції можуть проявлятися у вигляді: зниження духовного і морального потенціалу населення; розмивання загальноприйнятих моральних цінностей на основі пропаганди, заснованої на культурі насильства, жорстокості і правового нігілізму; діяльності релігійних сект, опозиційних організацій, які проповідують ідеї і ритуали, що суперечать загальноприйнятим моральним нормам і духовних цінностей суспільства; маніпулювання інформацією (приховування, спотворення, дезінформація); протиправного застосування спеціальних засобів і методів впливу на індивідуальне, групове і масову свідомість.

Можливими наслідками перерахованих інформаційно-психологічних загроз для військових формувань НГУ можуть бути: порушення систем управління військами, зброєю і військовою технікою; зниження рівня морально-психологічного стану особового складу, створення обстановки невпевненості і занепокоєння особового складу щодо свого майбутнього, майбутнього військових формувань і держави, ослаблення волі до виконання поставлених завдань; розкол військових колективів за політичними, релігійними, етнічними, службовим і іншим факторам, протиставлення рядового і офіцерського складу; зниження боєздатності, тобто зниження службової активності, дезертирство, симуляція хвороб, ухилення від виконання наказів командирів, зрада, коливання і сумніви в надійності зброї, в непереможності, придушення волі, створення спотвореної картини бойових дій, бойової обстановки; невиконання військовими підрозділами поставлених бойових завдань.

Розгляд загроз інформаційно-психологічної безпеці діям військових формувань під час проведення Операції Об'єднаних Сил дозволяє зробити висновок, що деструктивний інформаційно-психологічний вплив створює загрози, спрямовані на зміну цінностей і сенсу світосприйняття у військовослужбовців НГУ, на погіршення їх службово-бойової діяльності, а це потребує якісного забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особового складу.

Товма М.І., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Лебедь О.С., начальник відділу міжнародних зв'язків, інформації і комунікацій НГУ, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Розроблення практичних рекомендацій з підвищення іміджу військових частин Національної гвардії України

Нові процеси в сучасному українському соціумі, його політичній, економічній, духовній сферах закономірно впливають на формування нових взаємовідносин між державою, її інституціями та громадянським суспільством. Це

стосується і такого державного інституту як органи охорони правопорядку. До них належить і Національна гвардія України (НГУ), яка є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи МВС України.

Як показує досвід, оцінки і ставлення суспільства до військовослужбовців НГУ багато в чому визначають їх морально-психологічний стан, а значить, і боєготовність, і ефективність вирішення поставлених перед ними службово-бойових завдань. Сприйняття НГУ, як елемента влади держави, так чи інакше зачіпає інтереси всіх українців, впливає на настрої людей і стабільність суспільства, а особливо в кризові періоди. Враховуючи динамічність такого складного явища як імідж, актуальним стає дослідження іміджу представника сил охорони правопорядку в сучасні кризові періоди суспільства.

Слово “імідж” англійського походження, дослівно означає “образ”. Імідж – в широкому сенсі – розповсюдження уявлення щодо характеру того або іншого об’єкту; в більш вузькому (стосовно до пропаганди, реклами, “масової культури” тощо) – означає цілеспрямовано сформований образ-уявлення, який за допомогою асоціацій наділяє об’єкт (явище, особистість, товар тощо) додатковими цінностями (соціальними, політичними, соціально-психологічними, естетичними тощо) та завдяки цьому сприяє більш цілеспрямованому та емоційному сприйманню.

Основною метою формування іміджу НГУ є посилення позитивної громадської думки про військових. У свою чергу, громадська думка через підтримку (чи непідтримку) НГУ впливає на її імідж. В структурі цих уявлень виділяються три компоненти: 1) офіційна інформація про НГУ ; 2) загальні уявлення про армію як соціальний організм; 3) повсякденні відомості про конкретні військові колективи та військовослужбовців.

Для оптимізації процесу формування позитивного іміджу необхідна ефективна стратегія його створення. Стратегія формування позитивного іміджу армії – це план, який поєднує пріоритетні завдання, засоби, форми, методи, ресурси, а також послідовність заходів для досягнення позитивних іміджевих характеристик.

Ключовими елементами такої стратегії мають бути:

- 1) аналіз міжнародного і внутрішнього становища країни;
- 2) постановка завдань щодо створення позитивного іміджу армії відповідно до національних інтересів і пріоритетів держави;
- 3) структурування об’єктів впливу, тобто ідентифікація відповідних цільових груп;
- 4) визначення і розробка іміджевого образу, а також форм їх реалізації;
- 5) застосування методів, засобів і форм організації комунікативного впливу з метою „імплементатії» заданого іміджу в суспільну свідомість;
- 6) постійний контроль та оцінка ефективності реалізованих заходів, аналіз їх впливу на суспільну свідомість для виявлення негативних.

Сьогодні в Україні виникла об’єктивна необхідність розробки та реалізації на найвищому рівні чіткої державної програми та загальної PR-стратегії інформаційно-комунікативної політики, спрямованої на формування позитивного іміджу армії, яка ґрунтувалася б на науковому підході та передовому світовому досвіді з урахуванням українських реалій.

Список посилань:

1. Алещенко В.І. Актуальні проблеми формування позитивного іміджу Збройних сил (закордонний досвід). *Вісник Національної академії оборони України*, 2007. № 5 (78). С. 8–20.
2. Безбах В.Г., Калениченко Р.А. Соціальний феномен іміджу в системі індивідуальної поведінки і соціального впливу. *Зб. наук. праць Військового гуманітарного факультету Національної академії оборони України*. К., 2004. № 5 (42). С. 3–11.
3. Политологический словарь: Учеб. пособие / Под ред. В.Ф.Халниова. М.: Высшая школа, 1995. С.59.

Товма М.І., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Младенов В.В., начальник відділення по роботі з особовим складом Міжнародного центру Національної гвардії України

Розроблення комплексної програми вдосконалення протидії негативному інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад Національної гвардії України при виконанні службово-бойових завдань в районі проведення операції об'єднаних сил

Під інформаційно-психологічним впливом доцільно розуміти весь спектр форм, методів і способів цілеспрямованого (відкритого і прихованого) впливу на індивідуальну, групову та суспільну свідомість через засоби масової інформації і спеціальні канали комунікації (у тому числі міжособистісні) за допомогою створення й поширення спеціальної інформації з метою зміни поведінки об'єкта впливу.

Негативний інформаційно-психологічний вплив створює загрози, спрямовані на зміну цінностей і сенсу світосприйняття у військовослужбовців Національної гвардії України, на зменшення ефективності їх службово-бойової діяльності.

Актуальність визначеної проблематики визначається перш за все тим, що при виконанні завдань за призначенням на особовий склад Національної гвардії України постійно здійснюється негативний інформаційно-психологічний вплив супротивника. Наслідки інформаційно-психологічного впливу з одного боку проявляються в порушеннях психологічної стійкості, викривленого сприйняття подій і своєї участі в них, деморалізації, ослаблення професійної мотивації, а з іншого боку – загострення індивідуально-психологічних проблем особового складу, таких як дезадаптація, зростання тривожності й страху, поява невмотивованої агресії, туги, апатії, безпечності.

На основі теоретичного аналізу сутності, змісту завдань та методів інформаційно-психологічного впливу, а також проведених емпіричних досліджень негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад під час виконання підрозділами і частинами Національної гвардії України службово-

Всеукраїнська VI науково-практична конференція, Національна академія Національної гвардії України

01 грудня 2020 року, м. Харків

бойових завдань в районі проведення Операції об'єднаних сил розроблено “Комплексну програму вдосконалення протидії негативному інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад Національної гвардії України при виконанні службово-бойових завдань в районі проведення Операції об'єднаних сил” з наданням практичних рекомендацій командирам (начальникам) та органам по роботі з особовим складом щодо її реалізації.

На основі досвіду проведення Операції об'єднаних сил (антитерористичної операції) визначені основні причини недостатньої ефективності протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад; основні заходи, які спрямовані на поліпшення морально-психологічного стану особового складу для протидії негативному інформаційно-психологічному впливу. Проаналізований позитивний і негативний досвід організації протидії негативному інформаційно-психологічному впливу противника на основі досвіду участі особового складу під час виконання службово-бойових завдань в районі проведення Операції об'єднаних сил (антитерористичної операції). Визначені основні заходи захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу.

Список посилань:

1. Ліпатов І.І., Товма М.І., Ліпатова С.Л., Воробьева І.В. Протидія інформаційно-психологічному впливу на особовий склад при виконанні службово-бойових завдань. Х. : Національна акад. НГУ, 2015. 108 с.

2. Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України” від 29 грудня 2016 року “Про Доктрину інформаційної безпеки України” [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>.

3. Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України” [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>.

Токарев В.М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент, Харківський національний університет Повітряних Сил Імені Івана Кожедуба (м. Харків)

Особливості матеріальної відповідальності військовослужбовців Збройних сил України

Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ст.17КУ).

Головним інструментом державної політики за допомогою якої здійснюється забезпечення захисту країни є Збройні Сили нашої держави.

Виходячи з вимог Воєнної доктрини воєнно-політичної обстановки, Україні сьогодні необхідна мобільна, добре підготовлена і оснащена армія з урахуванням принципу оборонної достатності та економічних можливостей держави.

Всеукраїнська VI науково-практична конференція, Національна академія Національної гвардії України
01 грудня 2020 року, м. Харків

Успішне виконання цих відповідальних завдань, які покладені на Збройні Сили, неможливе без повного забезпечення законності, закріплення військової дисципліни та правопорядку, попередження і викорінення грубих дисциплінарних проступків, злочинів та пригод. Досягнення цієї мети багато в чому визначається і залежить від правильно організованої та постійно втілюваної правової роботи. Для притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності владою командира необхідні такі умови:

- а) заподіяння прямої дійсної шкоди;
- б) протиправна поведінка;
- в) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою і настанням шкоди;
- г) наявність вини у заподіянні шкоди.

Протиправною визнається така поведінка (дія або бездіяльність) військовослужбовця чи призваного на збори військовозобов'язаного, коли він не виконує (недбало виконує) свої службові обов'язки.

Військовослужбовець чи призваний на збори військовозобов'язаний визнається винним у заподіяній шкоді, якщо протиправне діяння вчинене ним умисно або з необережності.

Винні у заподіянні шкоди можуть добровільно відшкодувати її повністю чи частково або за згодою командира відновити пошкоджене майно.

Відшкодування збитків натуральним рівноцінним майном не допускається в разі втрати чи пошкодження зброї, боєприпасів, спеціальної техніки – усього того, що не може перебувати у власності громадян.

Види матеріальної відповідальності: обмежена; повна; підвищена.

Обмежена матеріальна відповідальність настає за шкоду, заподіяну державі у результаті недбалого виконання військовослужбовцями (військовозобов'язаними) службових обов'язків, передбачених військовими статутами, порадами, інструкціями та іншими нормативними актами, у розмірі заподіяної шкоди, але не більше місячного грошового забезпечення.

За пошкодження, псування або втрату через необережність майна, виданого військовослужбовцям та призваним на збори військовозобов'язаним на період зборів в особисте використання, вони несуть матеріальну відповідальність у розмірі заподіяної з їх вини шкоди, але не більше тримісячного грошового забезпечення.

Обмежена матеріальна відповідальність настає і для командирів частини за шкоду, заподіяну державі їх підлеглими, у розмірі заподіяної шкоди, але не більше тримісячного грошового забезпечення, якщо вони своїми розпорядженнями порушили встановлений порядок обліку, зберігання, використання, перевезення військового майна. Якщо командир не вжив належних заходів для запобігання розкраданню, знищенню чи псуванню військового майна або щодо притягнення винних до відповідальності, він несе матеріальну відповідальність у розмірі заподіяної шкоди, але не більше місячного грошового забезпечення.

Офіцери, несуть матеріальну відповідальність через простої з їх вини вагонів, суден і автомобілів у розмірі заподіяної шкоди, але не більше тримісячного

грошового забезпечення.

Повна матеріальна відповідальність настає у випадках:

- 1) приписки у нарядах та інших документах фактично невиконаних робіт, спотворення звітних даних і обману держави в інших формах;
- 2) заподіяння шкоди особою, яка перебувала у нетверезому стані;
- 3) дій (бездіяльності), що мають ознаки злочину;
- 4) недостачі, а також знищення або псування військового майна, переданого їм під звіт для зберігання, перевезення, використання або для іншої мети.

Командири військових частин, винні в незаконному звільненні або переведенні робітника чи службовця на іншу роботу, повністю відшкодовують матеріальну шкоду, заподіяну у зв'язку з оплатою за період вимушеного прогулу або за період виконання ними низькооплачуваної роботи. Таку відповідальність командири військових частин несуть також у разі затримання ними виконання ухвали суду або наказу вищого за підлеглистю командира про поновлення робітника чи службовця на роботі.

Підвищена матеріальна відповідальність настає за розкрадання, марнотратство або втрату зброї та боєприпасів, оптичних приладів, засобів зв'язку, спеціальної техніки, льотно-технічного, спеціального, морського і десантного обмундирування, штурманського спорядження, спеціального одягу і взуття, інвентарних речей та деяких інших видів військового майна у 2–10-кратному розмірі від вартості цього майна.

Перелік військового майна, нестача або розкрадання якого відшкодовується винними особами у кратному співвідношенні до його вартості, затверджується законом України « Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 47, ст.313).

Перелік озброєння, зброї та боєприпасів до неї, нестача або розкрадання яких відшкодовується винними особами у кратному співвідношенні до їх вартості, затверджується Постановою Кабінетом Міністрів України від 15 липня 2020 р. № 604.

Токарєв В.М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (м. Харків)

Приходько Д.П., кандидат психологічних наук, доцент, доцент, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (м. Харків)

Особливості міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів

Україна є учасницею більшості міжнародних договорів з питань міжнародного гуманітарного права.

Слід зазначити, що згідно зі ст. 9 Конституції України «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною національного законодавства України».

В статті 15 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, який був затверджений Законом України від 24 березня 1999 року, закріплено: “Військовослужбовець зобов’язаний знати і неухильно додержуватися прийнятих Україною норм міжнародного гуманітарного права».

Стаття 59 Статуту покладає на командира обов’язок “постійно виховувати підлеглих у дусі гуманізму та людяності, спираючись при цьому на загальні принципи міжнародного права».

5 квітня 2001 року Верховною Радою України був прийнятий Кримінальний кодекс України, який набрав чинності 1 вересня 2001 року. В ньому вперше була введена глава XX: “Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку».

Таким чином, Україна, ратифікувавши міжнародні угоди з міжнародного гуманітарного права, сумлінно виконує обов’язки, які на неї покладаються, щодо імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство.

Міжнародне гуманітарне право вирізняє два види збройних конфліктів: міжнародний збройний конфлікт (конфлікт між двома і більше державами) та збройний конфлікт не міжнародного характеру (конфлікт, що відбувається на території однієї держави, зіткнення не міжнародного характеру).

У разі міжнародного збройного конфлікту застосовуються чотири Женевські конвенції і Додатковий протокол I.

Відповідно до положень Женевських конвенцій 1949 року міжнародними збройними конфліктами признаються такі конфлікти, коли один суб’єкт міжнародного права застосовує збройну силу проти іншого суб’єкта.

Таким чином, сторонами в міжнародному збройному конфлікті можуть бути:

- а) держави;
- б) нації і народності, що борються за свою незалежність;
- в) міжнародні організації, що здійснюють колективні збройні заходи для підтримання миру і міжнародного правопорядку.

Відповідно до статті 1 Додаткового протоколу I міжнародними є також збройні конфлікти, у яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування й іноземної окупації і проти расистських режимів у здійсненні свого права на самовизначення.

У випадку збройного конфлікту не міжнародного характеру, який досягає певної міри інтенсивності, застосовується Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) 8 червня 1977 року, та інші.

Україна ратифікувала Женевські конвенції 3 серпня 1954 року, а Додаткові протоколи I і II до них - 25 січня 1990 року.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру мають такі ознаки:

- а) застосування зброї й участь у конфлікті збройних сил, включаючи поліцейські підрозділи;
- б) колективний характер виступів. Дії, що зумовлюють обстановку внутрішньої напруженості, внутрішні заворушення, не можуть вважатися

конфліктами, що розглядаються;

в) певний ступінь організованості повстанців і наявність органів, відповідальних за їхні дії;

г) тривалість і безперервність конфлікту. Окремі спорадичні виступи організованих груп не можуть розглядатися як збройні конфлікти не міжнародного характеру;

д) здійснення повстанцями контролю над частиною території держави.

У разі не міжнародного конфлікту, який не досягає певної міри інтенсивності, застосовується стаття 3, загальна для чотирьох Женевських конвенцій. Стаття 3 встановлює так званий мінімальний рівень гуманності та категорично забороняє такі дії, як посягання на життя, вбивства, катування, каліцтва, захоплення заручників, посягання на людську гідність, засудження і виконання покарань без належного судового розгляду та судового рішення, та ін.

Таким чином, збройний конфлікт між повстанцями і центральним урядом, як правило, внутрішнім конфліктом.

До збройних конфліктів не міжнародного характеру слід відносити всі громадянські війни і внутрішні конфлікти, що виникають із спроб державних переворотів і т.д. Ці конфлікти відрізняються від міжнародних збройних конфліктів насамперед тим, що в останніх обидві воюючі сторони є суб'єктами міжнародного права, у той час, як у громадянській війні воюючою стороною признається лише центральний уряд.

Держави не повинні втручатися у внутрішні конфлікти на території іншої держави.

Головною метою вивчення права війни є – забезпечити чітке дотримання правових норм міжнародного права всім особовим складом Збройних Сил незалежно від посади, звання, часу, дислокації та обставин.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Александров Ю.В., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків)

Поняття професійної деформації особистості співробітників правоохоронних органів

Проблеми професійної деформації сьогодні відносяться до тих проблем, які потребують негайного вирішення, хоча раніше вони тривалий час замовчувалися з різних причин. Особливо актуальна проблема професійної деформації в роботі правоохоронних органів. Вони, як ніякі інші служби, пильно привертають увагу громадян і суспільства в цілому, саме по їхній роботі судять громадяни України про безпеку життєдіяльні простих людей, виконання існуючого законодавства, строгого виконання вимог законів та інших законодавчих актів.

Україна – правова держава, і забезпечення прав і свобод гарантовано Конституцією України. Так, в статті 3 Конституції України сказано, що: “Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави”. [1].

Проблемою професійної деформації займалися науковці О.М. Бандурка, В.В. Бедь, А.В. Дулов, М.С. Корольчук, В.С. Медведєв, М.А. Андрєєв, С.А. Дружилов, А.Ф. Караваєв та ін.). Їхні дослідження присвячені з'ясуванню загальних та окремих аспектів проблеми. Професійна деформація є найбільш актуальним та розповсюдженим типом деформації. Вона виникає на трудовій стадії соціалізації.

На думку автора фундаментального наукового дослідження В.С. Медведєва, професійна деформація службових осіб – це реальна й подеколи неминуча данина, котру “сплачує” людина за високий рівень професіоналізму, пристрасне захоплення своєю діяльністю. Вчений дійшов висновку, що професійна деформація є комплексом своєрідних, взаємопов'язаних змін окремих якостей і особистості в цілому, що виникають внаслідок виконання управлінських функцій [2, с. 156]. Найбільша ймовірність зазнати професійної деформації існує у виконавців професій “людина – людина” серед яких виділяють і працівників правоохоронних органів. У працівників поліції цей феномен необхідно вивчати з врахуванням конкретних умов служби і специфіки професійної діяльності.

Професійна діяльність працівників поліції має екстремальний характер, високий рівень психічного напруження, потребує швидкої орієнтації у вирішенні

розумових завдань та оперативності у реалізації намічених планів, що впливає на їх психіку та дії. До психологічних характеристик діяльності, які також впливають на психіку правоохоронця, належать й інші традиційні характеристики, зокрема докладна правова регламентація, тактичний простір, наявність владних повноважень, дефіцит часу, комунікабельність, різноманіття розумових завдань, наявність негативних емоцій.

Характеризуючи правоохоронну діяльність, яка є головним видом діяльності співробітників поліції, фахівці зазначають, що вона є комунікативною за змістом та гуманістичною за своєю суттю. Одним із найважливіших кроків на шлях становлення професіонала-правоохоронця є формування цінності своєї професії. Ціннісні орієнтації – важливий структурний компонент особистості, що відіграє в її життєдіяльності організаційну, направляючу та регулюючу роль. Професійна деформація в правоохоронній системі – дуже небезпечне явище, яке негативно впливає на правоохоронця і небезпечне для самої системи. Працівники поліції належать до силової системи держави – це люди, які мають у руках зброю і повинні приймати усі міри для припинення порушень закону, відчувати можливість ускладнення ситуації, і при цьому вони не мають права переступити за межі дозволеного.

Професійна деформація працівника Національної поліції – це сукупність специфічних, взаємопов'язаних змін його особистості, яка виникає в результаті виконання правоохоронної діяльності впродовж певного часу, індивідуального для конкретного працівника, але типового для служби чи підрозділу, в якому він працює [3].

Професійна роль співробітника Національної поліції багатосторонньо впливає на особистість, висуває до людини певні вимоги, перетворюючи її зовнішній та внутрішній образ. Прояви професійної деформації у правоохоронній системі дуже небезпечні як для суспільства, так і для самої системи. Особливо небезпечною є та обставина, що наслідком розвитку цього феномена можуть бути такі прояви поведінки працівників Національної поліції, які не тільки не збігаються із професійною етикою, не лише мають глибоке неприйняття в суспільстві, але й призводять до прямого порушення закону і навіть до злочинності [4, с. 121].

За своєю вагомістю впливу професійна деформація ділиться на три основні стадії: початкова (девіація), середня, глибинна (умовно деградація).

На першій стадії професійної деформації спостерігаються несуттєві зміни особистості співробітника, які проявляються на 1-5 році служби час від часу. Виражається в безвідповідальному, пасивному виконанні обов'язків, недисциплінованості, втратою професійних мотивацій до роботи, у підозрілості, зловживанні службовим положенням.

Друга, середня стадія професійної деформації, виникає на 5-10 році служби. На цій стадії відбуваються зміни особистості працівника не тільки на кількісному, але й на якісному рівні. Виникають певні невдачі на роботі, з'являється стійке, упереджене ставлення до об'єкту своєї діяльності, формується специфічний професійний стереотип – підозрілість, перебільшення негативного в об'єкті своєї діяльності, перевищення владних повноважень, перенесення службової манери

спілкування, жаргону на позаслужбові сфери.

У співробітників, які пропрацювали більше 15 років, наявність професійної деформації є неминучою умовою. На цьому етапі службової діяльності наступають “глибинні” зміни особистості працівника поліції, відбувається її професійне “пограбування”, стійкі зміни в образі “Я”.

В основі професійної деформації знаходиться взаємопов’язані зміни у сфері психічних і соціально-психологічних явищ. Ці зміни можуть виявлятися по-різному залежно від особливостей протікання процесів особового і професійного онтогенезу, від індивідуальних характеристик особи і їх відповідності вимогам професії, від міри професійної адаптації особи, від суспільного оточення, в якому вона знаходиться, від специфіки трудової діяльності і від посади [5].

У зв’язку із вищевикладеним проблема професійної деформації працівників поліції вельми актуальна, тому що з нею пов’язана ефективність додержання законності в суспільстві, а через те й надійність усієї правоохоронної системи в цілому.

Список посилань:

1. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // База даних “Законодавства України” / Верховна Рада України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Кісіль В.В. Професійна деформація морально-психологічна реаксіологізація службової особи як форми мікросоціальних наслідків корупції: деонтологічний аналіз. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2013. № 1.

3. Професійна деформація - Національна академія ... [Електронний ресурс] www.naiu.kiev.ua.

4. Шинкаренко І.О. Професійна деформація жінок-поліцейських: проблеми та шляхи подолання. Актуальні напрями психопрофілактичних заходів у закладах вищої освіти : матеріали I Всеукраїнського круглого столу (ДДУВС, 18.05.2018).

5. Александров Ю.В. Современные представления о профессиональной деформации и определяющих ее факторах. *Право і безпека*. 2002. С. 147-148.

Андрусишин Ю.І., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби безпеки України (м. Київ)

Передумови успішної психологічної адаптації фахівців сектору безпеки та оборони до екстремальних умов діяльності

Професійна діяльність фахівців сектору безпеки і оборони в умовах впливу психотравмуючих чинників обумовлює актуалізацію у них механізмів короткострокової та довгострокової адаптації, розвиток специфічних копінг-стратегій та здатності до успішного виконання поставлених завдань. За таких обставин особливого значення набуває удосконалення емоційно-вольової стійкості фахівців, яка є ключовим елементом як формування їхньої психологічної

готовності, так і оптимізації професійної діяльності в ситуаціях негативного впливу стрес-факторів.

Особливості реагування психіки фахівців у процесі їхньої адаптації до екстремальних умов діяльності визначаються такими основними напрямками [2]:

- *позитивний* – характеризується всебічним самопізнанням інтелектуальних, емоційних, вольових можливостей, отриманням унікального досвіду реагування та поведінки в екстремальних умовах; зміни можуть відбуватись психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному рівнях та інколи досягати абнормальних рівнів, нехарактерних для психіки людей у процесі звичної життєдіяльності;

- *нейтральний* – пов'язаний з актуалізацією певних специфічних потреб фахівців, як наприклад: бажання, щоб суспільство та найближче оточення його розуміло та приймало у систему соціальних відносин, прагнення до позбавлення від психічної напруженості, що виникла унаслідок дії стрес-факторів професійної діяльності;

- *негативний* – проявляється шляхом перманентної психотравматизації фахівців, спричиненої тривалим перебуванням під негативним впливом екстремальних умов.

Зазначені напрямки реалізації адаптаційних механізмів обумовлюють певні зміни психіки у фахівців сектору безпеки і оборони. Тобто, екстремальні ситуації порушують їхні адаптивні можливості щодо швидкого та адекватного пристосування до певних умов діяльності. Адаптивні можливості визначаються як стійкі резистентні характеристики, що забезпечують спроможність успішно адаптуватись до різноманітних вимог життєдіяльності і проявляються як у фізіологічному, так і у психологічному плані, спрямовуючи поведінку особистості [3]. При цьому, психологічний прояв адаптивних можливостей фахівця є значно важливішим, оскільки саме він забезпечує можливість засвоєння та виконання діяльності, вибір вірної стратегії поведінки, психічний розвиток особистості [3, с. 12].

Передумовою успішної психологічної адаптації фахівців сектору безпеки і оборони до екстремальних ситуацій є розвиток їхніх емоційно-вольових характеристик, завдяки яким досягається формування стійкості до тривалого напруження, небезпеки та ризику, здатності до оптимальної мобілізації організму, а також набуття досвіду подолання перешкод у будь-яких умовах.

Сукупність емоційно-вольових характеристик фахівців, які у взаємодії з мотиваційною та інтелектуальною сферами сприяють адекватній, конструктивній поведінці під впливом стрес-факторів, визначається феноменом емоційно-вольової стійкості [1]. Остання є передумовою успішного досягнення поставлених цілей, зумовлює реалізацію існуючих та формування нових мотивів до ефективного здійснення професійної діяльності.

Основною складовою змісту емоційно-вольової стійкості є емоційно-вольові характеристики, які утворюються, розвиваються та реалізуються в процесі професійної підготовки та практичної діяльності фахівців сектору безпеки і оборони. До таких характеристик відносяться: наполегливість, ініціативність, сміливість, рішучість, принциповість, схильність до ризику, стресостійкість,

впевненість в своїх силах, здатність корегувати власні емоції, хвилювання, роздратованість, приймати оптимально правильні рішення в умовах дефіциту часу та адекватно діяти в складних ситуаціях тощо.

Оптимального рівня емоційно-вольової стійкості фахівців екстремальних видів професій можна досягнути через реалізацію психологічного механізму її розвитку. Зазначений механізм базується на найпоширеніших способах управління емоціями (контроль інтенсивності емоцій та управління емоціогенними ситуаціями [6]) та включає:

- сприймання емоційних реакцій (адекватна чи неадекватна реакція);
- усвідомлення власного емоційного стану та причин виникнення;
- мотивацію до корегування емоційного стану;
- розуміння способу корегування емоційного стану (актуалізація необхідних вольових якостей; нейтралізація негативних емоцій);
- реалізацію вольової дії.

Запропонований механізм забезпечить успішний вплив на утворення та розвиток необхідних емоційно-вольових характеристик фахівців та сприятиме ефективності їх професійної діяльності в екстремальних умовах.

Здатність до вольової саморегуляції є однією з важливих передумов успішного розвитку емоційно-вольової стійкості, яка визначається поєднанням низки структурних компонентів. У ролі домінуючого зазвичай виступає той, що найбільш оптимально сприяє виконанню необхідних професійних дій.

Ефективність методів саморегуляції, що ґрунтується на вольових зусиллях та самонавіюванні, підтверджено низкою досліджень [4; 5; 7]. Серед них виділяють методи, що базуються на:

- емоційній саморегуляції (самотивування, самозаспокоєння, самохвалення, самозаохочення, самопокарання);
- самостимуляції за допомогою самонавіювання (наслідування ідеалу, перевтілення в ідеал та засвоєння його дій);
- переживанні почуттів задоволення або незадоволення, пов'язаних із певними діями (тобто навіювання собі почуттів або переживань);
- прийомах виконавчих дій (самоспілкування, самонакази, переключення свідомості з бажаного на необхідне, зосередженість на останньому).

При цьому, варто комбінувати різноманітні методи саморегуляції, а саме [7]: переключення уваги з метою відсторонення від різних емоціогенних подразників; аутогенне тренування та поетапне виконання дій в "ідеомоторному режимі"; дихальні, психомоторні вправи, експресивно-мімічні та інші методи саморегуляції для підтримки і корегування психічного стану при виконанні дій в реальних умовах.

Цілеспрямоване використання комплексу вказаних методів саморегуляції, що доповнюють один одного та підібрані з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей фахівців, сприятиме оптимізації їхньої емоційно-вольової стійкості та покращенню адаптації до екстремальних умов діяльності.

Тобто, розвиток емоційно-вольової стійкості має спрямовуватись на формування таких психічних станів, що сприяють успішній реалізації адаптивних

механізмів фахівців, а також оптимальному прояву їхніх професійних характеристик в умовах впливу психотравмуючих чинників. Насамперед, емоційно-вольова саморегуляція є тим механізмом, посередництвом якого забезпечується оптимізація й компенсація психічних можливостей, регуляція психічних станів відповідно до завдань та цілей професійної діяльності.

Список посилань:

1. Андрусишин Ю.І. Вплив емоційно-вольової стійкості особистості на її поведінку в екстремальних умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14 (1). С. 11-18.

2. Караяни А.Г. Психологические последствия войны и социально-психологическая реадaptация участников боевых действий. *Вестник ЮУрГУ*, 2014. Том 7, № 4. С. 59-64.

3. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.02 "Психофізіологія". К., 2004. 31 с.

4. Леженіна Л.М. Роль емоційно-вольової підготовленості у виконанні функціональних обов'язків слідчих. Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійнодіючого науково-практичного семінару (Харків, 19.10.2012). Харків : ТОВ "Оберіг", 2012. С. 415-421.

5. Морозов О.М. Патопсихологічний аналіз особистості в правоохоронній практиці : монографія. К. : Атіка, 2009. 320 с.

6. Сергеева О.А. Эмоциональная культура как компонент педагогической деятельности. *Высшее образование сегодня*. 2009. № 6. С. 64-66.

7. Чебыкин А.Я. Проблема эмоциональной устойчивости. О. : Южноукр. педагог. ун-т им. К.Д. Ушинского, 1995. 195 с.

Байда М.С., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Особливості виявлення військовослужбовців схильних до хімічних форм адиктивної поведінки в арміях зарубіжних країн

Питання, стосовно діагностики та виявлення військовослужбовців, схильних до адиктивної поведінки турбують всіх фахівців в системі психологічного здоров'я без винятку. На даний час, в секторі безпеки та оборони нашої держави, немає конкретної програми щодо виявлення осіб схильних до адиктивної поведінки та керівництво підрозділів діють лише від випадку до випадку. Тому на нашу думку слід звернути увагу на програми деяких країн, які протягом довгого часу використовують їх у своїй роботі.

Так, в США з часів холодної війни працює система психопрофілактичних заходів, так звана Програмою надійності персоналу (Personnel Reliability Program, PRP). У ній визначено, що ядерне озброєння вимагає особливого ставлення. Неприпустима його

втрата, розкрадання, неправильне використання і так далі. Тому до його експлуатації допускаються тільки ті, хто демонструє “вищий ступінь індивідуальної надійності за показниками відданості, поведінки, особистої відповідальності”. Всі вони повинні постійно контролюватися фахівцями охорони психічного здоров'я і проходити атестацію відповідно до стандартів PRP. За ініціативи та підтримки армії США такі ж програми існують в Збройних Силах НАТО.

Особлива увага тут приділяється ранньому виявленню адиктивної патології, а останніми роками виявлення будь-якого відхилення у поведінці, в тому числі спрямованого на задоволення власних потягів і схильності до прийому психоактивних речовин. Кадрове забезпечення армії США фахівцями охорони психічного здоров'я здійснюється за допомогою укладення короткострокового контракту з психологом на реалізацію певного виду діяльності, необхідного Міністерству оборони США. При цьому планова робота по контролю профілактиці адиктивних розладів у військовослужбовців ведеться з 1971 року, коли вперше була прийнята Програма запобігання і контролю зловживання алкоголем і наркотиками (Alcohol and Drug Abuse Prevention and Control Program, ADAPSP, 1971), яка в даний час, з урахуванням нових тенденцій діагностики адиктивних розладів, прийняла вигляд Програми Армії зловживання хімічною речовиною (The Army Control Substance Abuse Program, ACSAP). Основними цілями ACSAP в даний час є:

- збільшення професійної придатності та готовності персоналу;
- надання персональних послуг щодо стримування від зловживання алкоголю і запобігання вживання ПАР, освіти і відновлення задіяних в ній осіб;
- заходів по відновленню тих військовослужбовців, у яких є вагома перспектива до тривалої військової служби;
- забезпечення ефективного контролю за алко- і наркоживанням на всіх рівнях[1]. Вона включає в себе два етапи: медико-психокорекційні заходи і алко- і наркоконтроль. Психолог бере участь лише на першому етапі в якості співробітника так званого Об'єднаного консультативного центру (Community Counseling Center, CCC), обсяг роботи якого залежить від індивідуального підходу до окремого військовослужбовця і принципу “адресної допомоги” в конкретній ситуації. З урахуванням сучасних тенденцій розвитку телекомунікаційної медицини технічне супровід таких процесів є досить перспективним. У свою чергу така робота здійснюється виключно в сукупності з так званим Координатором біохімічного тестування (Biochemical Testing Coordinator, BTC). В цілому ж все контролює Об'єднаний військовий алко – і наркокоординатор (Unit Alcohol and Drug Coordinator, UADC). В дану програму ЗС США залучається персонал, схильний до залежностей декількома шляхами: перший з них добровільний і за умови відсутності факторів, здатних привести до адміністративної відповідальності, заохочується командуванням підрозділу, другий направлення керівником. Такі обстеження є обов'язковими як для військовослужбовців, так і для цивільного персоналу ЗС США, і в разі відмови, можуть привести до звільнення з військової служби.

З метою діагностики схильності до адиктивної поведінки у ЗС РФ

застосовуються різні психометричні і психодіагностичні методики, основне завдання яких виявити не тільки факт вживання в анамнезі, а й деякі особливості особистості і розлади поведінки, здатні привести до залежності. У військово-лікарській практиці до таких методик можна віднести багатофакторній особистісній опитувальника “Адаптивність-200” “Шкала ДАП” (Маклаков А.Г., Чермянін С.В., 1993 г.), Стандартизований багатопрофільний метод дослідження особистості “СМІЛ” (Собчак Л.Н., 2000 г.), тест Нервово-психічна адаптація (НПА) (Гурович І.М., 1992), анкета динамічного спостереження (Рустанович А.В., 1997), тести “RAFFT” (в модифікації А.Ю. Єгорова, 2010), “DAST” та багато інших. В останні роки широкого поширення отримали також апаратні методи психофізіологічного обстеження за типом Апаратно-програмний комплекс “Адикт”, розроблений Військово-медичною академією, методика стрес-тестування БОС “Реакор”, психофізіологічного обстеження “Егоскоп” та інші [2]. Разом з тим, єдиного алгоритму психологічної діагностики схильності до адиктивної поведінки в ЗС РФ не існує.

У зв'язку з кадровими змінами в останні роки, психологічна служба ЗС РФ відчуває деякі труднощі. Як така вона розвинена лише у великих з'єднаннях ЗС РФ, підрозділах спеціального призначення, ВВНЗ и орієнтована, в першу чергу, на професійний психологічний відбір і супровід військовослужбовців, що проходять військову службу за контрактом. Регламент обстеження груп військовослужбовців в рамках роботи по профілактиці наркоманії здійснюється згідно з Наказом Міністра оборони РФ від 04.08.2014 N 533 “Про систему роботи посадових осіб и органів військового управління по збереженню і зміцненню психічного здоров'я військовослужбовців ЗС РФ” і Наказу Міністра оборони РФ від 04.08.2014 N 534 “Про внесення змін до Наказу Міністра оборони РФ 2011 року N 800”. Дані керівні документи орієнтовані на те, що профілактика наркоманії у військових частинах повинна здійснюватися комплексно, з урахуванням не тільки медичною службою, а й офіцерами по роботі з особовим складом, відділу безпеки військової служби, психологів, командира частини і інших посадових осіб. При цьому, організація психопрофілактичної роботи, спрямованої на виявлення осіб, схильних до адиктивної поведінки у військовому підрозділі регламентується планом Робочої групи з протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовини, найчастіше, має обмежений характер.

На жаль, на сьогоднішній день, незважаючи на значну кількість досліджень причин та передумов виникнення негативних соціально психологічних явищ і процесів, у секторі безпеки та оборони не сформовано комплексної програми, щодо діагностики та профілактики військовослужбовців схильних до адиктивної поведінки. Наявні на сьогодні підходи до мінімізації цих явищ не враховують усіх особливостей їхнього розвитку в бойовій обстановці, унеможлиблюють проведення ефективної профілактичної роботи та супроводу службово-бойової діяльності. Сучасні психологічні та психофізіологічні методики виявлення військовослужбовців схильних до адиктивної поведінки потребують уніфікації з урахуванням категорій військовослужбовців і особливостей проходження військової служби.

Список посилань:

1. Army Center for Substance Abuse Programs. Army Substance Abuse Program Guidance for Deployed Commanders. Washington, DC: DA; 2004.
2. Юсупов В.В. Экспресс-оценка психического здоровья военнослужащих, склонных к аддиктивному поведению: дис. ... канд. мед. наук : 14.01.06 / Юсупов Владислав Викторович. СПб., 2005. 230 с.

Балабанова Л.М., доктор психологічних наук, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

Емоційно-образна терапія в корекції негативних емоційних станів учасників АТО

Чисельні наукові дослідження останніх років свідчать про те, що процеси соціально-психологічної дезадаптації є основним механізмом формування психологічних та психосоматичних розладів в стресових ситуаціях. Пізнання природи і закономірностей розвитку хронічних негативних емоційних станів, які лежать в основі соціально-психологічної дезадаптації осіб, що перебували в зоні антитерористичної операції (АТО) є надзвичайно актуальним завданням, оскільки це закладає основу розробки підходів до їх подолання. За даними дослідників стан учасників антитерористичних операцій має характерні особливості. Так, у осіб, що приймають тривалий участь у бойових діях, закріплюється “пам'ятний слід” нових поведінкових навичок і стереотипів, що мають першорядне значення для виживання. Серед них: сприйняття навколишнього середовища як ворожого; тривожна настороженість; готовність до імпульсивного захисного відреагування на загрозовий стимул; звуження емоційного діапазону, прагнення до “відходу” від реальності і тому інше. Крім цього, в учасників бойових дій, нерідко, відзначається посилення тривожності, пригніченості, почуття провини, підвищеної чутливості до несправедливості, фіксація на негативних переживаннях і тому подібне. Адаптація до бойових умов закріплює в характері деяких учасників АТО підвищену вразливість, недовірливість, відгородження, розчарування і страх перед майбутнім, порушення соціальної комунікації, схильність до агресивної, саморуйнівної поведінки та зловживанню наркомісткими речовинами.

З метою подолання проявів соціально-психологічної дезадаптації учасників бойових дій виникає необхідність запровадження методів психічної та психологічної реабілітації таких осіб.

Аналіз літературних джерел та документів свідчить про те, що сьогодні існує декілька позицій, які по різному трактують сутність, зміст, етапи психологічної реабілітації, яка, по своїй суті, спрямована на відновлення у учасників АТО втрачених психічних можливостей, адекватних емоційних станів та здоров'я. За останні десятиліття була розроблена та запропонована велика кількість різноманітних методів, прийомів та засобів, спрямованих на подолання

негативних психічних станів, зроблена спроба їх систематизації по різних напрямкам і принципам.

Систематика стратегій подолання дезадаптивних розладів включає в себе превентивні та оперативні стратегії. До останніх відносять засоби контролю за стресорами і симптомами стресу; організацію оптимального використання ресурсів; наступ на стресори – вирішення проблем, десенсибілізація; зниження процесів збудження – релаксація, саморозкриття, катарсис, саморегуляція. Для опанування негативними психоемоційними станами найбільш адекватними та ефективними є методи психічної саморегуляції: нервово-м'язова релаксація (метод Джекобсона), аутогенне тренування (метод Шульца), гіпносуггестивна терапія з елементами саморегуляції по методу Кюе, медитативні техніки. Але ці методи не набули широкого застосування в практичній роботі психологів, оскільки потребують багатоденних регулярних тренувань і спеціальних умов. Виникає нагальна потреба в розробці та практичному впровадженні підходів та методів короткострокової психокорекційної та психотерапевтичної допомоги. Одним із таких методів може стати метод емоційно-образної терапії (ЕОТ) М.Лінде [2].

Загально відомо, що негативні емоції є причиною виникнення порушень психологічного і психосоматичного здоров'я та неадекватної поведінки. Вони можуть зберігатися в психіці індивіда без змін все життя, формуючи хронічні негативні емоційні стани, які лежать в основі будь-яких психічних або психосоматичних порушень.

Одного разу виникнувши, емоційні стани продовжують зумовлювати сприйняття реальності, думки і поведінкові реакції людини незалежно від її усвідомлення [1]. Іноді існування проблеми призводить до “порочного” кола, коли боротьба з симптомом або нав'язливим бажанням підсилює симптом, що породжує новий виток боротьби, і т. д. Ця кільцева модель була описана В. Франклом [4], який стверджував, що розгортання подібних сценаріїв призводить до утворення деяких фобій, нав'язливостей або панічних атак.

За даними В. Райха [3], негативні емоції блокуються в тілі за допомогою хронічних м'язових напружень, система яких утворює так званий “м'язовий панцир”. Теорія і практика В. Райха спрямовані на роботу з напруженою мускулатурою, на вивільнення заблокованих емоцій, розслаблення м'язової броні. Для цього терапевт, надавлюючи на напружені м'язи тіла, змушує клієнта глибоко дихати і висловлювати звуками ту біль, яку він при цьому відчуває.

При проведенні емоційно образної терапії, завдання розслаблення м'язів вирішуються через роботу з образами, при цьому мета проведення психокорекції полягає не тільки в вивільненні заблокованої емоції, але і в усуненні психодинамічного конфлікту, який породжує хронічний негативний емоційний стан. Образи - це потужний засіб аналізу психологічних проблем особистості. І роботу з образами використовують найрізноманітніші напрямки психотерапії, наприклад, аналіз образів зі снів, малюнків і фантазій, в яких мимоволі відбивається сама особистість і її проблеми.

При застосуванні ЕОТ, створений образ тривоги, хронічної напруги або страху дає можливість проведення психокорекційної роботи тут же, спираючись на цей

феномен. Оскільки образ має асоціативний зв'язок з емоцією, то адекватна трансформація його буде автоматично позначатися на тій емоції, яка фіксує проблему.

Основна схема проведення сеансу в стилі ЕОТ включає в себе десять етапів. П'ять перших етапів мають аналітичне призначення, п'ять наступних - корекційне. Корекція спрямована на звільнення від патогенної фіксації до повного зникнення вихідного хронічного негативного емоційного стану. Для актуалізації почуттів необхідно уявити собі ту критичну ситуацію, в якій проявляється та чи інша проблематика, а потім створити трьохмодальний образ актуалізованого відчуття та дисоціюватись з ним. В ході терапевтичного сеансу, для кращого усвідомлення відчуттів та їх корекції, проводиться періодичне ототожнення зі створеним образом. Наступним етапом є вибір психотерапевтом гіпотези та адекватних впливів на ключовий емоційний стан. Трансформацію образу проводить сам клієнт, до тих пір, поки не відбудеться повна заміна негативного емоційного стану на позитивний по принципу "тут і тепер". Фіксація досягнутих результатів, досягається шляхом ідентифікації з новоствореним позитивним образом та ситуативною перевіркою. Набуття навичок і вмінь роботи з хронічними негативними емоційними станами через образне їх відтворення та трансформацію дозволяє досягти швидких позитивних змін в самопочутті та психоемоційному стані, що є важливою передумовою як ефективного функціонування учасників АТО, так і відновлення та збереження їх психічного здоров'я.

Список посилань:

1. Ковальова І.Б. Когнітивна саморегуляція емоційно-вольових проявів фахівців оперативно-рятувальних підрозділів МНС України. Автореф. дис. ...к. психол н. Київ, 2012. 18 с.
2. Лінде М.Д. Метод емоціонально-образной терапий. Психотерапия, "Литера-2000". №10. 2005.
3. Райх В. Анализ личности. Москва, Санк-Питербург. "КСП+", "Ювента", 1999.
4. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1980.

Васищев В.С., старший викладач кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення оперативно-тактичного факультету, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Зайко М.М., слухач оперативно-тактичного факультету, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Психологічна надійність особового складу підрозділів з охорони особливо важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів

На військові частини і підрозділи з охорони особливо-важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів Національної гвардії України покладаються досить складні та специфічні завдання: охорона та оборона ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів. Окрім того військові частини та підрозділи залучаються до

ліквідації наслідків надзвичайних або кризових ситуацій на об'єктах, що охороняються; припиненні групових і масових порушень громадського порядку на об'єктах, що охороняються та поблизу них; виконанні завдань щодо попередження та припинення терористичних актів на об'єктах; виконанні заходів правового режиму надзвичайного та воєнного стану; заходах територіальної оборони держави в особливий період [1].

При виконанні цих завдань особовий склад постійно перебуває під впливом стрес-факторів та відчуває відповідне нервово-психологічне напруження, протидіяти якому дозволяють не тільки сформовані професійні компетентності та гарна фізична підготовка, а й високий рівень психологічної надійності.

У науковій літературі такі поняття як “психологічна надійність”, “професійна надійність” нерідко функціонує в одному синонімічному ряду з поняттям “ефективність діяльності”, тобто зі здатністю людини виконувати покладені на неї завдання, своєчасно й точно протягом заданого часу з мінімальними витратами сил, засобів, енергії та ресурсів.

Людський організм – це сукупність тілесних і фізіологічних систем – нервової, серцево-судинної, травлення, кровообігу, дихання тощо. Визначальну роль у функціонуванні організму людини, як складної біоенергетичної системи відіграє нервова система, яка пов'язує всі системи і частини тіла в єдине ціле, бере участь у сприйманні, аналізі та опрацюванні всієї інформації, що надходить з внутрішнього та зовнішнього середовищ. У разі перевантажень організму саме нервова система формує його захисно-адаптаційні реакції [2].

В тому випадку коли психофункціональний стан військовослужбовців не відповідає складності і інтенсивності поставлених службово-бойових завдань, виникає нервово-емоційне напруження і, як наслідок, втома, перевтома, стрес.

Тому особливе місце у формуванні поняття психічної надійності належить стійкості до стресу неспецифічної реакції організму на різні шкідливі фактори: холод, голод, втому, швидке пересування, недостатність кисню, втрата крові, біль, невизначеність ситуації, надзвичайну важливість подій для особистості і т. п.

Психологічна надійність складається з ряду компонентів: емоційної стійкості, мотивації і саморегуляції. Кожен з цих компонентів характеризується сукупністю показників.

Так показниками емоційної стійкості є характер, інтенсивність емоційної збудженості, ступінь її впливу на поведінку в тій чи іншій кризовій ситуації. Показниками мотивації виступають любов до своєї праці взагалі та роду діяльності. Показниками стабільності є: стійкість внутрішнього функціонального стану, стабільність, несприйнятливність до впливу різного роду перешкод. Показники саморегуляції: вміння правильно усвідомлювати і оцінювати свій емоційний стан, вміння впливати на нього зокрема, за допомогою самонавіювання, розвиток функції самоконтролю над своїми діями.

Однак, психологічна надійність людини під впливом зовнішніх факторів здатна втратити свої функції, що може привести до дій, що спричинило за собою несприятливі наслідки.

Розв'язати проблему формування професійної та психологічної надійності без

інтеграції всіх засобів підготовки фахівця неможливо. Високий рівень професійно-особистісних, морально-психологічних (сміливість, цілеспрямованість, рішучість, активність, воля тощо), психофізіологічних якостей, що впливають на стійкість організму до стресу, а також професійні знання, уміння та навички – складники надійності, ефективно формуються лише під впливом комплексу форм, методів, засобів і умов професійної, в тому числі і психологічної, підготовки.

Таким чином, психологічна надійність особового складу підрозділів з охорони особливо важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів розглядається нами як інтегральна психологічна характеристика особистості військовослужбовця, яка проявляється в здатності своєчасно й точно протягом заданого часу з мінімальними витратами сил, засобів, енергії та ресурсів виконувати покладені на неї завдання, стійко витримувати вплив зовнішніх і внутрішніх подразників та протидіяти негативним психічним станам для успішного виконання покладених завдань, без шкоди фізичному та психологічному здоров'ю людини.

Психологічна надійність особового складу досягається шляхом психологічного забезпечення підрозділів НГУ, формуванням та розвитком професійно важливих психічних якостей, підтриманням та відновленням оптимальних психічних станів, необхідних для успішного виконання службово-бойових завдань, що забезпечує збереження високого рівня психологічної безпеки та психологічного здоров'я військовослужбовців та запобігає виникненню професійної деформації.

Список посилань:

1. Про затвердження Положення про військові частини і підрозділи з охорони важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів Національної гвардії України: Наказ МВС №625 від 03.07.2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0830-14#Text> (дата звернення: 10.11.2020).

2. Психологічна надійність людини та її роль у забезпеченні безпеки. : веб-сайт. URL: <https://studfile.net/preview/5152260/page:20/> (дата звернення 06.11.2020).

Волошко С.А., заступник начальника командно-штабного факультету по роботі з особовим складом, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Вплив чинників на морально-психологічний стан військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних під час виконання службово-бойових завдань

Умови виконання службових-бойових завдань (СБЗ) військовослужбовцями підрозділів Національної гвардії України (НГУ) з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних (КЕОП) характеризуються негативним впливом на морально-психологічний стан (МПС) особового складу широкого спектра несприятливих, дискомфортних і загрозувальних чинників, які зумовлюють в них виникнення професійного стресу. Особливо це проявляється при взаємодії з “важким”

контингентом засуджених, в умовах несприятливого психологічного клімату або коли виконувана діяльність приносить розчарування, психологічні ресурси можуть поступово виснажуватися. Тому збереження особистої та психологічної безпеки особового складу, підтримання на належному рівні МПС є основним завданням керівників усіх ланок управління [1].

Невід'ємною складовою безпеки людини є морально-психологічна складова, яку вивчають чимало дослідників, здійснюючи спробу з різних позицій описати умови формування й розвитку професійної здатності людини, створити модель психологічно безпечної особистості, виявити основні фактори, які позитивно або негативно впливають на неї [2, 3]. Доведено, що особливі умови професійної діяльності фахівців екстремальних професій завжди пов'язані з впливом екстремальних чинників [4,5]. У залежності від ступеня періодичності, частоти їх виникнення і тривалості розрізняють такі: особливі умови службової діяльності, що відповідають тим ситуаціям, та екстремальні умови службової діяльності [1]. Визначаються також зовнішні (об'єктивні) чинники (умови середовища (проживання, діяльності), соціальні умови) та внутрішні (суб'єктивні) чинники (умови професійної діяльності, інформаційні та психофізичні чинники) [6,7].

Бойовий потенціал військ визначається двома взаємопов'язаними чинниками: якістю і кількістю зброї та бойовими спроможностями військовослужбовців. Останні у вирішальній мірі залежать від МПС особового складу [8, 9]. Доведено, що зміна звичного ритму діяльності, матеріального забезпечення, становлення в новому колективі, невизначеність, неясність майбутнього, обмеження свободи пересування, суворий режим розкладу денного, нова сфера діяльності, розумові та фізичні навантаження, бойова служба зі зброєю, спілкування із засудженими та підсудними, тип харчування, усі ці фактори здійснюють постійний вплив на військовослужбовців підрозділів з КЕОП. Він здатний викликати відповідні психічні реакції різної спрямованості, що не піддаються прогнозуванню й відтворенню [10].

Кількість постійно виникаючих стрес-факторів, негативних чинників у ході виконання військовослужбовцями СБЗ значна. До них можна віднести наступні: складні умови реалізації СБЗ (низький рівень побутового комфорту, тривалість часу виконання типових завдань конвоювання, порушення звичного фізіологічного ритму, постійна присутність поруч контингенту підсудних або засуджених, несення служби проходить в важких умовах, наприклад, в літку в спеціальних вагонах які, морально застарілі, не обладнані засобами кондиціонування та ін.); постійна загроза психологічної та фізичної агресії з боку конвойованих; негативний морально-психологічний вплив на особовий склад варті з боку осіб, які перебувають під охороною; сам контингент конвойованих і охоронюваних, який є джерелом підвищеної небезпеки та ін.

Таким чином, проведене дослідження дозволило виявити, що на МПС військовослужбовців підрозділів НГУ з КЕОП під час виконання СБЗ впливають як негативні, так і позитивні чинники. До чинників, які негативно впливають на МПС військовослужбовців, відносяться: професійний стрес; вітальна небезпека під час здійснення СБД; почуття страху при виконанні СБЗ; фізичний та психологічний

дискомфорт; психологічна та фізична перевтома; висока відповідальність за наслідки СБД; тривалість виконання СБЗ; тривале незадоволення деяких фізіологічних і соціальних потреб; різкі та раптові зміни умов служби; міжособистісні конфлікти.

До чинників, які позитивно впливають на рівень МПС військовослужбовців підрозділів НГУ з КЕОП та підвищують якість виконання СБЗ, відносяться: потреба в досягненні соціального престижу й поваги з боку інших; можливість найбільш повної самореалізації в СБД; прагнення до просування по службі; впевненість та зібраність при виконанні завдання; піднесення, вольова активність та психологічна готовність до СБД; задоволення від процесу та результатів діяльності; відповідальність за виконання соціально необхідної функції; високий рівень матеріального забезпечення.

Список посилань:

1. Приходько І.І., Тімченко О.В., Лиман А.А. та ін. Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень: монографія / за заг. ред. проф. І.І. Приходька. Х. : НА НГУ, 2016. 130 с.

2. Приходько І.І. Розробка психодіагностичного інструментарію визначення психологічної безпеки особистості фахівців екстремальних видів діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2012. Вип. 2(1). С. 312–322.

3. Приходько І.І. Моделювання психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності з використанням психосемантичного методу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2012. Вип. 1. С. 174-185.

4. Приходько І.І. Визначення стресостійкості у військовослужбовців підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України під час виконання спеціального службово-бойового завдання. *Вісник Національної академії оборони України*. К.: НАОУ, 2008. Вип. 4 (8). С. 116-122.

5. Приходько І.І., Мацегора Я.В., Пенькова Н.Є. Типізація адаптаційних ресурсів особистості у військовослужбовців, які приймали участь у проведенні антитерористичної операції. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*, 2015. № 1 (74). С. 469-483.

6. Швець Д.В. Психологічна стійкість працівника поліції як основа готовності до службової діяльності в екстремальних умовах. Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи її розв'язання: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті С.П. Бочарової (30 березня 2017 р., м. Харків). Харків: ХНУВС, 2017. С.226-228.

7. Мась Н.М. Показники морально-психологічного стану особового складу військових підрозділів. *Системи обробки інформації*. Київ, 2017. Вип. 3. С. 143-145.

8. Приходько І.І., Волошко С.А., Гунбін К.Ю. Теоретичні аспекти оцінювання морально-психологічного стану військовослужбовців Національної гвардії України. *Честь і закон*, 2018. № 2 (65). С. 89-96.

9. Приходько І.І., Волошко С.А., Гунбін К.Ю., Воробйов В.І. Особливості

Всеукраїнська VI науково-практична конференція, Національна академія Національної гвардії України

01 грудня 2020 року, м. Харків

нормативно-правового регулювання морально-психологічного стану військовослужбовців сектору безпеки та оборони України. *Честь і закон*, 2019. № 2 (69). С. 95-104.

10. Кульчицька Н.Б. Психологічне забезпечення молодих солдатів внутрішніх військ до особливих умов несення служби. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 2010. Вип.7. С. 245–253.

Дубровинський Г.Р., кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Розвиток емоційного інтелекту у офіцерів-психологів, як важливий елемент психологічної готовності до професійної діяльності

Термін «емоційний інтелект» як теоретично окреслений психологічний концепт був введений у науковий дискурс. Д. Карузо, Дж. Майером, П. Селовеєм. Автори зазначають, що емоційний інтелект – це підструктура соціального інтелекту, яка включає у себе здатність спостерігати власні емоції та емоції інших людей, розрізняти їх та використовувати цю інформацію для управління мисленням і поведінкою. Автори обґрунтовують так звану модель здібностей, згідно з якою емоційний інтелект є набором здібностей «на перетині емоцій та інтелекту, у сфері, де емоції конструктивно та адаптивно взаємодіють з інтелектом». Більшість дослідників дотримується ієрархічної моделі емоційного інтелекту, запропонованої ними.

Психологічна готовність офіцера-психолога являє собою стійке, багатоаспектне психологічне утворення, яке включає низку компонентів, які у своїй сукупності дають можливість суб'єкту успішно здійснювати професійну діяльність. Дослідження даної психологічної готовності у сучасній науці триває за трьома напрямками: особистісному, функціональному, особистісно-діяльнісному.

В результаті проведеного теоретико-методологічного аналізу була визначена та обґрунтована теоретична структура психологічної готовності офіцерів-психологів, яка складається із сукупності взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного; орієнтаційного, емоційно-вольового, особистісно-операціонального, оціночно-рефлексивного.

Для вивчення рівня розвитку емоційного інтелекту офіцерів-психологів було проведено тест діагностики емоційного інтелекту Н. Холла, в результаті чого було виявлено наступні результати (табл. 1):

1. Фактор емоційної обізнаності: у 53,3% вибірки були виявлені високі результати за даним фактором, тобто про них можна сказати, що вони відмінно розуміються на власних емоціях, добре розуміють свій внутрішній стан. 13,3% вибірки виявили низькі показники, отже скоріше за все вони інколи не можуть описати свій стан через брак словникового запасу емоцій; практично половина вибірки мають середній рівень розвитку емоційної обізнаності.

Таблиця 1 - Рівень розвитку емоційного інтелекту офіцерів-психологів

Рівень (%)	Фактори емоційного інтелекту					
	Емоційна обізнаність	Управління своїми емоціями	Само-мотивація	Емпатія	Розпізнавання емоцій інших людей	Сума
Низький	13,3	53,3	36,7	26,7	30	36,7
Середній	33,4	36,7	30	46,6	56,7	56,6
Високий	53,3	10	33,3	26,7	13,3	6,7

2. Фактор управління своїми емоціями: лише у 10% вибірки було виявлено високий показник цього фактору, що говорить про те, що вони можуть довільно керувати своїми емоціями, за необхідністю змінювати свій емоційний стан. Більше половини вибірки мають низький рівень прояву даного фактору, тобто їм важче, ніж іншим, керувати емоціями.

3. Фактор самомотивації: 33,3% мають високі показники, тобто про них можна сказати, що вони вміють керувати своєю поведінкою за рахунок управління емоціями. 36,7% виявили низькі результати, отже їм важче керувати своєю поведінкою, половина людей виявили середні результати.

4. Фактор емпатії: 26,7% вибірки виявила високі показники цього фактору, тобто вони можуть співпереживати іншим людям та готові надавати підтримку. Такий же відсоток, а саме 26,7% виявили низькі результати, тобто їм важче співпереживати, а тому і надавати підтримку.

5. Фактор розпізнавання емоцій інших людей: 13,3% вибірки показали високі результати за даним фактором, тобто вони здатні розпізнавати емоції інших за невербальною поведінкою та власним прикладом впливати на емоційний стан інших людей. 30% отримали низькі результати за даним фактором, тобто їх здібностей та досвіду недостатньо для вміння розпізнавати емоції людей.

6. Фактор власне емоційного інтелекту, тобто сума складових факторів: 36,7% вибірки продемонстрували низький рівень емоційного інтелекту, тобто їх можна охарактеризувати як таких, які погано розпізнають емоції свої та інших людей, контролюють власні емоції та не можуть впливати на емоційний стан інших людей, не можуть керувати своєю поведінкою через керування емоціями та не здатні співпереживати. Лише 6,7% виявили високі результати.

Середні показники вибірки за кожною шкалою:

Емоційна обізнаність: 12 – середній показник;

Управління своїми емоціями: 5,3 – низький показник;

Самомотивація: 8,8 – середній показник;

Емпатія: 10 – середній показник;

Розуміння емоцій інших людей: 8,5 – середній показник;

Інтегральний показник: 44,5 – середній показник.

Як видно з результатів дослідження, високі показники були виявлені за фактором «емоційної обізнаності» та за шкалою «емпатії». Однак, в той же час, за факторами «управління своїми емоціями» та «розуміння емоцій інших людей і

управління ними» були виявлені низькі показники.

Отже, на даному етапі дослідження можна дійти до висновку, що офіцери-психологи добре обізнані в емоційній сфері, підковані теоретично і вміють відчувати людину, її емоції, але при цьому, на практиці не завжди можуть справлятися зі своїми емоціями та саме впливати на емоції інших людей.

Захаренко Л.М., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень, Національна академія внутрішніх справ (м. Київ)

Ідеоморне тренування як спосіб вдосконалення навичок практичної стрільби

Ідеомоторне тренування (від давн.-грец. *ἰδέα* – ідея, образ; лат. *motor* – той, що призводить до руху) – це уявне “програвання” майбутньої діяльності [1]. Основу ідеомоторного тренування становить схожість ефектів реального і уявного руху, але тільки в тому випадку, якщо уявний руховий акт був раніше освоєний в реальності.

Науково доведено, що уявлення рухів викликають у відповідних м’язових групах, які виконують ці рухи в реальності, підвищення їх біоелектричної активності. Рух починається в головному мозку у вигляді уявного образу майбутнього руху, його ідеї. Цей уявний образ (“малюнок”) потім переходить у виконавчу частину організму (м’язи, суглоби тощо), яка фізично реалізує ідею руху, попередньо запрограмовану в головному мозку. Так мислене уявлення про рух м’язів переходять у реальне виконання цього руху (тобто, з’являються нервові імпульси, що забезпечують рух, як тільки виникає уявлення про нього). Одночасно проявляється ефект, подібний до реальної діяльності, у кірковому відділі рухового аналізатора. Зазвичай рухові уявлення поєднуються з вегетативними змінами.

На початковому етапі оволодіння ідеомоторним тренуванням потрібно чітко уявити свою майбутню діяльність: чим точніше уявлення про майбутню модель дії, тим більші можливості її успішного здійснення.

У ідеомоторному тренуванні уявлення виконує три основні функції:

- 1) програмуючу (базується на уявленні про ідеальний рух);
- 2) тренувальну (основана на уявленнях, що супроводжують процес набуття навички);
- 3) регуляторну (базується на уявленнях про можливу корекцію та контроль рухів, зв’язках окремих елементів).

Уявне ідеомоторне “програвання” дій (що, коли, як необхідно робити) розпочинається з чіткого усвідомлення зовнішнього образу руху (“зовнішнього малюнка”), а потім “внутрішнього малюнка” – комплексу тактильних і м’язово-суглобових відчуттів. Зовнішній образ руху усвідомлюється людиною легко, не потребує спеціального зосередження. Складніше сприймаються нею м’язово-суглобові відчуття: спочатку усвідомлюється м’язова напруга, потім – напруга в суглобах, і лише

в ході виконання вправ ці відчуття піднімаються до рівня свідомості. Так людина свідомо виділяє просторові (амплітуда, форма, напрямок руху), тимчасові (тривалість, послідовність руху) та силові (напруга руху) відображення.

Ідеомоторне тренування – це регуляція психічних станів, яка за умови правильної організації дозволяє вдосконалювати техніку виконання вправ і сприяти її збереженню після перерви в тренуваннях.

Правила ідеомоторного тренування:

1. Створити точний образ руху, що виконується подумки, побачити його виразний “зовнішній малюнок”. Якщо цього немає, краще ідеомоторне тренування не розпочинати.

2. Уявний образ руху обов’язково повинен бути пов’язаний з його м’язово-суглобовим відчуттям, тільки тоді це буде ідеомоторне уявлення. Для досягнення успіху в ідеомоторному тренуванні потрібно відчути уявно створений зоровий образ руху.

3. Уявляючи подумки конкретний рух, необхідно супроводжувати його словами, вимовляти пошепки (або подумки) опис цього руху. При цьому слова повинні визначати бажаний стан, а не заперечувати помилковий (вимовляти фрази без частки “не”, наприклад: “розслабити руку”, замість “не стискати рукою”).

4. Перед вивченням нового рухового елемента потрібно мислено “побачити” його виконання в уповільненому темпі. Це сприяє більш якісному уявленню руху, успішнішому його виконанню.

5. Ідеомоторне тренування вправ доцільно проводити спочатку в уповільненому темпі, потім – у прискореному.

6. Опановування новим технічним прийомом доцільно проводити в позі, по можливості близької до тієї, в якій реально виконується дана вправа (при достатньому оволодінні ідеомоторним тренуванням можна чітко уявляти всі реальні рухи, перебуваючи в звичайній позі, у якій проводяться заняття із психічної саморегуляції).

7. Якщо під час проведення ідеомоторного тренування тіло здійснює ініціувальні рухи, ніби включаючись у реальне виконання вправи, перешкоджати цьому не потрібно. Можна свідомо супроводжувати уявний рух з його реальним здійсненням, уявляючи в руці зброю. Інтенсивне повторення подумки виконаного руху сприяє стабілізації і закріпленню навичок.

8. Безпосередньо перед реальним виконанням завдання уникайте думок про його результати (думка стрілка про вистріл в “десятку” заважає точним уявленням про технічні елементи виконання пострілу, що призводить до невдачі). Для досягнення бажаного результату потрібно думати не про бажаний результат, а спиратися на уявні образи тих дій, які ведуть до цього результату.

9. Перед початком ідеомоторних тренувань важливо виконати кілька реальних дій для формування необхідного розвитку відповідних відчуттів, тому що без цього уявне ідеомоторне “прогривання” своїх дій малоефективне.

Дотримання ідеомоторного образу побудови рухів дозволить досягти потрібного результату швидше, ніж звичайний метод “проб і помилок”.

Ідеомоторне тренування може використовуватись:

– як відносно самостійний метод зниження м'язового тонусу і досягнення стану релаксації;

– як прийом уявного самопрограмування в стані релаксації (вправи ідеомоторного тренування застосовуються на фоні стану аутогенного занурення, з метою уявного відпрацювання певних рухових програм майбутньої діяльності).

Отже, ідеомоторне тренування полягає в свідомому уявленні техніки рухів. Поєднання ідеомоторного і фізичного тренування дозволяє досягнути дієвого покращення результатів стрільби. При цьому вплив ідеомоторного тренування на формування умінь і навичок найефективніший, коли стрілок попередньо ознайомлений з вправами і діями або має певний “руховий” досвід. За допомогою лише ідеомоторного тренування можуть досконально оволодіти новою вправою (чи дією) без попереднього реального її виконання окремі висококваліфіковані спортсмени-стрілки.

Список посилань:

1. Леонова А.Б., Кузнецова А. С. Психологические технологии управления состоянием человека : монография. М.: Смысл, 2013. 311 с.

Іванова Н.Г., доктор психологічних наук, професор начальник наукової лабораторії науково-організаційного центру, Національна академія СБ України (м. Київ)

Паливода О.О., кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник наукової лабораторії, Національна академія СБ України (м. Київ)

Проблеми використання психодіагностичного інструментарію при проведенні професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в безпекові інституції

Відповідно до Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016, підвищення фахового рівня персоналу сектору безпеки і оборони, забезпечення його високої мотивації до належного виконання завдань за призначенням є одним із напрямів ефективного розвитку сектору безпеки і оборони в сучасних умовах. Проте, професійність співробітників визначається не лише наявністю відповідних знань, вмінь та навичок. Професійна придатність до конкретної діяльності передбачає, серед інших характеристик, й наявність у фахівця певних психологічних властивостей та якостей, на діагностику сформованості яких і спрямований професійно-психологічний відбір.

На сьогодні, з метою виокремлення осіб, які відповідають професійно-психологічним вимогам професійної діяльності безпекових інституцій, застосовується значна кількість тестів та методик, перекладених здебільшого з англійської мови на російську ще в 70-ті роки минулого століття. Таке психологічне тестування, на нашу думку, є неприйнятним, оскільки щороку збільшується кількість громадян України, які думають та спілкуються українською мовою, і використання російськомовних варіантів тестів може призводити до хибного

розуміння респондентами змісту тестових запитань і відповідно небезпеки помилкових висновків психолога щодо наявності в них певних психологічних особливостей. Зазначене зумовлює необхідність проведення комплексу заходів щодо перекладу українською мовою наявного на сьогодні іншомовного психодіагностичного інструментарію, його адаптації й рестандартизації з метою забезпечення достовірності та надійності результатів тестування.

Проблема визначення надійності, валідності та стандартизації психодіагностичних методик є однією із фундаментальних засад якісної психодіагностики. Ці характеристики психологічних тестів є критеріями їх якості та визначають ступінь довіри до результатів проведених за їх допомогою досліджень. На сьогодні загальновідомими серед психологів є ґрунтовні теоретичні роботи, присвячені проблематиці теоретико-методологічних засад розробки і використання психодіагностичного інструментарію, П. Клайна, О.О. Бодальова, В.В. Століна, Л.Ф. Бурлачука, С.М. Морозова та ін. Проте, описані в даних публікаціях психометричні процедури щодо адаптації та рестандартизації психодіагностичних методик зумовлюють суттєві часові та людські витрати, що значно ускладнює можливість їх проведення в повному обсязі силами відомчих психологів. Такий стан справ часто призводить до використання в процесі відбору кандидатів на службу російськомовних варіантів тестів, або їх україномовних версій без проведення відповідних заходів із перевірки достовірності отриманих за допомогою таких “перекладених тестів” результатів. Відповідно, вкрай актуальним вбачається розробити методику, яка б дозволила у максимально стислі терміни здійснити адаптацію українською мовою психологічних тестів, що застосовуються у професійно-психологічному відборі. При цьому, ці україномовні варіанти тестів мають відповідати всім психометричним вимогам та процедурам, до яких належать: надійність, валідність, дискримінаційність, наявність нормативних даних тощо.

Саме тому, нами була здійснена спроба розробити й описати таку методику перекладу державною мовою та адаптації російськомовних психодіагностичних тестів, яка б дозволила перекласти українською мовою вже адаптовані російською мовою тести, до яких уже застосовано всі необхідні психометричні підрахунки. У такому випадку процедура адаптації буде простішою за переклад оригінального англійськомовного тесту, хоч насправді в Україні потрібно створювати власні оригінальні методики. В основі даної методики лежить принцип “паралельного тестування російськомовною і україномовною версіями тесту”, запропонований В.А. Шимком та М.І. Вигдорчиком, згідно з яким ураховуючи спорідненість української та російської мов, а також наявність значної кількості громадян України, які вільно володіють обома мовами, після перекладу тесту українською мовою можливе проведення тестування репрезентативної вибірки (вибірка – частина генеральної сукупності, яка піддається спостереженню в процесі дослідження) досліджуваних з використанням російськомовного і україномовного варіантів із наступним аналізом можливих відмінностей у відповідях опитуваних. При цьому, якщо є така можливість, бажано використовувати комплексний підхід під час тестування, методики, які

доповнюють одна іншу, обов'язково проводити післятестову бесіду, перевіряючи адекватність розуміння респондентом найбільш діагностично значимих запитань. Останнє особливо важливо під час тестування людей із обмеженим словниковим запасом і конкретним стилем мислення, схильними до симуляції чи дисимуляції, відповідно до власних цілей та мотиваційної спрямованості.

Таким чином, аналіз наукової літератури [1-3] та власний досвід організації відповідних психометричних процедур дозволив сформулювати основні етапи методики перекладу державною мовою та адаптації російськомовних психодіагностичних тестів:

- переклад тесту та інструкції до нього групою фахівців, до якої входять психологи й філологи;

- проведення тестування обома версіями тесту репрезентативної вибірки (мінімальний обсяг вибірки становить 500 досліджуваних; у разі стандартизації психологічних тестів на різних соціально-демографічних групах, кількість респондентів має бути відповідно збільшена);

- перевірка результатів опитування на нормальність розподілу (за допомогою критерію λ Колмогорова-Смірнова) та вибір статистичних методів, що будуть застосовуватись при подальшому аналізі;

- перевірка валідності й надійності тесту (для цього обраховуються показники надійності (коефіцієнт внутрішньої узгодженості α Кронбаха або коефіцієнт половинного розщеплення Гутмана), здійснюється аналіз наявних розходжень між отриманими показниками обох версій (t-критерій Стьюдента при нормальному розподілі, або T-критерій Вілкоксона, за необхідності використання непараметричних даних), кореляційний аналіз (лінійний коефіцієнт кореляції r-Пірсона при нормальному розподілі або коефіцієнт рангової кореляції R_s Спірмена, як непараметрична міра статистичної залежності);

- стандартизація тесту (обрахунок нормативних показників) на відповідних вибірках (здійснюється за допомогою обрахунку мір центральної тенденції, мір розсіювання й розподілу значень, побудові таблиці процентильних і нормалізованих тестових норм, визначенні критичних точок (верхня і нижня) для довірчих інтервалів).

Запропонована методика дозволяє в короткі терміни та на відносно невеликій вибірці провести всі необхідні психометричні обрахунки для подальшого використання україномовних тестів. Вона фактично являє собою дослідження із використанням “паралельних форм” тестів, що дозволяє значно скоротити інтервали між тестуваннями. Проте, дана процедура має і ряд обмежень, які варто ураховувати при її застосуванні. Зокрема, діагностика за “принципом паралельного тестування” україномовною та російськомовною версіями із використанням тестів інтелекту є можливою лише без обмеження часу на виконання завдань (адже результативність (швидкість і точність виконання завдань) при незначному проміжку часу значно збільшується через розуміння респондентами суті задачі та вирішення іншомовної версії за аналогією). При цьому обрахунок нормативних показників має здійснюватись на іншій вибірці вже після доведеності надійності та валідності україномовної версії тесту.

Список посилань:

1. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов. Введение в психометрическое проектирование. К., 1994. 284 с.
2. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психологической диагностике. СПб. : Издат. "Питер", 2000. 528 с.
3. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. СПб. : Издат. "Речь", 2000. 440 с.

Льїна Ю.Ю., кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України (м.Харків)

Петрова А.С., здобувач вищої освіти, Національний університет цивільного захисту України (м.Харків)

Вивчення деяких критеріїв психологічної сумісності членів військового колективу як умови їх психологічної безпеки

Вивчення феномену психологічної сумісності приволікало увагу вчених різних напрямків. Вона стала об'єктом досліджень, починаючи з 1960-х років, із поглибленим зосередженням уваги на взаємодії працівників екстремальних професій під час перебування у складних умовах. Дослідження психологічної сумісності ускладнюється термінологічною плутаниною: дана категорія описує соціально-психологічні явища, і перетинається із поняттями "групова згуртованість", "соціально-психологічний клімат".

На думку В.А. Бодрова, психологічна сумісність - це є сполучення індивідуальних особливостей людей, при яких найбільше сприятливо протікає їхня спільна діяльність і спілкування [2].

Найважливішим моментом в організації сумісної діяльності, як вказують науковці, є необхідність розподілення, сполучення та погодження функцій між усіма учасниками діяльності за кожним з її головних структурних компонентів. У цьому контексті А.Л. Журавльов виділяє найбільш важливі ознаки діяльності, які саме роблять її сумісною: 1) спільність (єдність) цілей діяльності для її учасників; 2) розподіл та погодження конкретних завдань, які необхідно працівникам виконувати сумісно; 3) спільність (єдність) чи погодження мотивів працівників; 4) розподіл та погодження дій і операцій, що виконуються сумісно; 5) спільність (єдність) результату сумісної діяльності для групи працівників.

Під психологічною сумісністю (у словнику А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського) розуміється взаємне прийняття партнерів по спілкуванню і спільній діяльності, засноване на оптимальному поєднанні (схожості або взаємності) ціннісних орієнтацій, соціальних установок, інтересів, мотивів, потреб, характерів, темпераментів, темпу і ритму психофізіологічних реакцій та інших значимих для міжособистісної взаємодії індивідуально-психологічних характеристик. Критерієм сумісності є висока безпосередня задоволеність партнерів результатом і, головне, процесом взаємодії. А.В. Петровський вважає,

що кожен тип діяльності має своїм діапазоном опосередкованості міжособистісних відносин і їх соціальної цінності і, тим самим, силою яка утворює колектив. Він підкреслює, що особливості спільної діяльності групи впливають і на детермінанти сумісності членів колективу.

Психологічна сумісність членів військового колективу ґрунтується на взаємному позитивному сприйнятті якостей характеру, темпераменту, потреб, а також на взаємній повазі, дружбі, ціннісних орієнтаціях, на єдності поглядів і уявлень.

На відміну від А.В. Петровського і М.Г. Ярошевського, такі науковці, як А.А. Леонов і В.І. Лебедев, досліджуючи питання психологічної сумісності екіпажів космонавтів, звернули увагу на головну проблему психологічної сумісності – психологічну несумісність, яку вони поясняли як нездатність в критичних ситуаціях зрозуміти один одного, несинхронність психомоторних реакцій, відмінності в увазі, мисленні та інші вроджені та набуті властивості особистості, які перешкоджають спільній діяльності.

М.М. Обозовим запропонована класифікація психологічної сумісності [3]. Автор виділив три структурних елементи психологічної сумісності колективу. Перший елемент - структурний. Відповідно до нього сумісність розглядається як схожість або відмінність індивідуально-особистісних характеристик партнерів. Другий елемент- функціональний, який трактує сумісність як результат узгодження внутрішньогрупових функцій або ролей партнерів. Останній елемент – адаптивний, відрізняється від попередніх тим, що в ньому враховується більше наслідки самої сумісності у вигляді розгортання між партнерами міжособистісних відносин.

В якості індикаторів психологічної сумісності виділяють два основних критерії: психофізіологічний і соціально-психологічний. Психофізіологічна сумісність передбачає певну схожість психофізіологічних характеристик членів колективу і на цій основі узгодженість їх сенсомоторних реакцій, синхронізацію темпу спільної діяльності. Соціально-психологічна сумісність є наслідком оптимального поєднання типів поведінки членів групи, а також спільності їх соціальних установок, потреб і інтересів, ціннісних орієнтацій. За умови гарної сумісності створюються оптимальні умови для їх спільної діяльності. Обов'язковим компонентом психологічної структури спільної діяльності є загальний мотив, який спонукає індивідів до спільної діяльності (безпосередня спонукальна сила). Наступним компонентом є спільні дії, тобто такі її елементи, які спрямовані на виконання поточних (оперативних і досить простих) завдань спільної діяльності.

Психологічна сумісність військовослужбовців в підрозділі розвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Вирішальну роль при цьому відіграє спільна навчальна і бойова діяльність, яка визначає міжособистісні відносини і забезпечує досягнення єдності у вирішенні службово-бойових завдань.

В.Ф. Перевалов розкриває проблему сумісності військовослужбовців через їх готовність до ефективного впливу в процесі спільної праці. Він розрізняє такі аспекти цього явища: соціально-психологічний; психологічний; психофізіологічний; фізіологічний [5, с.111]. До найважливіших показників соціально-психологічного образу сумісності він відносить: взаємну впевненість воїнів один в одному на

предмет виконання функціональних обов'язків, взаємну терпимість до незначних недоліків, взаємна довіра в різних сферах, в тому числі в найпотаємніших.

В основу сумісності колективу підрозділу на конкретний момент часу покладені відповідні критерії. У військовій психології до їх числа відносять: сприятливий соціально-психологічний клімат; спільність професійної діяльності; опосередкування міжособистісних відносин цілями, цінностями і змістом професійної діяльності; єдність і згуртованість; наявність певної організаційної форми об'єднання; узгодженість і облік основних інтересів всіх членів колективу; стійкість і гармонійність відносин, заснованих на взаємній контактності і відповідальності.

Метою нашого дослідження було вивчення деяких критеріїв психологічної сумісності у військовому колективі. Дослідження проводилось на базі 92-ої механізованої бригади імені кошового отамана Івана Сірка (2МБ) у складі 20 осіб. Для досягнення мети нами був використаний наступний діагностичний інструментарій: методика “СПСК” - соціально-психологічна самооцінка колективу (О. Немов) і методика “Визначення індексу групової згуртованості” (К.Сішора).

За результатами діагностичного дослідження методики “СПСК” значення вище середнього рівня соціально-психологічного рельєфу колективу займає критерій “організованість” (38,2), що демонструє здатність до швидкого створення і зміни організаційної структури ділових взаємовідносин, необхідних для ефективної групової роботи у військовому колективі; критерій “відповідальність” (38,4), що свідчить про те, що члени військового колективу відповідально підходять до виконання поставлених перед ними службово-бойових завдань та критерій “відкритість” (38,4).

Значення нижче середнього виявлені за такими шкалами, як: “прагнення до збереження цілісності групи” (36,0), “контактність” (36,2), “інформованість” (36,3) (про це свідчить показник, нижчий 37,0).

Використання методики “Визначення індексу групової згуртованості” нам дозволило встановити той факт, що у військовому колективі рівень групової згуртованості вище середнього (15 балів). Це свідчить проте, що групова згуртованість, яка визначається як суб'єктивна характеристика групи, являє собою психологічну єдність групи за одним або декількома критеріями.

Слід підкреслити, що такі поняття, як психологічна сумісність та згуртованість є відмінними, їх неможна плутати. Хоча ці феномени тісно пов'язані, але кожен з них відображає різний аспект і, насамперед, у військовому колективі. З точки зору військової психології, “згуртованість” є соціально-психологічна характеристика військового колективу, що показує ступінь збігів оцінок, установок і позицій військовослужбовців по відношенню до людей, ідей, подій, найбільш значущих для військового підрозділу в цілому. Також згуртованість колективу показує внутрішній індивідуальний стан військового колективу, стійкість взаємин в ньому, стабільність у функціонуванні. Високий показник згуртованості членів колективу вказує на їх повну самовіддачу роботі, що збільшує рівень продуктивності виконання завдань, які стоять перед ними.

Таким чином, психологічна сумісність розуміється як єдність поведінки

членів колективу, заснована на спільності інтересів, цінностей, норм поведінки. Єдність поведінки означає злагодженість дій членів колективу при виконанні спільних завдань і реалізації загально колективних цілей і виступає однією з умов психологічної безпеки військовослужбовців.

Ми прогнозуємо на наступному етапі дослідити таку складову психологічної сумісності, як соціально-психологічний клімат. Соціально-психологічний клімат визначає цілісний стан колективу (групи), його (її) внутрішню динаміку, відносно стійкий і типовий емоційний настрій, що відображає реальну ситуацію службової діяльності (характер, умови, організацію праці) і характер міжособистісних стосунків.

Список посилань:

1. Балашова С.П., Васильєв С.П., Дубровинський Г.Р. Практичний курс військової психології: Навчальний посібник. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. 172 с.

2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учебное пособие для вузов. М. : ПЕРСЭ, 2001. 511 с.

3. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. Киев: Изд-во Лыбидь, 1990. 192 с.

4. Парыгин Б.Д. Социально-психологический климат коллектива: пути и методы изучения. Спб., “Наука”, 2006. С. 32 -45.

5. Перевалов В.Ф. Воинский коллектив динамика отношений. М.: Воениздат, 1991. С.111.

Калашченко С.І., старший викладач кафедри МНС і ТМ, Національний медичний університет імені О.О.Богомольця (м. Київ)

Гринзовський А.М., доктор медичних наук, професор, завідуючий кафедри МНС і ТМ, Національний медичний університет імені О.О.Богомольця (м. Київ)

Приходько І.І., доктор психологічних наук, професор, начальник науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Психофізіологічна оцінка та превентивна реабілітація як шлях покращення стану здоров'я кандидатів на службу до сил безпеки та оборони України

В наш час оптимізація всіх ланок медичної служби є вкрай важливим заходом для збереження здоров'я людей працездатного віку, в тому числі потенційно здорових осіб. Зважаючи на скрутну економічну та соціально-політичну ситуації в країні відбір кандидатів до вступу у вищі військові навчальні заклади (ВВНЗ) є необхідною умовою не тільки з огляду на вимоги законодавства, а саме Наказу Міністерства охорони здоров'я України і Державного Комітету України по нагляду за охороною праці від 23.09.1994 № 263/121 “Про затвердження Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі” [1], але й на стандарти НАТО [2], що спрямовані на донологічну діагностику здоров'я та превентивну реабілітацію військовослужбовців з метою подовження терміну, протягом якого вони зможуть

виконувати свої професійні обов'язки та працювати за фахом.

За визначенням, даним в Наказі Міністерства оборони України від 09.12.2015 № 702 “Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах” [3], під поняттям превентивної реабілітації (ПР) розуміють відновлення резервів здоров'я практично здорового військовослужбовця до “безпечного” рівня з використанням немедикаментозних засобів (НЗ).

Враховуючи вищесказане, ПР при донозологічних та пограничних станах має проходити в декілька етапів: підготовчий, основний та заключний. Підготовчий етап має включати в себе діагностику психічного стану та мотивацію кандидата на навчання у ВВНЗ при проведенні професійно-психологічного відбору [4]. Діагностика повинна проходити з використанням психологічних, психофізіологічних та інструментальних методів. Для проведення психологічного та психофізіологічного досліджень доцільно використовувати автоматизовані психодіагностичні комплекси, які скорочують час на збір та обробку даних [5].

Психодіагностичні методики спрямовані на оцінку особистісного адаптаційного потенціалу, інших індивідуально-психологічних особливостей, копінг-стратегій та мотивації при виборі професії. Психофізіологічні методики складаються з оцінки врівноваженості нервових процесів, короткочасної пам'яті, стійкості до впливу стресів, схильності до ризику та функціональної рухливості нервових процесів.

До інструментальних методів відноситься методика вимірювання варіабельності серцевого ритму (ВСР), яке має використовуватися тричі (на початку дослідження, під час його проведення та наприкінці). Показники ВСР будуть відображати зміни в психофізіологічних показниках кандидатів на вступ до та після ПР, а саме показники індексу напруження, SDNN, %LFI %HF і давати загальну характеристику вихідного функціонального резерву людини.

Беручи до уваги особливості професії військовослужбовця, в основний етап НЗ входять засоби, що спрямовані на психічну та фізичну регуляцію суб'єкта. Підбір НЗ відбувається з урахуванням тривалості застосування, кратності та доступності засобів протягом терміну реабілітації. Під доступністю мається на увазі самостійне використання засобів ПР після проходження попереднього короткого навчання чи інструктажу.

Психічна регуляція суб'єкта виконується поєднанням методик прогресивної нервово-м'язової релаксації по Джекобсону та формування копінг-стратегій. За часом прогресивна нервово-м'язова релаксація займає до 20 хв. (почергове тренування чотирьох блоків м'язів), тривалість курсу залежить від виявлених відхилень психологічних та психофізіологічних показників від норми. Для формування копінг-стратегій реагування особистості в стресовій ситуації рекомендовано надавати перевагу просоціальному напрямку, прямій та активній

поведінці згідно COR-теорії Хобфолла.

Для фізичної регуляції доцільно використовувати методику кросфіту, яка складається з дозованого фізичного навантаження та містить в собі комплекс вправ, що не потребує спеціального спортивного обладнання чи тренажерів [6]. Прикладами вправ, що використовуються при крос фіті, є: планка, вистрибування “Бурпі”, присідання за тридцять секунд та виконання високоінтенсивного комплексу (стрибки вгору з місця, степ-тест, одночасне піднімання тулуба та ніг з положення лежачи на спині, човниковий біг тощо). Тривалість одного тренування складає в середньому 20 хв., кратність - три-чотири рази на тиждень.

Заключний етап ПР складається оцінки ефективності проведених заходів та повторного психологічного, психофізіологічного та інструментального дослідження за алгоритмом, що був наведений вище.

Отже, для покращення стану здоров'я кандидатів на вступ до ВВНЗ та на службу до сил безпеки та оборони України слід використовувати комплексну психофізіологічну оцінку та превентивну реабілітацію для підвищення стресостійкості людини, подовження професійного довголіття та зменшення економічних витрат на підготовку нових фахівців замість тих, хто достроково мусить залишити службу із-за виникнення психосоматичних розладів, хронічних захворювань та професійного вигорання.

Список посилань:

1. Наказ Міністерства охорони здоров'я України і Державного Комітету України по нагляду за охороною праці від 23.09.1994 № 263/121 “Про затвердження Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі” (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства охорони здоров'я № 102/85 від 06.06.95). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0018-95#Text>

2. List of Current NATO Standards. URL: <https://nso.nato.int/nso/nsdd/listpromulg.html>.

3. Наказ Міністра оборони України від 09.12.2015 № 702 “Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах” (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства оборони № 629 від 11.12.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text>.

4. Наказ Командувача НГУ від 31.03.2017 № 196 “Про деякі питання організації психологічного забезпечення у Національній гвардії України”. К. : ІВЦ НГУ, 2017. 69 с.

5. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищі військові навчальні заклади МВС України: монографія. Х.: Акад. ВВ МВС України, 2012. 297 с.

6. Kolomiitseva O., Prykhodko I., Prikhodko A., Anatskyi R., Turchynov A.,

Всеукраїнська VI науково-практична конференція, Національна академія Національної гвардії України

01 грудня 2020 року, м. Харків

Fishev S., Hunbina S., Garkavyi O. (2020). Efficiency of Physical Education of University Students Based on the Motivation Choice of the CrossFit Program. *Physical Activity Review*, 8(1), 26-38. doi: 10.16926/par.2020.08.04.

Керницький О.М., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Залежна поведінка військовослужбовців як викривлена форма адаптації до несприятливих явищ дійсності

В умовах залучення військових частин та підрозділів Національної гвардії України (НГУ) до відбиття збройної агресії Російської Федерації питання психологічної готовності особового складу до виконання службово-бойових завдань є вагомим та домінантним, і не менш важливим, ніж володіння військовослужбовцями зброєю та військовою технікою.

Статистика втрат за час проведення Антитерористичної операції та операції об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей вказує на гостру проблему своєчасного виявлення, діагностики та попередження будь-яких проявів відхильної поведінки [1].

Одним з різновидів девіантної поведінки, що викликає занепокоєння командування НГУ та суспільства, стала залежна поведінка – порушення поведінки, що виникають у результаті зловживання речовинами, які змінюють психічний стан людини (алкоголь, наркотики, токсичні речовини), та ігрова залежність.

Залежна поведінка виражається у прагненні військовослужбовця уникнути дійсності шляхом свідомої зміни свого психічного стану за допомогою прийому певних речовин чи зосередженості на певних видах діяльності, що супроводжується сильними, суб'єктивно приємними емоційними переживаннями.

У різноманітних проявах залежна поведінка в основному є викривленою формою адаптації, подолання тривожності, соціальної невизначеності, намаганням до самоствердження, і вважається реакцією на несприятливі умови виконання службово-бойових завдань, життєві труднощі та особисті негаразди.

Сьогодні визначальну роль серед чинників, які сприяють формуванню залежної поведінки, займають фактори, що впливають на психофізіологічний стан, дії та поведінку військовослужбовця НГУ, а саме: інтенсивні навантаження під час виконання службово-бойових завдань; тривалі несприятливі життєві умови, ситуації, труднощі; систематичні конфлікти в родині; незадовільні матеріально-побутові умови сім'ї; вплив антисоціальної групи та ін. Все це може призвести до порушення ціннісно-нормативної сфери, прагнення відгородитися від травматичної дійсності, аморального способу життя, емоційно-вольових порушень (імпульсивність, дратівливість тощо), систематичного застосування насильства у родині тощо.

Поширеною формою залежної поведінки у середовищі військовослужбовців є

Всеукраїнська VI науково-практична конференція, Національна академія Національної гвардії України
01 грудня 2020 року, м. Харків

зловживання алкогольними напоями. Зловживання алкогольними напоями – це антисуспільна форма поведінки, яка зі збільшенням частоти та кількості вживаного алкоголю переростає в пияцтво, а з формуванням патологічної залежності від алкоголю, характерних психічних, соматичних та неврологічних розладів, порушенням соціальних функцій набуває ознак важкої хвороби – алкоголізму. Наприклад, у першому півріччі 2016 року злочини скоєні у стані сп'яніння склали 17,4% (255) від загальної кількості скоєних злочинів у ЗС України. В той час, як в зоні проведення АТО, їх відсоток складав вже 34% (132) від загальної кількості [2].

Військова служба супроводжується екстремальними чинниками діяльності, які викликають негативні стани та емоційні прояви. Бажання уникати негативу та відчувати радість – звичайна природна та захисна реакція людини. Бажання вживати спиртне закріплюється в свідомості, бо після вживання спиртного людина відчуває себе на емоційному підйомі. Поступово алкоголь стає домінантою, витісняючи любов до рідних, турботу про сім'ю, заняття спортом та ін.

Під впливом алкоголю змінюється характер людини: виникають завищена самооцінка, швидка дратівливість, вчинки суїцидального характеру, змінюються життєві цінності. При прийомі алкоголю виявляються негативні психофізіологічні та психічні реакції: збільшується час реакцій на різні подразники; порушується координація рухів; знижується здатність людини вирішувати складні когнітивні завдання; знижується інтелектуальний контроль людини за вчинками; притупляється інстинкт самозбереження та ін.

Напрями діяльності посадових осіб для вирішення даної проблеми у військових частинах НГУ: навчання командирів підрозділів навичкам спостереження за діями, поведінкою, висловами, зовнішніми ознаками підлеглих з метою швидкого виявлення алкозалежної поведінки; навчання посадових осіб найбільш дієвим методам індивідуальної роботи з підлеглими щодо профілактики алкоголізму; створення у військових частинах системи антиалкогольного просвітництва; забезпечення більш суворої дисциплінарної та фінансової відповідальності за порушення у стані сп'яніння; введення та підтримання безалкогольних традицій проведення свят; залучення військових психологів для розвитку у військовослужбовців навичок та умінь саморегуляції та самоконтролю; використання із метою виявлення військовослужбовців, схильних до пияцтва та хворих на алкоголізм, сучасних тестових методик; активне залучення військовослужбовців до спорту та здорового способу життя тощо.

Список посилань:

1. Приходько І.І., Байда М.С. Теоретичні аспекти адиктивної поведінки військовослужбовців. Честь і закон. 2018. № 3 (66). С. 67-74.
2. Романишин А.М., Мацевко Т.М. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців. Львів: НАСВ, 2017. 322 с.

Кокун О.М., член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ)

Лозінська Н.С., кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник НДВ воєнно-психологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ)

Пішко І.О., старший науковий співробітник НДВ воєнно-психологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України (м. Київ)

Психологічна профілактика як засіб збереження психологічного здоров'я військовослужбовців

Особливості професійної діяльності військовослужбовців Збройних Сил змушують їх чималу частину часу перебувати у стані напруженості, мобілізації внутрішніх ресурсів, особливо під час особливого періоду. Відомо, що такий режим мобілізації сил в професії негативно позначається на всіх рівнях здоров'я зайнятих в ній людей.

Питання, що пов'язані зі збереженням психологічного здоров'я військовослужбовців з урахуванням різних умов їх життєдіяльності, вимагають постійного пошуку нових, сучасних, більш ефективних шляхів попередження у них наслідків посттравматичних переживань.

Дослідження, що проводились нами під час активної фази збройного конфлікту на Сході нашої країни (2014 - 2015 рр.) показали, що внаслідок виконання завдань за призначенням в районі бойових дій у 50-80% військовослужбовців виникають ознаки постстресових порушень.

Подібні результати було отримано й іншими науковцями. Так, дослідження, проведене у 2018 році серед особового складу одного з підрозділів ЗС України на предмет вивчення їх психологічного здоров'я показало, що серед групи, яка складалась зі 122 досліджуваних було виявлено наступні рівні психологічного здоров'я:

- психологічно не здорові, надзвичайно дезадаптовані - 0%;
- психологічно не здорові, сильно дезадаптовані, потребують допомоги спеціаліста – 1,7% військовослужбовців;
- психологічно не здорові, помірно дезадаптовані, потребують послідовного вирішення психологічних проблем, починаючи з більш легких – 33,3% військовослужбовців;
- психологічно здорові, але мають низку проблем, що потребують вирішення – 55,3% військовослужбовців;
- повністю психологічно здорові – 9,7% військовослужбовців [2, с. 34].

Такі результати лише зайвий раз зобов'язують фахівців зосередити увагу, перш за все, на психологічній профілактиці постстресових порушень.

Якщо не готувати людину до гідної зустрічі з екстремальними умовами, то підрозділ на виході отримає військовослужбовця з ослабленим здоров'ям, з

недоліками органів почуттів (зору, слуху, ін.), з нестійкою мотиваційно-вольовою сферою, який виявляє безпечність, схильність до невиправданого ризику тощо.

Під психологічною профілактикою розуміється комплекс організаційних, службових, правових, просвітницьких, соціально-економічних, психологічних та медичних заходів, спрямованих на підвищення рівня психологічної безпеки особистості, попередження виникнення та розвитку психічних розладів, негативних психічних станів за допомогою створення сприятливих психологічних умов для навчання, виконання службово-бойових завдань, попередження психологічного виснаження, професійного вигорання та деформації особового складу, надання психологічної підтримки військовослужбовцям, особливо в період їх адаптації до військової служби, та тим, хто віднесений до групи посиленої психологічної уваги, з метою забезпечення їх високої працездатності та ефективності службово-бойової діяльності [4, с. 14].

В деяких наукових виданнях в якості синоніма терміну “профілактика” використовується термін “превенція”, який тлумачиться як дії психолога з метою профілактики, пом’якшення, коригування тих умов, що сприяють психічним порушенням людини.

Головною специфічною особливістю психопрофілактичної роботи є її спрямованість у майбутнє, оскільки вона має превентивний характер і здійснюється тоді, коли ще проблеми як такої не існує. Звісно ж, набагато ефективнішим є запобігання виникненню проблем, аніж їх вирішення, особливо, що стосується психологічного здоров’я людини.

Всесвітня організація охорони здоров’я (ВООЗ) визначає здоров’я як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів.

В науковій літературі нерідко “психічне здоров’я” і “психологічне здоров’я” використовуються як синоніми.

Проте, існує і така точка зору, згідно якої термін “психічне здоров’я” має відношення, перш за все, до окремих психічних процесів та механізмів, а термін “психологічне здоров’я” відноситься до особистості в цілому, знаходиться в тісному зв’язку з вищими проявами людського духу і дозволяє виділити власне психологічний аспект проблеми психічного здоров’я на відміну від медичного, соціологічного, філософського та ін. Психологічне здоров’я робить особистість самодостатньою [3, с. 87].

У сучасній психології використовують переважно такі визначення психічного здоров’я: “здатність реалізувати природний вроджений потенціал людського покликання”, “усвідомлення людиною себе”, “реалізація Я”, “повноцінна і гармонійна включеність до спільноти людей” [5, с. 15].

Робота зі зміцнення власного психологічного здоров’я базується на таких найбільш істотних принципах [5, с. 29-30]:

1. Комплексність. Оздоровлення необхідно здійснювати цілісно, на всіх рівнях, тобто гармонізувати стосунки з іншими людьми, прагнути до осмислення свого індивідуального існування, долати перешкоди на шляху до особистісного зростання і реалізовувати свій духовний потенціал. У випадку однобокості

оздоровлення, наприклад, при бездумній, виснажливій роботі на тренажерах, часто ігноруються духовний і соціальний аспекти здоров'я.

2. Креативність. У процесі оздоровлення навіть шкідливі різні стереотипи, догми. Необхідно бути гнучким, не шукати універсальних засобів, так званої “панацеї”, а в кожен момент творчо ставитися до свого здоров'я. Немає сенсу сліпо слідувати яким-небудь стандартним схемам: потрібно, прислухаючись до власного організму, обирати з можливих оптимальні для себе способи діяльності в кожній конкретній ситуації.

3. Принцип “внутрішнього спостерігача” вимагає уважності до себе, своїх відчуттів, почуттів, станів. Самовідчуття здійснює природний контроль за внутрішніми станами організму і психіки. Цей принцип передбачає перенесення центру уваги з зовнішнього, навколишнього світу, з інших людей на самого себе, на турботу, на перетворення самого себе.

4. Зміцнення і розвиток позитивних установок. Цей принцип полягає в подоланні фіксації на негативному боці буття, зокрема на хворобливих станах, через прийняття себе у світі та світу в собі; в освоєнні стратегії співробітництва, що дає можливість гармонійного співіснування з іншими людьми і світом у цілому.

Як показують дослідження, оптимістично налаштовані люди переважно високо оцінюють стан свого здоров'я, тоді як песимісти, навпаки, отримують низькі показники при його самооцінці.

Планування та організація психопрофілактичної роботи у військових підрозділах може здійснюватися за такою схемою:

1. Діагностика і прогнозування психопрофілактичної роботи. Це дасть змогу проаналізувати результати попередньо проведеної психологічної профілактики, визначити, з чого почати свою роботу, які найбільш актуальні напрямки психопрофілактики та прийнятні для даної організації форми й методи її здійснення.

2. Визначення мети і завдань психопрофілактичної роботи. Мета визначається відповідно до актуальної психологічної проблематики підрозділу; у завданнях конкретизується загальна мета; вони визначаються на осяжний період часу (півроку, рік), з урахуванням специфіки військового колективу, рівня його готовності до роботи в цьому напрямку, а також виходячи з кількості часу, який психолог планує відводити саме на цю роботу.

3. Розробка плану психопрофілактичної роботи: зазначаються оптимальні форми та методи психологічної профілактики, графік психопрофілактичних заходів, умови співпраці з іншими фахівцями; планування психопрофілактичної роботи повинно здійснюватися за принципами цілеспрямованості, систематичності, цілісності.

4. Організація, виконання та облік-контроль психопрофілактичних заходів: за потреби психолог може корегувати план психопрофілактичної роботи; забезпечується контроль за його виконанням відповідними особами [1, с. 26].

У разі, якщо оцінка ефективності профілактичного впливу показує незадовільний результат, необхідно повертатися на етап планування і організації

профілактичного впливу.

Облік проведеної психопрофілактичної роботи надає можливість контролювати динаміку змін у психологічному здоров'ї військовослужбовців, визначати найефективніші засоби психологічної інтервенції та удосконалювати психокорекційні програми щодо кожного військовослужбовця.

Необхідність застосування певних методик, технік і прийомів у роботі з військовослужбовцями визначає психолог залежно від особливостей особистості кожного військовослужбовця, змісту передуючих кризових ситуацій, їх впливу та наслідків.

Якісна професійна робота військових психологів та інших спеціалістів, які відповідають за збереження психологічного здоров'я військовослужбовців, дозволить підвищити ефективність психопрофілактичних заходів у Збройних Силах України.

Список посилань:

1. Бігун Н. І. Профілактична робота в практичній психології : навч.-метод. комплекс дисципліни. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2011. С. 26.
2. Грибок А.О. Психічне здоров'я військовослужбовців Збройних Сил України як головний фактор успішного виконання бойових завдань в складних та екстремальних умовах. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Том. XI. Вип. 18. С. 34.
3. Никоненко Ю. П. Клінічна психологія : навч. посіб. Київ, 2016. С. 87.
4. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення : метод. посіб. / Кокур О. М. та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. С. 14 с.
5. Психологія здоров'я людини / Толкунова І. В. та ін. Київ, 2018. С. 15 ; С. 29-30.

Мацегора Я.В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Колесніченко О.С., доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Деякі нові тенденції у підходах до психологічної травматизації військовослужбовців-учасників бойових дій

Недостатня ефективність існуючої профілактики і лікування ПТСР у учасників бойових дій робить актуальним пошук нових підходів до проблеми психологічної травматизації військовослужбовців.

Eric Vermetten та Rakesh Jetly [1] вказують, що модель посттравматичного стресового розладу, яка домінувала протягом багатьох років, була зосереджена на

умовних рефлексів страху і симптомах, пов'язаних з тривогою, як на основних рушійних силах патології. Однак, вона не брала до уваги правила сучасного бою, культуру комбатантів, фактори оперативного стресу і моральний вимір.

В якості альтернативи Sheila Frankfurt та Patricia Frazier [2] запропонували використовувати конструкцію моральної шкоди для опису страждань, які відчуває частина військовослужбовців, беручи участь в бойових діях, що порушують їх переконання про свою моральність або доброзичливість світу. Щоб ідентифікувати їх у якості потенційно травмуючих переживань, які є відмінними від заснованих на страху травм, пов'язаних з ПТСР, ці переживання були позначені, як трансгресивні акти.

Camille M. Gaude зі співавторами вважає [3], що моральна шкода щільно пов'язана з міжособистісними проблемами, соціальною тривогою, ізоляцією, депресією і самогубством. Сором, який вважається основним компонентом моральної шкоди, підсилює вплив травми. Крім того, сором з плином часу може посилюватися, а самокритика ставати бар'єром для лікування, через що негативна симптоматика може не слабшати довгі роки.

Однак, V. Aldridge, H. Scott та R. Paskell [4] в своєму дослідженні не виявили значущого зв'язку між схильністю до вини чи сорому та схильністю до морально шкідливих подій, але встановили наявність значного взаємозв'язку між ПТСР і морально шкідливими подіями. Ґрунтуючись на цьому, дослідники рекомендують клініцистам встановлювати у військовослужбовців з симптоматикою ПТСР наявність пережитих морально шкідливих подій, щоб більш успішно адаптувати заходи втручання. На думку V. Aldridge, H. Scott та R. Paskell, плануючи заходи втручання, необхідно враховувати тип і історію травми.

V. Williamson і колеги [5] поставили завдання вивчити реакцію ветеранів британських збройних сил на переживання травм і моральної шкоди та їх вплив на психологічне благополуччя. Їх дослідження показало, що події, з якими зіткнулися британські ветерани, можуть одночасно бути морально шкідливими, травматичними або небезпечними для життя. Їм вдалося описати процес отримання моральної шкоди у британських ветеранів.

Lauren Paige і колеги [6] в своєму дослідженні якраз виходили з того, що на військовослужбовців впливають 4 типи потенційно травмуючих подій в зоні бойових дій: нанесення моральної травми, спостереження за моральною травмою, загроза життю і травматична втрата. Вони встановили, що солдати, які повідомляли про більшу враженість моральною травмою (яку вони вчиняли чи спостерігали), набагато рідше зверталися за лікуванням, незалежно від тяжкості симптомів ПТСР.

Ізраїльські вчені - Y. Levi-Belz, T. Greene і G. Zerach [7] - також підтвердили наявність зв'язку між потенційно морально шкідливими подіями (potentially morally injurious events (PMIEs)) і кластерами ПТСР у ізраїльських ветеранів. Зокрема, вони показали, що переживання, засновані на зраді, пов'язані з кластерами ПТСР безпосередньо і через депресивні симптоми.

K. L. Harper з колегами [8] в своєму дослідженні виходили з того, що потенційно морально шкідливі події, включаючи вчинення трансгресивних дій і

сприйняття зради, позитивно пов'язані з ПТСР. Вони припустили, що механізм зв'язку між потенційно морально шкідливою подією і симптомами ПТСР - соціальна роз'єднаність. У своєму дослідженні К. L. Harper з колегами взялися вивчити регулюючу роль різних джерел соціальної підтримки (сім'я, друзі і значущі інші) у взаємозв'язку між потенційно морально шкідливою подією (трансгресивного діями, зрадою) та ПТСР. Вони встановили, що соціальна підтримка забезпечує захисний ефект від низького до середнього рівня зрад; однак для ветеранів, які повідомляють про високий рівень зради, соціальна підтримка не зменшила тяжкість симптомів ПТСР.

На думку Tine Molendijk і співавторів [9] для визначення ролі моралі в стражданнях після участі в бойових операціях у військовослужбовців потрібно брати до уваги три моменти: (1) цінності і норми за визначенням характеризуються конфліктом, (2) моральний конфлікт може тягнути за собою важливі соціальні наслідки, і (3) моральний конфлікт може привести до зміни переконань щодо раніше існуючих цінностей.

Такий підхід до витоків страждання у військовослужбовців-учасників бойових дій не суперечить даним отриманими D. Edmondson з колегами [10], які виходячи з припущення, що симптоми ПТСР виникають, коли травматичні переживання не можуть бути легко асимільовані в раніш сформований світогляд, довели гіпотезу, що у людей з симптомами травми, які перевищують порогові значення, відбувається руйнування буфера тривоги. Вони встановили, що симптоми травми виникають в результаті порушення нормальних функцій світогляду з буферизації тривожності, пов'язаної зі смертю.

Т. Pyszczynski та Р. Kesebir [11] узагальнили існуючі дослідження "Теорії руйнування буфера тривоги" (Anxiety buffer disruption theory (ABDT)) проведені в чотирьох різних культурах і з людьми, які пережили різні типи травм, виявили цей атиповий патерн реакції і надали підтримку ABDT, як підґрунтя виникнення і тривання ПТСР.

Таким чином, набувають поширення підходи до психологічної травматизації і її подолання, що розвиваються навколо морально-ціннісної структури особистості, яка інтеріоризується в стосунках зі значущими іншими та є основою її світогляду. Вчинки військовослужбовців, що йдуть в розріз з їх власними цінностями, не тільки руйнують стійкі уявлення про себе (порушуючи уявлення про самототожність, самоефективність, змінюють функціонування рефлексії), а й віддаляють від значущих інших (родини, військового колективу), які є зовнішнім ресурсом стійкості до стресу військовослужбовця. Ці припущення потребують подальших емпіричних досліджень.

Список посилань:

1. Eric Vermetten & Rakesh Jetly (2018) A Critical Outlook on Combat-Related PTSD: Review and Case Reports of Guilt and Shame as Drivers for Moral Injury, *Military Behavioral Health*, 6:2, 156-164, DOI: 10.1080/21635781.2018.1459973
2. Sheila Frankfurt & Patricia Frazier (2016) A Review of Research on Moral Injury in Combat Veterans, *Military Psychology*, 28:5, 318-330, DOI: 10.1037/mil0000132

3. Camille M. Gaudet, Karen M. Sowers, William R. Nugent & Jerry A. Boriskin (2016) A review of PTSD and shame in military veterans, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 26:1, 56-68, DOI: 10.1080/10911359.2015.1059168
4. Vicky Aldridge, Helen Scott & Rachel Paskell (2019) Investigating the Relationship Between Guilt and Shame Proneness and Moral Injury in Veterans That Have Experienced Active Deployment, *Military Behavioral Health*, 7:1, 83-91, DOI: 10.1080/21635781.2019.1580641
5. Victoria Williamson, Dominic Murphy, Sharon A. M. Stevelink, Shannon Allen, Edgar Jones & Neil Greenberg (2020) The impact of trauma exposure and moral injury on UK military veterans: a qualitative study, *European Journal of Psychotraumatology*, 11:1, DOI: 10.1080/20008198.2019.1704554
6. Lauren Paige, Keith D. Renshaw, Elizabeth S. Allen & Brett T. Litz (2019) Deployment trauma and seeking treatment for PTSD in US soldiers, *Military Psychology*, 31:1, 26-34, DOI: 10.1080/08995605.2018.1525219
7. Yossi Levi-Belz, Talya Greene & Gadi Zerach (2020) Associations between moral injury, PTSD clusters, and depression among Israeli veterans: a network approach, *European Journal of Psychotraumatology*, 11:1, DOI: 10.1080/20008198.2020.1736411
8. Kelly L. Harper, Melinda A. Stanley, Julie J. Exline, Kenneth I. Pargament, Terri L. Fletcher & Ellen J. Teng (2020) The impact of social support and morally injurious events on PTSD symptoms in Veterans, *Military Psychology*, 32:4, 352-362, DOI: 10.1080/08995605.2020.1760684
9. Tine Molendijk, Eric-Hans Kramer & Désirée Verweij (2018) Moral Aspects of “Moral Injury»: Analyzing Conceptualizations on the Role of Morality in Military Trauma, *Journal of Military Ethics*, 17:1, 36-53, DOI: 10.1080/15027570.2018.1483173
10. Donald Edmondson, Stephenie R. Chaudoir, Mary Alice Mills, Crystal L. Park, Julie Holub & Jennifer M. Bartkowiak (2011) From Shattered Assumptions to Weakened Worldviews: Trauma Symptoms Signal Anxiety Buffer Disruption, *Journal of Loss and Trauma*, 16:4, 358-385, DOI: 10.1080/15325024.2011.572030
11. Tom Pyszczynski & Pelin Kesebir (2011) Anxiety buffer disruption theory: a terror management account of posttraumatic stress disorder, *Anxiety, Stress & Coping*, 24:1, 3-26, DOI: 10.1080/10615806.2010.517524

Лиман А.А., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Особливості психологічної роботи з військовослужбовцями Національної гвардії України, які включені до групи посиленої психологічної уваги

Службово-бойова діяльність військовослужбовців Національної гвардії України (НГУ) неминує супроводжується значними психічними і фізичними

Всеукраїнська VI науково-практична конференція, Національна академія Національної гвардії України
01 грудня 2020 року, м. Харків

навантаженнями на них, особливо в умовах ведення бойових дій або наближених до них. Необхідність не тільки виконувати службово-бойове завдання в екстремальних умовах, а й в цілому вижити в обстановці прямої загрози життю та здоров'ю; значне емоційне напруження; морально-психологічна невідповідність; невизначеність і дефіцит інформації; порушення режиму сну, відпочинку і харчування; відсутність в колишньому досвіді моделей поведінки в умовах ризику - основні фактори впливу на психіку військовослужбовців в сучасній війні.

На превеликий жаль, нестача належної психопрофілактики негативних особистісних змін, професійної деформації, наслідків екстремальних ситуацій службово-бойової діяльності сьогодні призводить до необхідності проведення психокорекційної роботи з військовослужбовцями НГУ. Таких військовослужбовців, які потребують першочергової психологічної допомоги у зв'язку з особливостями впливу на них стресогенних факторів службової діяльності, включають до груп посиленої психологічної уваги (ГППУ).

Здійснення психологічної роботи з військовослужбовцями, які включені до ГППУ, регламентується Конституцією України, Законами України "Про Національну гвардію України", "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", "Про психіатричну допомогу", наказів, директив командувача НГУ та Положенням про психологічне забезпечення в НГУ", затверджених наказом МВС від 08.12.2016 № 1285. У розділі VII Положень визначено основні аспекти проведення психопрофілактики, психологічної допомоги та реабілітації з військовослужбовцями НГУ.

Проте у вищезазначених нормативно-правових документах та методичних розробках, які використовуються військовими психологами та іншими посадовими особами при організації роботи з військовослужбовцями ГППУ, не в повному обсязі наведені заходи психологічного супроводу на різних рівнях його здійснення.

Тому виникла необхідність в розробці алгоритмів організації та проведення психопрофілактичних заходів, спрямованих на збереження психологічної безпеки особистості, психічного та фізичного здоров'я військовослужбовців, запобігання виникненню професійної деформації.

АЛГОРИТМ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ, ЗАРАХОВАНИМИ ДО ГРУПИ ПОСИЛЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ УВАГИ СЛУЖБОВОГО НАПРЯМУ

СЛУЖБОВИЙ НАПРЯМОК – робота з особами, які виконували завдання служби в екстремальних (бойових) умовах з підвищеним ризиком для життя та здоров'я під постійним впливом стресогенних факторів

Рівні здійснення психологічного супроводу	Етапи	Заходи
Адміністративний (командири військових частин (підрозділів))	Заходи профілактики, в яких формуються відповідні компетенції та психологічні якості, визначається необхідність занесення військовослужбовців до ГППУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Контролює проведення заходів “Протоколу дій з військовослужбовцями, зарахованими до ГППУ, які виконували завдання служби в екстремальних умовах з підвищеним ризиком для життя та здоров'я під постійним впливом стресогенних факторів”. 2. Перевіряє та контролює наявність заходів щодо визначення готовності до ризику у всіх військовослужбовців, які направляються до зони бойових дій. 3. Забезпечує суворе дотримання термінів проведення заходів психопрофілактики (дебрифінг, декомпресія) з особовим складом у безпечному для життя та здоров'я місці, якщо це дозволяє обстановка. 4. Контролює наявність планів (зміст і строки) заходів психологічної профілактики виникнення негативних психічних реакцій та станів, які виникають внаслідок участі у бойових діях. 5. Забезпечує виділення часу (за можливості розпорядку дня), особового складу та матеріально-технічної бази для проведення заходів, в тому числі і моніторингового психодіагностичного обстеження. 6. Забезпечує взаємодію між психологами, командирами підрозділів та інших служб (відділень) з приводу відповідності окремих військовослужбовців завданням служби в екстремальних (бойових) умовах, прояву у них негативної симптоматики (негативних психічних станів, ознак дезадаптації).
	Заходи, які безпосередньо стосуються військовослужбовців, віднесених до ГППУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Затверджує списки військовослужбовців, зарахованих до ГППУ, надані психологом. 2. Затверджує план заходів з ГППУ та забезпечує виділення часу та особового складу для проведення вказаних заходів. 3. Видає, за необхідності, наказ по частині про внесення військовослужбовців до групи служби без зброї. 4. Контролює внесення відповідних змін в організацію умов несення служби згідно рекомендацій психолога. 5. Надає, за можливості, час на відпочинок (відпустку, відновлення, реабілітацію), або звільняє окремих військовослужбовців від виконання службових обов'язків на визначений термін.

		<p>6. Організовує проведення заходів психологічного забезпечення зі 100% підлеглого особового складу, який повернувся до пунктів постійної (тимчасової) дислокації після виконання СБЗ в екстремальних (бойових) умовах.</p> <p>7. Формує у військовому колективі атмосферу шанобливого ставлення до учасників бойових дій.</p> <p>8. Контролює та забезпечує можливість військовослужбовцям (в залежності від рівня командира), зарахованих до ГППУ, відвідувати заплановані профілактичні (психокорекційні) заходи та відповідних фахівців для надання йому консультацій (лікар-психіатр, юрист, офіцер по роботі з особовим складом).</p> <p>9. За потреби направляє (за поданням психолога) військовослужбовців на медико-психологічну реабілітацію у заклади охорони здоров'я.</p> <p>10. За потреби направляє (за поданням психолога) військовослужбовців до відомчих поліклінік (лікувальних закладів) для проходження ВЛК.</p> <p>11. Затверджує рішення (аргументований висновок) про виключення військовослужбовця з ГППУ, надане психологом.</p>
	<p>Заходи, призначені для закріплення ефекту досягнутого в ГППУ</p>	<p>1. Контролює внесення відповідних змін, що рекомендовані психологом, в організацію умов несення служби військовослужбовців, виключених із ГППУ; внесення відповідних обмежень щодо залучення військовослужбовців до виконання СБЗ в екстремальних умовах.</p> <p>2. Постійно здійснює моніторинг (бесіди, спостереження) стану військовослужбовців під час виконання СБЗ щодо відновлення негативної симптоматики, у разі її виявлення повідомляє (направляє до) психолога.</p>
<p>Психологічний (психологи служби психологічного забезпечення)</p>	<p>Заходи профілактики, в яких формуються відповідні компетенції та психологічні якості, визначається необхідність занесення військовослужбовців до ГППУ</p>	<p>1. Організовує та проводить заходи з військовослужбовцями “Протоколу дій з військовослужбовцями, зарахованими до ГППУ, які виконували завдання служби в екстремальних умовах з підвищеним ризиком для життя та здоров'я під постійним впливом стресогенних факторів”.</p> <p>2. В години проведення психологічних лекторіїв з особовим складом роз'яснює про можливі особистісні зміни і проблеми в реадaptaції в учасників бойових дій.</p> <p>3. Планує та проводить заходи з формування психологічної готовності до ризику, стресостійкості у військовослужбовців, які будуть виконувати СБЗ в екстремальних умовах.</p> <p>4. Сприяє підвищенню рівня психологічної культури військовослужбовців, навчає їх прийомам першої психологічної допомоги (самопомоги), заходам психологічної підтримки, саморегуляції психоемоційного стану.</p> <p>5. Надає практичні рекомендації командирам щодо добору особового складу варт, військових нарядів, бойових груп, екіпажів, а також проведення з особовим складом заходів психологічної</p>

		<p>підготовки.</p> <p>6. Проводить дебрифінг з військовослужбовцями, які зазнали впливу психотравмуючих факторів протягом перших 3 діб (від 24 годин після прибуття в пункт постійної (тимчасової) дислокації до 72 годин).</p> <p>7. Направляє особовий склад, що виконував завдання в екстремальних умовах, на психологічну реабілітацію за програмою “Психологічна декомпресія” протягом 3-5 діб, але не пізніше ніж 3 доби після прибуття особового складу до пункту постійної дислокації.</p> <p>8. Контролює максимально можливу залученість особового складу, який повинен пройти групові первинні психопрофілактичні (психокорекційні) заходи.</p> <p>9. Проводить індивідуальні бесіди, спостереження, психодіагностику для визначення проблеми та доцільності зарахування військовослужбовця до ГППУ. За потреби направляти на консультації до лікаря загальної практики, лікаря-психіатра.</p> <p>10. Підготовляє та оформлює списки військовослужбовців, зарахованих до ГППУ для затвердження їх у командира.</p>
	<p>Заходи, які безпосередньо стосуються військовослужбовців, віднесених до ГППУ</p>	<p>1. Підготовляє та оформлює план психокорекційної роботи з військовослужбовцями для подолання виявленої проблеми (індивідуальної та групової роботи).</p> <p>2. Розробляє розпорядження щодо місця, дати та часу проведення заходів психокорекційної роботи з військовослужбовцями, зарахованими до ГППУ. Доводить його до командирів підрозділів.</p> <p>3. За відсутності військовослужбовців, що залучаються до запланованих заходів, уточнює причини відсутності, та за потреби доповідає командиру щодо необхідності проведення додаткових заходів.</p> <p>4. Надає рекомендації командирам підрозділів про внесення відповідних змін в організацію умов несення служби.</p> <p>5. Вносить пропозиції командиру про надання військовослужбовцям часу на відпочинок (відпустку, реабілітація), або звільнення окремих військовослужбовців від виконання службових обов’язків на визначений термін.</p> <p>6. Своєчасно та в повному обсязі проводить заплановані заходи психопрофілактичної роботи з військовослужбовцями, зарахованими до ГППУ (в тому числі тренінг відновлення психологічної безпеки особистості (ПБО), гармонізації психічного стану, відновлення емоційної і цільової саморегуляції, допомога в переживанні горя, окремих симптомах ПТСР (труднощі засинання, розслаблення тощо), надає необхідну психологічну підтримку.</p> <p>7. Проводить заходи реадптації, в тому числі і в родинному житті (індивідуальні і сімейні консультації).</p>

		<p>8. Проводить поточний моніторинг психічного стану в ході здійснення профілактичних заходів в ГППУ у військовослужбовців за допомогою психодіагностичних методик з АПК “Травма”, “Безпека”, візуальну психодіагностику, бесіди, проєктивні методики.</p> <p>9. За потреби закріплює за військовослужбовцем, віднесеним до ГППУ, наставників (товаришів по службі) для контролю динаміки негативного психічного стану, постійної емоційної підтримки, надання першої психологічної допомоги, повідомлення про значне погіршення психічного стану військовослужбовця. Контролює роботу наставника (навчає, консультує).</p> <p>10. Спрямовує на консультації до лікаря загальної практики та лікаря-психіатра (при сформованому симптомокомплексі ПТСР, наявності вираженої невротичної, депресивної, суїцидальної симптоматики), на реабілітацію до закладів охорони здоров’я МВС та НГУ.</p> <p>11. Проводить контрольне психологічне обстеження щодо досягнення цілей психопрофілактичної роботи в ГППУ для прийняття рішення щодо можливого виключення / продовження терміну перебування у ГППУ / спрямування на реабілітацію у заклади охорони здоров’я / направлення на ВЛК.</p> <p>12. Підготовляє аргументований висновок психолога щодо виключення військовослужбовців з ГППУ, який включає в себе зміст проведених психологічних заходів з результатами психологічного вивчення, що свідчать про стабілізацію та поліпшення психічного стану.</p>
	<p>Заходи, призначені для закріплення ефекту досягнутого в ГППУ</p>	<p>1. Надає командирів пропозиції щодо обсягу службового навантаження на військовослужбовців, після відновлення їх стресостійкості (за даними АПК “Безпека”, “Травма”) та реадaptaції (за даними власних спостережень та спостережень командирів, наставників). За потреби рекомендує обмеження щодо виконання СБЗ в екстремальних умовах.</p> <p>2. Здійснює періодичний (мінімум один раз у півріччя) моніторинг психічного стану військовослужбовців, що були виключені з ГППУ, з метою попередження виникнення ПТСР та інших ускладнень.</p>
<p>Рівний-рівному (товариші по службі)</p>	<p>Постійно</p>	<p>1. Відвідує планові тренінги (лекторії) для підвищення свого рівня психологічної культури, оволодіння психологічними прийомами надання першої психологічної допомоги (самопоміги), підтримки, саморегуляції психоемоційного стану.</p> <p>2. Проявляє доброзичливе та шанобливе ставлення до учасників бойових дій, толерантне ставлення до тимчасових проявів порушення адаптації.</p> <p>3. Уважно ставиться до особливостей психічного стану військовослужбовців-учасників бойових дій, у разі його погіршення доповідає безпосередньому командирові або психологу.</p>

Ліпатов І.І., кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення оперативно-тактичного факультету, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Белай С.В., доктор наук з державного управління, професор, начальник кафедри військово-соціального та психологічного забезпечення оперативно-тактичного факультету, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Протидія інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад військових частин Національної гвардії України при участі в стабілізаційних діях

При участі у стабілізаційних діях на особовий склад підрозділів і військових частин Національної гвардії України противником здійснюється інформаційно-психологічний вплив, метою якого є погіршення морально-психологічного стану військовослужбовців і дезорганізація їх діяльності.

Командирами, штабами і органами по роботі з особовим складом здійснюється протидія інформаційно-психологічному впливу противника при участі в стабілізаційних діях, яка за змістом є: комплекс заходів з прогнозування, профілактики та зриву інформаційно-психологічного впливу противника, нейтралізації його намагань дезінформувати та деморалізувати особовий склад підрозділів і військових частин НГУ, дезорганізувати його бойову діяльність.

Головною метою протидії інформаційно-психологічному впливу є: підтримка високого морально-психологічного стану особового складу військових частин; попередження і нейтралізація негативного впливу противника на військовослужбовців.

Основними завданнями протидії, які покладаються на командирів, штаби й органи по роботі з особовим складом, є:

- визначення морально-ціннісних ціннісних орієнтацій військовослужбовців і факторів бойової, суспільно-політичної і психологічної обстановки, які можуть бути використані противником для інформаційно-психологічного впливу на особовий склад підрозділів і військових частин;
- організація роботи щодо усунення несприятливих факторів;
- виявлення сил і засобів психологічних операцій противника, їх бойових можливостей, порядку їх використання, характеру спрямованості інформаційно-психологічного впливу противника, його мети і можливих наслідків;
- попередження розповсюдження чуток, дезінформації, ознайомлення військовослужбовців з методами дій, сил і засобів психологічних операцій противника, своєчасне інформування особового складу про появу ДРГ, НЗФ;
- своєчасне збирання та ліквідація листівок та інших документів противника, які дезінформують особовий склад, припинення індивідуального використання військовослужбовцями Інтернету;

- організація роботи з військовослужбовцями, які схильні до навіювання, забезпечення високої пильності, введення суворого контролю в підрозділах зв'язку;

- використання протидіючих заходів для припинення віщання (знищення, придушення) гучномовних радіостанцій противника, залучити для цього засоби розвідки, радіоелектронної боротьби, артилерії та авіації;

- організація співробітництва з питань проведення заходів протидії інформаційно-психологічному впливу противника з державними і місцевими органами влади, правоохоронними органами, творчими, громадськими, релігійними організаціями, засобами масової інформації.

Основні зусилля протидії інформаційно-психологічному впливу при участі в стабілізаційних діях спрямувати на особовий склад підрозділів і військових частин, який виконує основні завдання, а також військовослужбовців, які схильні до навіювання, паніці.

Протидія інформаційно-психологічному впливу на особовий склад при його участі в стабілізаційних діях зорганізується і здійснюється командирами, штабами і органами по роботі з особовим складом у три періоди: перший – в період підготовки до стабілізаційних дій; другий – при проведенні стабілізаційних дій і третій – після завершення стабілізаційних дій.

За змістом протидія інформаційно-психологічному впливу складається з трьох етапів: прогнозування інформаційно-психологічного впливу противника, профілактики негативних наслідків і зриву психологічних акцій противника. Перші два етапи проводяться при підготовці до здійснення стабілізаційних дій, а третій – як у ході підготовки, так і під час їх проведення.

Як показує практика, етапи протидії інформаційно-психологічному впливу противника включають в себе наступні заходи:

перший етап (прогнозування інформаційно-психологічного впливу противника) – аналіз суспільно-політичної обстановки в регіоні (районі) бойових дій з метою виявлення чинників, які можуть ускладнити виконання бойового завдання і можуть бути використані противником в інтересах проведення інформаційно-психологічного впливу; визначення морально-психологічного стану особового складу своїх сил, виявлення осіб чи груп військовослужбовців які найбільш піддаються інформаційно-психологічному впливу, вивчення їх особливостей; розвідка, виявлення наявних у противника сил і засобів психологічних операцій, їх розташування, можливих районів залистування та розкидання інших матеріалів інформаційно-психологічного впливу противника, визначення можливої символіки та тематики психологічних операцій противника;

другий етап (профілактика негативних наслідків) – нейтралізація, локалізація суспільно-політичних факторів які можуть бути використані противником для проведення інформаційно-психологічного впливу; нейтралізація військовослужбовців (груп), які найбільш уразливі до інформаційно-психологічного впливу противника, носіїв панічних настроїв, прикріплення їх до найбільш психологічно стійких військовослужбовців; доведення до військовослужбовців сильних і слабких сторін противника, можливих форм і

методів психологічних операцій противника; роз'яснення кожному військовослужбовцю справедливого характеру виконання службово–бойових завдань з нашого боку і агресивних, загарбницьких заходів з боку противника; замаскована та скрита підготовка сил до проведення стабілізаційних дій, розповсюдження дезінформації щодо характеру дій, що плануються; виявлення та нейтралізація ворожих агентів та їх помічників серед особового складу, які розповсюджують чутки, плітки, панічні настрої; інструктаж зв'язківців щодо заборони несанкціонованого прослуховування ефіру; інструктаж командирів розвідувальних груп, про необхідність виявлення районів залистування, розповсюдження інших матеріалів інформаційно–психологічного впливу противника, їх локалізація та повідомлення про них старшому начальнику; проведення підрозділами радіо – технічної розвідки і радіо – електронної боротьби заходів щодо виявлення випадків транслявання радіостанцій противника, аналіз змісту повідомлень, що передаються та їх радіоелектронне пригнічення;

третій етап (зрив психологічних акцій противника) – оперативне проведення всіх видів інформування: суспільно політичного, бойового, та технічного, швидке реагування на всі події; виховання у військовослужбовців твердої переконаності в правильності розпоряджень і наказів керівництва держави і командування; нарощування морально–психологічного потенціалу сил; виявлення, локалізація районів розповсюдження пропагандистських матеріалів противника, аналіз їх та знищення; контроль за радіо ефіром, контроль за використанням військовослужбовцями засобів радіозв'язку; проведення експрес–оцінки морально–психологічного стану особового складу; виявлення та нейтралізація панічно налаштованих військовослужбовців, надання їм психологічної допомоги.

Таким чином, поетапне, в визначені періоди здійснення протидії інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад підрозділів і військових частин Національної гвардії України при участі в стабілізаційних діях дозволяє забезпечити якісне прогнозування, профілактику та зрив інформаційно-психологічного впливу противника, нейтралізувати його намагання дезінформувати та деморалізувати особовий склад підрозділів і військових частин НГУ, дезорганізувати його бойову діяльність.

Харченко С.В., кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків)

Розвиток вербальних здібностей соціального інтелекту майбутніх правоохоронців в умовах збільшення ролі віртуального спілкування

В сучасному житті збільшується роль та вплив спілкування, яке опосередковане технічними засобами. Останній рік багато установ, в тому числі ЗВО, працювали в дистанційному режимі, що збільшило обсяг Інтернет спілкування в життєдіяльності здобувачів вищої освіти та зменшило частку та різноманітність безпосереднього спілкування, перш за все ділового.

Всеукраїнська VI науково-практична конференція, Національна академія Національної гвардії України
01 грудня 2020 року, м. Харків

Найчастіше в літературі називаються наступні особливості спілкування в інтернеті:

- сильний вплив на уявлення про співрозмовника механізмів стереотипізації та ідентифікації, установка на наявність у партнера бажаних якостей;
- встановлення контактів та їх переривання за власним бажанням;
- специфічність емоційного компонента спілкування: його повна відсутність або наповнення тексту спеціальними значками для позначення емоцій або в описі емоцій словами;
- можлива презентація себе з іншої сторони, ніж в умовах реального спілкування, програють не реалізуються в діяльності поза мережею ролі, сценарії поведінки.

До цього переліку слід, на нашу думку, додати:

- зменшення зусиль, які докладаються особою для досягнення цілей в спілкуванні;
- зниження якості самоконтролю в міжособистісній взаємодії;
- аграматизм та істотне спрощення письмового мовлення;
- загальне спрощення процесу спілкування;
- зменшення можливостей впливу суб'єкта на ситуацію міжособистісної взаємодії;
- зменшення ролі зворотного зв'язку в спілкуванні.

Вказані особливості спілкування, а також важливість розвитку у здобувачів вищої освіти так званих “soft skills” вимагають додаткової уваги щодо розвитку у них здібностей соціального інтелекту.

Безпосередньо до здібностей соціального інтелекту нами були віднесені такі здібності та здатності: адекватно сприймати емоційні реакції та вербальну експресію партнерів у процесі ділового спілкування, правильно розуміти мотиви співрозмовників і свій вплив на розгортання ситуації взаємодії, ефективно передбачати розвиток і наслідки комунікативної ситуації, правильно розуміти свій вплив на розгортання ситуації взаємодії, висловлюватися зрозуміло для різних за своїми індивідуальними властивостями осіб.

Для здобувачів вищої освіти зі специфічними умовам навчання, майбутніх фахівців сил безпеки та оборони України в професійній діяльності яких ділове спілкування займає важливе місце розвиток здібностей соціального інтелекту є без сумніву актуальним. Особливо важливим це постає для здобувачів вищої освіти, які навчаються за освітньо-професійною програмою “Психологія”.

Створення умов для подальшого розвитку вербальної складової соціального інтелекту як однією з важливіших є необхідною психологічного супроводу навчальної діяльності та професійна підготовки майбутніх офіцерів. При розробці тренінгових занять та інших засобів з вдосконалення вербальної складової соціального інтелекту необхідно враховувати наступне.

Загальні вимоги щодо мовлення:

- простота і ясність повідомлень, стислість;
- багатий словниковий запас;
- відсутність надмірної переконливості;

- уникання жаргонних і вульгарних висловів, зайвих слів, слів-паразитів тощо;
- утримання від застосування незрозумілих понять;
- послідовність і чіткість пояснень;
- переконливість і логічність доводів;
- підготовка (необхідно заздалегідь знати, що необхідно повідомити і якими засобами це зробити);
- чітке вимовляння слів;
- нормальний і середній темп мовлення, вміння змінювати його, робити паузи;
- відповідність сили голосу ситуації.

Важливим в комунікації є:

- привернення уваги;
- сприяння адекватному сприйняттю інформації або ситуації взаємодії іншим суб'єктом або групою;
- сприяння правильній інтерпретації інформації або ситуації взаємодії іншим суб'єктом або групою.

Найчастіше використовуються наступні прийоми активізації уваги в процесі комунікації:

- спілкування починається з “нейтральної фрази”, тобто тієї, яка безпосередньо не пов'язана темою бесіди, але стосується співрозмовників;
- встановлення зорового контакту;
- “акцентування” - реалізується за допомогою прямого (вживання таких фраз, як “прошу звернути увагу”, “важливо відзначити, що ...”, “необхідно підкреслити, що ...” тощо) та непрямого (те, до чого необхідно залучити увагу, виділяється із загального ладу так, щоб контрастувати з навколишнім фоном і автоматично привертати увагу);
- зміна характеристик голосу та мовлення;
- використання пауз.

Зміст спілкування для його успішного сприйняття іншим суб'єктом або групою має бути певним чином організований. Для розвитку цієї навички доцільно використовувати вправу “Побудова повідомлення за алгоритмом” [1].

Важливим для вміння переконувати співрозмовників є застосування аргументації, тобто обґрунтування позиції з метою подальшого її розуміння і прийняття іншою людиною.

Найбільш загальні правилами аргументації є:

- оперувати необхідно простими, ясними, точними і переконливими термінами;
- повідомляти достовірну інформацію; при доведенні негативної інформації, необхідно обов'язково повідомляти джерело її отримання;
- темп і способи аргументування варто вибирати з урахуванням особливостей характеру, темпераменту, інтелектуального розвитку та інших особливостей співрозмовника;

- аргументація повинна бути коректною щодо співрозмовника, уникати особистих нападок;
- слід уникати неділових висловлювань, проте мова повинна бути образною, а доводи - наочними.

Власні аргументи (доводи, положення, докази, які наводяться, щоб обґрунтувати точку зору) необхідно перевіряти за такими критеріями:

- ґрунтуються на фактах;
- мають безпосереднє відношення до справи;
- актуальні для співрозмовника.

Описані наступні методи аргументації та контраргументації:

- фундаментальний метод - пряме звернення до співрозмовника з використанням кількісних, наприклад, статистичні дані, але в їх використанні слід знати міру, не стомлювати слухачів;

- метод протиріч – виявленні протиріч в міркуваннях або аргументації співрозмовника та загостренні на них уваги;

- метод “так, але ...” – використовується, коли у співрозмовника є упередження щодо проблеми;

- метод “пере формулювання” – вислів іншими словами;

- метод “провокація” – на короткий час викликається реакція незгоди з інформацією з метою виникнення у співрозмовника бажання її виправити, уточнити;

- метод “гіперболи” – перебільшення, щоб загострити увагу, але потім необхідно чітко викласти свою позицію щодо проблеми;

- метод “прогнозу” – надання прогнозу щодо очікуваних подій, ґрунтуючись на реальних фактах.

- метод “поділу на частини” – полягає в поділу монологу співрозмовника на частини за допомогою висловів: “це точно”, “це сумнівно”, “тут існують найрізноманітніші точки зору”, “це явно помилково”;

- метод двосторонньої аргументації – відкрите пред’явлення як сильних, так і слабких сторін пропонованого рішення;

- метод позитивних відповідей Сократа – послідовний доказ запропонованого варіанту рішення. Кожний крок доказу починається зі слів: “чи згодні ви з тим, що...”. Якщо людина відповідає позитивно, даний крок можна вважати пройденим і переходити до наступного. Якщо - негативно, співробітник продовжує словами: “Вибачте, я не зовсім вдало сформулював питання. Чи згодні ви з тим, що...” доти, поки людина не погодиться з усіма кроками доказу або рішенням в цілому.

Нами була розроблена та апробована низка тренінгових завдань щодо розвитку вербальної складової соціального інтелекту [напр., 2]. З тих, що з позитивного боку зарекомендували себе щодо досягнення мети наведемо вправу “Поясни іншому”.

Сутність вправи. Учасникам малих груп необхідно переформулювати текст з метою пояснити зміст повідомлення (використовується текст орієнтовки з розшуку) людині з певної соціальної групи: малій дитині, людині з хімічною залежністю, особі з обмеженими можливостями тощо. Після виконання завдання

представники інших групи оцінюють нові тексти за критерієм: “Чи зрозуміє текст звичайний представник того шару населення, для якого його підготували?”.

Основна мета вправи: розвинення вміння висловлюватися зрозуміло для різних за своїми індивідуальними властивостями осіб.

Коментарії: запропонований для переформулювання текст може бути однаковим для всіх груп, а може бути підготовлені описи різних осіб. Тренер має звертати увагу на адекватність “перекладу”, наприклад, зріст 164 см є середнім для жінок, але маленькою дитиною сприйматимуся так жінка середнього росту не буде, також щодо віку особи тощо. Учасники можуть в ході дискусії вносити пропозиції щодо переформулювання тексту, обґрунтовувати, чому їх варіант є кращим.

Список посилань:

1. Заика Е.В. Тренінг інтелекта: развивающие процедуры. Харьков, ООО “Щедрая усадьба”, 2014.

2. Харченко С.В. Змістовні складові програми та основні техніки соціально-психологічного тренінгу соціального інтелекту поліцейського. *Право і безпека*. 2017. № 4. С. 211–216.

Чепелєва Н.І., викладач, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків)

Психологічна адаптація жінок до професійної діяльності після виходу з відпустки по догляду за дитиною

Актуальність зазначеної теми полягає в необхідності аналізу особливостей соціально-психологічної адаптації жінок, що виходять з відпустки по догляду за дитиною на роботу. У контексті такого виходу ключовими психологічними феноменами, що впливають на успішність адаптації/реадаптації жінки є адаптивність або дезадаптивність, емоційний комфорт і дискомфорт, стан зовнішнього та внутрішнього контролю над собою, схильність до домінування або, навпаки, до конформізму, а також схильність до ескапізму [1].

Психологічна адаптація жінок після виходу з відпустки по догляду за дитиною має бути спрямована, в першу чергу, на скорочення часових і фінансових витрат компанії на адаптацію співробітниці, швидке освоєння її на робочому місці і початок самостійної роботи з максимальною віддачею. Таким чином, процес адаптації носить взаємообумовлений характер і в нього активно залучені як працівниця так і керівництву. Для того, щоб проведені заходи були ефективними, необхідний системний підхід щодо адаптації нових чи реадаптації старих співробітників. Нерідко організації використовують тільки окремі елементи адаптації, наприклад, проводять для нових співробітників вступні бесіди та інструктування. Але, відсутність системності і супроводу може привести до зниження ефективності роботи співробітників.

Як зазначає Ю.А. Романова, основна функція професійної адаптації – це освоєння відносно стабільних умов професійної діяльності, закріплення

повторюваних дій, адекватних завданням виробничої діяльності та відповідних традицій виробничого колективу [2].

Незважаючи на те, що жінка при виході з відпустки по догляду за дитиною вагається в своїх силах і деякі професійні навички забуваються, у неї є чудова мотивація до роботи – включення у професійну діяльність, отримання доходу та незалежності, розвиток і кар'єра, тому в більшості випадків поведінкою в стресовій ситуації адаптації до професійної діяльності буде поведінка, спрямована на вирішення поставлених завдань.

Процес адаптації жінки, яка вийшла з відпустки по догляду за дитиною відбувається в двох взаємопов'язаних напрямках:

- соціально-психологічна адаптація;
- професійна адаптація.

Особливості соціально-психологічної адаптації жінок полягають у змінах ритму, перебудові пріоритетів особистого життя. Соціально-психологічна адаптація спрямована на успішне входження працівниці в трудові стосунки, прийняття нею діючих норм і правил організації праці, розуміння своїх соціальних і професійних ролей.

Готовність до професійної адаптації визначається поєднанням сформованої системи мотивації до професійної діяльності, розвиненої адаптивності як особистісної якості, а також системи знань, умінь і навичок, що забезпечують можливість реалізації особистістю поведінкових та професійних стратегій, що відповідають завданням якнайшвидшої інтеграції співробітниці в організацію. Ефективність професійної адаптації залежить від професійної активності жінки, її дисциплінованості; задоволеності умовами роботи; емоційної комфортності; психосоматичного стану; готовності до подальшої діяльності в даній організації.

Таким чином, в більшості випадків переважною стратегією поведінки у жінок в організації після виходу з відпустки по догляду за дитиною, буде високий ступінь спрямованості на адаптацію в нових умовах. Ритм життя жінки, що вийшла на роботу після декретної відпустки, пов'язаний з її соціально-психологічною адаптацією в організації, буде переважно високий, і буде супроводжуватись високим психофізіологічним, емоційним і стресовим навантаженням.

Список посилань:

1. Салливан Дж. Адаптация новичков. Набор инструментов. *Отдел кадров: профессиональный ежемесячный журнал*, 2009. № 1. С. 107–111.

5. Романова Ю.А. Оптимизация отбора и профессиональной адаптации в организации. *Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте*, 2015. №1. С. 70–79.

Чижевський С.О., начальник відділу психологічного забезпечення
Головного управління Національної гвардії України (м. Київ)

Організація психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України

Відповідно до вимог нормативно-правових актів України психологічна реабілітація особового складу Національної гвардії України організовується за трьома варіантами:

I. У системі заходів відновлення боєздатності військових частин (підрозділів) – з усім особовим складом, включає заходи: психодіагностики, професійно-психологічної підготовки з елементами психологічної просвіти, дебрифінги, консультування [4].

II. Психологічна декомпресія – з особовим складом, який зазнав впливу психотравмуючої події, протягом 3-5 днів, у безпечному місці (центрах визначених Мінветеранів) на етапі здійснення маршу до пунктів постійної дислокації, із залученням реабілітаційних бригад психологічної служби НГУ [1].

III. Психологічна реабілітація в умовах стаціонару – з особовим складом за рекомендаціями психологів, протягом 18 днів, на базі суб'єктів (визначених Мінветеранів) [1, 2].

У межах компетенції медичної служби організовується медико-психологічна реабілітація. Психологи долучені до вибірки осіб, які її потребують, шляхом використання психодіагностичного інструментарію. Далі, за рішенням лікарсько-консультативної комісії чи висновку ВЛК – направляються на медико-психологічну реабілітацію до медико-реабілітаційного центру МВС “Пуща водиця” [5].

Із 2014 року психологічна служба НГУ активно вивчає досвід країн-членів НАТО, ФІЕР, Держави Ізраїль. За сприянням Офісу Україна – НАТО, Посольств США, Франції, Польщі, Хорватії та Латвії в Україні, взято участь в понад 50-ти навчальних проектах щодо впровадження сучасних протоколів, стандартів, інструментарію у програми психологічної реабілітації комбатантів. 33 психологи НГУ вивчали досвід колег за кордоном, безпосередньо у реабілітаційних та навчальних центрах.

У 2015 році НГУ стала ініціатором внесення змін до статті 11 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” щодо впровадження обов'язкової психологічної реабілітації військовослужбовців, які перебували в екстремальних (бойових) умовах [1].

Протягом 2017-2018 років, проведено ряд пілотних заїздів на психологічну реабілітацію (у рамках проходження медичної реабілітації, за медичними показниками та за направленням лікарсько-консультативної комісії) на базі відомчого медичного реабілітаційного центру “Нові Санжари” (Полтавська область).

За результатами пілотних заїздів, науково-дослідним центром Національної академії НГУ – розроблено:

- 3-денну програму з “психологічної декомпресії”, а також на 18 діб – в умовах стаціонару реабілітаційного центру;

- автоматизований психодіагностичний субкомплекс “Психологічна травма” (19 методик), які використовуються безпосередньо у районі проведення операції Об’єднаних сил так і після прибуття особового складу до пунктів постійної дислокації. Даний субкомплекс інтегрований в програмний продукт “Автоматизоване робоче місце психолога НГУ”.

На даний час триває апробація програми перезавантаження (безпосередньо в районі проведення операції Об’єднаних сил), на базі бригадних пунктів психологічної допомоги (за приклад використано програму 254 загону контролю бойового (оперативного) стресу 30 медичної бригади ЗС США.

Для посилення роз’яснювальної роботи серед особового складу та членів їх сімей, підвищення рівня їх психологічної культури, на базі Навчального центру з професійно-психологічної підготовки та психологічної реабілітації НГУ, у взаємодії із Міністерством у справах ветеранів та Печерським територіальним центром соціального захисту населення у м. Києві – опрацьовано ряд відео сюжетів, спрямованих на презентацію дорожньої карти, практичних заходів та умов відновлення особового складу.

Також, з метою набуття практичних навиків майбутніх військових психологів НГУ, під час командно-штабних навчань “Гвардія-2020”, до практичних тренувань реабілітаційних бригад залучались курсанти старших курсів Національної академії НГУ за спеціальністю “психологія”.

Також, для посилення ефективності роботи психологів поза пунктами постійної дислокації – розроблено 3 мобільні центри психологічної підтримки, на базі автобусів. Які за своїм функціональним призначенням здатні забезпечити належні умови роботи військових психологів за основними напрямками психологічного забезпечення в НГУ: професійно-психологічний відбір, професійно-психологічна підготовка, соціально-психологічні дослідження, психологічний супровід виконання СБЗ, психопрофілактика та психологічна реабілітація. Із одночасним охопленням до 200 осіб.

Враховуючи зазначене, на сьогодні постає актуальним питання щодо посилення міжвідомчих зусиль щодо розробки єдиного типового стандарту з психологічної реабілітації комбатантів, вимог до надавачів послуг та суб’єктів, впровадження сучасних протоколів та психологічного інструментарію, що в свою чергу вплине на підвищення якості психологічних послуг, відповідальності учасників психологічної реабілітації.

Список посилань:

1. Закон України “Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, 1992 р. (зі змінами).

2. Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”.

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1057 “Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які

здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях”.

4. Наказ МВС від 08.12.2016 № 1285 “Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України”, зареєстроване в Міністерстві юстиції України від 19.01.2017 № 80/29948.

5. Наказ МВС від 18.06.2018 № 516 “Про організацію медико-психологічної реабілітації працівників Національної поліції України та військовослужбовців Національної гвардії України”.

Шевченко В.В., старший викладач кафедри психології та педагогіки, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Специфіка розвитку професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України

Запровадження компетентнісного підходу в систему вищої освіти, яке зумовлене потребами сьогодення, новітніми освітніми тенденціями і соціально-економічними перетвореннями, які зумовлені проведенням операції Об’єднаних сил на Сході України виявляє потребу у високо кваліфікованих військових кадрах, які здатні вибирати стратегії для вирішення кола професійних завдань. Для самореалізації такого фахівця на етапі фахової підготовки потрібно сформувані і розвинути у нього професійно-психологічну компетентність, яка сприятиме ефективній професійній взаємодії й розвитку взаємовідносин у колективі.

На сьогоднішній день сутність компетентнісного підходу полягає в оцінюванні знань особистості для здатності розв’язувати професійні і життєві проблеми, також прийнятті ефективних рішень у різних сферах життєдіяльності людини [1]. В саме поняття компетентність вже закладено когнітивну, мотиваційну, етичну, поведінкову складові.

Більшість вчених не визначають здатність оцінювання когнітивної сфери здобувачів освіти: зазвичай досліджуються особливості від психічних пізнавальних процесів до когнітивних стилів.

Мотиваційний компонент передбачає наявність у здобувача мотивації, розуміння сенсу своєї професійної діяльності і свого місця в ній, а також наявності громадянської позиції і морально-етичного кругозору.

Особистісний компонент характеризується наявністю соціально-психологічних характеристик, необхідних для успішної взаємодії з керівним складом та підлеглими.

Серед якостей та здібностей, які забезпечують успішну професійну діяльність ми визначаємо наступні: високий рівень розвитку концентрації і стійкості, переключення та розподілу уваги. Утримання в полі зору одночасно декілька предметів або виконання одночасно декількох дій. Розвинута повинна бути образна і словесно-логічна пам’ять. На високому рівні розвинене образне і логічне мислення, мнемічні здібності. Потрібно вміти спілкуватися та взаємодіяти з

підлеглими та людьми, вміти встановлювати та налагоджувати контакти. Військовослужбовець-командир повинен вміти себе контролювати.

Особистісні якості, інтереси та схильності військовослужбовця : високий ступінь особистої відповідальності, терпимість, безоцінне ставлення до оточуючих, повага до інших, прагнення до постійного самопізнання та саморозвитку, мати творчі нахили, бути вихованим, емпатійним, ініціативним, цілеспрямованим, наполегливим; мати розвинену інтуїцію, уміти прогнозувати події, уміння зберігати таємницю.

Для розвитку професійно-психологічної компетентності є найбільш сприятливим період навчання в закладі вищої освіти. Розвиток професійно-психологічної компетентності у військовослужбовців на етапі фахової підготовки відбувається завдяки вивченню дисциплін циклу професійної підготовки. Зокрема вивчення такої дисципліни як “Військова психологія та педагогіка” на якій з допомогою практичних занять, тренінгових занять та вправ ми можемо розвинути професійно-психологічну компетентність.

Список посилань:

1. Пометун О.І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. 2004. С.15-25.

Юр’єва Н.В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, Національна академія Національної гвардії України (м. Харків)

Визначення особливостей мотивації у військовослужбовців Національної гвардії України

Професійна мотивація формується під впливом чинників навколишньої дійсності. Вона є тим засобом, який здійснює професійний розвиток особистості, її професіоналізацію. Тому визначення особливостей мотивації є важливим не лише для прогнозування швидкості й якості засвоєння професійних знань і вмінь, тривалості періоду продуктивної праці, але й для прогнозування вірогідності професійної деформації та її особливостей.

Дослідження особливостей мотивації вибору професії у військовослужбовців проводилося за допомогою “Закритої анкети вивчення мотивації професійного вибору абітурієнтів у ВНЗ МВС». До категорії опитуваних увійшли курсанти та військовослужбовці військової служби за контрактом, які були поділені на групи з високою та низькою ефективністю виконання службової діяльності, згідно експертних оцінок наданих керівниками підрозділів.

Результати дослідження дозволяють зробити висновки, що для всіх груп курсантів-дівчат домінуючими виявляються: мотиви, які пов’язані з об’єктивними соціально заданими цілями і змістом професії; мотиви, які пов’язані з особистісним удосконаленням; мотиви, які пов’язані із зовнішнім престижем

професії і матеріальним благополуччям; мотиви, які пов'язані з прагненням компенсувати характерологічні недоліки.

Середнє значення для курсантів-дівчат мають мотиви самостійного вибору професії та мотиви, які пов'язані з романтичною привабливістю професії.

Незначущими для майбутніх офіцерів діагностовано мотиви несамостійного вибору професії та асоціальні мотиви. Причому до суттєвих особистостей групи курсантів-дівчат з високим рівнем ефективності СБД слід віднести значно нижчий внесок мотивації, ніж в двох інших групах (курсантів-дівчат) практично за всіма представленими мотивами. Наприклад, вказані високі значення за шкалами «мотиви, які пов'язані з об'єктивними соціально заданими цілями і змістом професії» ($23,11 \pm 1,91$) у високоефективної групи дівчат виявилися найменшими, ніж в інших групах з нижчим рівнем ефективності ($24,32 \pm 1,39$ та $23,33 \pm 2,00$). З отриманих даних можливо зробити припущення про те, що для дівчат важливо компенсувати характерологічні недоліки ($21,22 \pm 3,12$) для того, щоб доказати оточуючим свою готовність до військових труднощів та серйозність намірів щодо професійного вибору.

У курсантів-юнаків високого рівня ефективності домінуючи мотиви схожі. Особисто значущими для юнаків також виявлені мотиви, які пов'язані з об'єктивними соціально заданими цілями і змістом професії ($23,42 \pm 2,34$), мотиви, які пов'язані з прагненням компенсувати характерологічні недоліки ($21,68 \pm 3,4$), самостійний вибір професії ($21,63 \pm 3,2$) та мотиви, які пов'язані з романтичною привабливістю професії ($18,53 \pm 3,89$). До значущих також відносяться мотиви, пов'язані з особистим розвитком і професійним удосконаленням та самостійний вибір професії. Причому за цими шкалами найбільші показники вказують саме військовослужбовці з групи зі середнім рівнем ефективності ($21,58 \pm 2,81$ та $21,63 \pm 3,2$ відповідно).

За отриманими у курсантів низькими позиціями показників шкали «асоціальні мотиви» (у дівчат з високим рівнем ефективності $13,17 \pm 3,29$, у юнаків – $13,56 \pm 3,08$) можна стверджувати, що військовослужбовці-курсанти не ставляться до професії як до засобу задоволення особистих асоціальних потреб. Незначущим для них виявляється також й мотив несамостійного вибору професії (для курсантів-дівчат низькі показники ($11,83 \pm 5,40$) відмічаються у групі з високим рівнем ефективності, ще нижче – у групі курсантів-юнаків з середнім рівнем ефективності ($10,95 \pm 4,29$)).

Схожі результати отримані у військовослужбовців військової служби за контрактом обох статей, де головнішим також визначений мотив, що пов'язаний з цілями та змістом професії, де найвищий показник вказують жінки-військовослужбовці середнього рівня ефективності СБД ($21,61 \pm 3,95$) та групи чоловіків-військовослужбовців з низьким рівнем ефективності ($21,35 \pm 5,05$). З підвищенням рівня ефективності СБД цей мотив знижує свої показники, хоча й втримується на лідерській позиції серед інших мотивів.

Дослідження вказує пріоритетне значення для військовослужбовців військової служби за контрактом мотивів, що пов'язані з об'єктивними соціально заданими цілями і змістом професії ($21,61 \pm 3,95$); мотив «самостійний вибір

професії» (19,86±3,82); «мотивів, пов'язаних з зовнішнім престижем професії (18,42±3,67), «мотивів, пов'язаних з особистим і професійним удосконаленням» (18,95±4,74) та «мотивів, пов'язаних з прагненням компенсувати характерологічні недоліки» (18,12±4,43). Визначено розбіжності за показниками між високоефективними та слабоефективними групами військовослужбовців-жінок на рівні ($t_{2.1-2.3} = 1,71$ $p \leq 0,1$) та міжстатевими групами ($t_{2.1-4.1} = 2,76$ при $p \leq 0,05$). Низькі позиції виявлено у «асоціальних мотивів», де виявлене значущість розбіжностей між статевими групами $t_{2.1-4.1} = 2,00$ при $p \leq 0,1$).

Таким чином, результати дослідження особливостей мотивації військовослужбовців НГУ, дозволяють засвідчити вирішальне значення на вибір професії мотивів, що пов'язані з об'єктивними соціально заданими цілями і змістом професії; тих, що пов'язані з особистісним удосконаленням; тих, що пов'язані з зовнішнім престижем професії і матеріальним благополуччям. Мотивами вибору професії військовослужбовця у жінок є необхідність забезпечувати родину, прагнення професійно самореалізуватися та набути маскулітних рис, щоб почуватися захищеною у сучасному українському суспільстві.

Юр'єва Н.В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

Морозова Л.В., старший викладач кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

Дослідження мотивації до професійної діяльності фахівців екстремального профілю

Мотивація професійної діяльності для фахівців екстремального профілю – це особливий вид процесів, які регулюють їх службову активність. Специфіка мотивації залежить від особистісних властивостей та особливостей професійної діяльності, якою вона займається.

Проблема мотивації до професійної діяльності у представників різних небезпечних професій досліджувалася науковцями різних напрямків (М. Варій, О. Георгадзе, В. Гром, В. Лефтеров, О. Калиняк, О. Ковальчук, О. Колесніченко, В. Корольчук, С. Кучеренко, В. Крайнюк, О. Матеюк, Я. Мацегора, С. Мордюшенко, В. Осьодло, Є. Потапчук, І. Приходько, М. Прихід, О. Сафін, А. Сірій, О. Тімченко та ін.). Всі вони доходять загального висновку, що мотивація до діяльності в екстремальних умовах повинна розглядатись з урахуванням наявності загроз для життя, здоров'я, порушення працездатності, із високим рівнем психічної напруги та обсягом особистих ресурсів військовослужбовців [1-15].

Головними психологічними умовами професійної мотивації фахівців пожежно-рятувальної служби визначені: зацікавленість у професійної діяльності,

її перспективні цілі; упевненість у власній професійній компетентності; розвиток мотивації досягнення, професійного самовдосконалення, адекватної професійної самооцінки, навичок професійного спілкування, саморегуляції та релаксації, цілеспрямованість; можливість отримання психологічної допомоги [2, 4-6].

Про необхідність формування мотиваційної системи військовослужбовців ЗСУ вказують у своїх дослідженнях О. Георгадзе, В. Гром, О. Калиняк, М. Прихід. За їх висновками, у військовослужбовців Збройних сил України наявність військового досвіду сприяє формуванню більш позитивного ставлення до професійної діяльності військового, посилює внутрішню мотивацію, що у свою чергу, підвищує загальний рівень психологічної готовності до військової служби. Основними мотивами вступу військовослужбовців на військову службу зазначені: самореалізація, отримання визнання, патріотичність (прагнення захищати Батьківщину) та вирішення особистих проблем. До переліку негативних факторів щодо продовження військової служби увійшли: тривалий час перебування в районі проведення ООС (сімейні обставини, надмірне службове, фізичне і моральне навантаження під час ведення бойових дій, негативне ставлення до військової служби з боку членів сім'ї), недостатнє матеріальне (грошове, речове, продовольче) забезпечення, низький рівень соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, стан військової техніки та озброєння, низький рівень професійних та морально ділових якостей командирів, відсутність перспектив кар'єрного та професійного росту [7-8].

Для військовослужбовців-прикордонників при виконанні службової діяльності домінуюче значення мають мотиви професійної спрямованості (досягнення службового успіху), ціннісні орієнтації (прагнення до самореалізації) та заохочення (матеріальні та нематеріальні стимули) за проведену діяльність [9-10].

Висновки власних досліджень науковців Національної гвардії України (І.Воробйової, О.Колесніченка, Я.Мацегори, І.Приходька, О. Пархоменка та ін.) вказують на те, що особливості мотивації військовослужбовців НГУ при виконанні службово-бойової діяльності відображаються найчастіше не в типових ситуаціях і умовах, коли основною вимогою є дотримання інструкції виконання звичного алгоритму дій, а в екстремальному режимі, в нештатних ситуаціях, під впливом необхідності досягнення найбільш значущих цілей і мобілізації для цього фізіологічних і психічних резервів [11]. Ними виявлено вплив різних зовнішніх (соціально-економічна і політична стабільність військової служби; службово-функціональні взаємини між суб'єктами й об'єктами професійної діяльності; психологічний клімат у військовому підрозділі; умови праці (звичайні й екстремальні), побуту тощо) та внутрішніх факторів (рівень професійної підготовленості; сформованість професійно важливих якостей, які дозволяють досягти оптимального рівня професійного розвитку, самовдосконалення і самореалізації фахівця, забезпечення високого рівня мотивації досягнень у професійної діяльності і ін.) на ефективність професійної діяльності військовослужбовців НГУ. Так, І. Приходьком, О.Колісниченком, Я.Мацегорою зазначаються суттєві зміни в мотиваційній сфері військовослужбовця при

виконанні службово-бойових завдань в зоні проведення АТО, причому критичними моментами в генезисі мотивації є прийняття професії і розкриття особистісного смислу діяльності [12].

Висновки дослідження особливостей службово-бойової діяльності військовослужбовців підрозділів НГУ з охорони атомних електростанцій вказують на те що, характер наслідків впливу факторів психотравмуючих ситуацій для конкретної людини залежать від індивідуально-психологічних особливостей: характером виконання професійної діяльності; усвідомленою необхідністю в підвищенні кваліфікації та недостатньою професійною активністю; відсутністю перспектив службового кар'єрного росту та рівнем професійної компетентності; незадоволеністю змістом і результатами праці та бажанням змінити професію тощо [13].

Дослідження особливостей мотиваційної сфери військовослужбовців-жінок НГУ дозволили засвідчити вирішальне, для професійного вибору, значення мотивів, що пов'язані з об'єктивними соціально заданими цілями і змістом професії; мотивів, що пов'язані з особистісним удосконаленням; мотивів, що пов'язані з зовнішнім престижем професії і матеріальним благополуччям. Жінки-військовослужбовці на перші сходи ставлять необхідність забезпечувати родину, прагнення професійно самореалізуватися та набути маскуліних рис, щоб почуватися захищеною у сучасному українському суспільстві [14].

Отже, аналіз сучасної наукової літератури, висновків дисертаційних досліджень свідчить про активний попит дослідників до вивчення проблеми мотивації фахівців екстремального профілю, зокрема військовослужбовців. Висновки науковців вказують, що мотивацію професійної діяльності таких фахівців доцільно розглядати як процес і результат формування системи спонукань, що детермінують цю діяльність. Своєчасна актуалізація внутрішніх мотивів особистості, уміле застосування засобів зовнішнього стимулювання діяльності, актуальне управління мотивацією військовослужбовців в екстремальних умовах діяльності та постійна мотиваційна підтримка, вчасна й достовірна діагностика мотиваційної сфери військовослужбовців створюють можливості як для формування мотивації військовослужбовців НГУ до службово-бойової діяльності в екстремальних умовах, так і для підтримання її високого рівня під час виконання службово-бойових завдань за призначенням.

Незважаючи на існування більшої кількості досліджень з проблеми мотивації, на даний час простежується нестача психодіагностичного інструментарію для більш точної діагностики характеристик особистості військовослужбовця. Тому, важливими перспективами подальших досліджень у цьому напрямку є удосконалення інструментарію дослідження мотивації військовослужбовців до виконання службово-бойової діяльності, визначення найбільш ефективних важелів, які матиме вплив на цю мотивацію.

Список посилань:

1. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. К. : ПП Золоті Ворота, 2012. 463 с.

2. Тімченко О.В. Екстремальна психологія : підручник. К. : Август Трейд, 2007. 502 с.
3. Приходько І.І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія. Х. : Академія внутрішніх військ МВС України. 2013. 745 с.
4. Корольчук В.М. Психологічні детермінанти стійкості особистості до дії стресогенних факторів. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків: НУЦЗУ, 2013. Вип. 14. Частина I. С.153-161.
5. Крайнюк В.М. Особливості мотиваційної сфери рятувальників. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка*. К. : Логос, 2006. Т.7. Вип. 9. С. 137-142.
6. Мордюшенко С.М., Лаврик Т.В. Мотиваційні аспекти професійної діяльності кінологів-рятувальників ДСНС України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14(I). С. 219-226.
7. Гром В. А. Георгадзе О.А., Якіменко І.В. Методичний підхід до оцінювання рівня мотивації військовослужбовців Збройних Сил України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ ім. І.Чернявського*. 2016. №2 (57). С.67 – 70.
8. Калиняк О.Т., Прихід М.С. (Де)Мотиваційні аспекти військової служби за контрактом в умовах воєнного конфлікту в сучасній Україні. *Вісник львів. Ун-ту вісник lviv. univ. Серія соціологія*. 2018. Вип. 12. С. 32–47
9. Ковальчук О.П. Емпіричне дослідження професійної мотивації офіцерів Повітряних сил Збройних Сил України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 13. С. 93-103.
10. Калагін Ю.А. Мотивація військової служби військовослужбовців-жінок. *Грані*. 2013. № 9. С. 103–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2013_9_19. (дата звернення 20.12.17).
11. Колесніченко О.С, Мацегора Я.В, Воробйова І.В. та ін. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації : монографія. Х. : НАНГУ, 2016. 314 с.
12. Prykhodko I.I. Features of the Motivation of Specialists for the Professional Activity in Special Conditions International. *Journal of Education and Science*. 2018. 1(3-4). 35. DOI:10.26697/ijes.2018.3-4.24.
13. Пархоменко О.О., Приходько І.І. Психологічні особливості військовослужбовців підрозділів НГУ з охорони атомних електростанцій : монографія. Х. : НАНГУ, 2017. 193 с.
14. Prykhodko I., Yurieva N., Timchenko O., Fomenko K., Kernickiy O., Tovma M., Kostikova I. (2020). What Motivates Ukrainian Women to Choose a Military Service in Warfare? *Brain. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11 (3). С.36-53.

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	3
РОЗДІЛ 1 ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ....	5
Барко В.І. Профіль професії керівника територіального (відокремленого) підрозділу Національної поліції України.....	5
Воробйова І.В. Актуальні питання щодо іміджу сучасного вищого військового навчального закладу.....	11
Герман Л.В. Особливості деструктивного впливу екстремальних ситуацій на особистість.....	12
Іванова Н.Г. Індивідуальна професійна концепція фахівця сектору безпеки та оборони: поняття і розвиток.....	15
Кравченко О.В., Кислий В.Д., Приходько Д.П. Вплив екстремальних факторів службово-бойової діяльності на психіку та поведінку військовослужбовців	18
Кучеренко С.М., Кучеренко Н.С. Сучасні підходи до організації службово-бойової підготовки практичних психологів сил безпеки та оборони України.....	21
Ларіонов С.О. Розробка професійного стандарту психолога Національної гвардії України: на часі?	23
Лефтеров В.О., Третякова Т.М. Тренінгові технології в психологічній службі поліції	26
Макарова О.П. Становлення основних напрямків психологічної роботи на етапі фахової підготовки майбутніх працівників поліції	29
Пасічник В.І., Афанасенко В.С. Шляхи вдосконалення професійної підготовки практичних психологів сил безпеки та оборони України.....	32
Пономаренко І.В. Вплив толерантності до невизначеності на професійну діяльність рятувальників.....	36
Саппа М.М. Військова психологія: перші наукові роботи і дослідження	38
Стаднік А.В., Бабак С.А., Ващенко І.В. Особливості психологічної підготовки військовослужбовців в умовах поширення епідемії (COVID 19).....	41
Товма М.І. Загрози інформаційно-психологічної безпеці військових формувань під час спеціальної операції.....	43
Товма М.І., Лебедь О.С. Розроблення практичних рекомендацій з підвищення іміджу військових частин Національної гвардії України	44
Товма М.І., Младенов В.В. Розроблення комплексної програми вдосконалення протидії негативному інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад Національної гвардії України при виконанні службово-бойових завдань в районі проведення операції об'єднаних сил	46
Токарев В.М. Особливості матеріальної відповідальності військовослужбовців Збройних сил України.....	47
Токарев В.М., Приходько Д.П. Особливості міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів	49

РОЗДІЛ 2 ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ..	52
Александров Ю.В. Поняття професійної деформації особистості співробітників правоохоронних органів	52
Андрусишин Ю.І. Передумови успішної психологічної адаптації фахівців сектору безпеки та оборони до екстремальних умов діяльності	54
Байда М.С. Особливості виявлення військовослужбовців схильних до хімічних форм адиктивної поведінки в арміях зарубіжних країн	57
Балабанова Л.М. Емоційно-образна терапія в корекції негативних емоційних станів учасників АТО	60
Васищев В.С., Зайко М.М. Психологічна надійність особового складу підрозділів з охорони особливо важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів	62
Волошко С.А. Вплив чинників на морально-психологічний стан військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних під час виконання службово-бойових завдань ..	64
Дубровинський Г.Р. Розвиток емоційного інтелекту у офіцерів-психологів, як важливий елемент психологічної готовності до професійної діяльності	67
Захаренко Л.М. Ідеоморне тренування як спосіб вдосконалення навичок практичної стрільби.....	69
Іванова Н.Г., Паливода О.О. Проблеми використання психодіагностичного інструментарію при проведенні професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в безпекові інституції	71
Ільїна Ю.Ю., Петрова А.С. Вивчення деяких критеріїв психологічної сумісності членів військового колективу як умови їх психологічної безпеки	74
Калашченко С.І., Гринзовський А.М., Приходько І.І. Психофізіологічна оцінка та превентивна реабілітація як шлях покращення стану здоров'я кандидатів на службу до сил безпеки та оборони України.....	77
Керницький О.М. Залежна поведінка військовослужбовців як викривлена форма адаптації до несприятливих явищ дійсності	80
Кокун О.М., Лозінська Н.С., Пішко І.О. Психологічна профілактика як засіб збереження психологічного здоров'я військовослужбовців	82
Мацегора Я.В., Колесніченко О.С. Деякі нові тенденції у підходах до психологічної травматизації військовослужбовців-учасників бойових дій.....	85
Лиман А.А. Особливості психологічної роботи з військовослужбовцями Національної гвардії України, які включені до групи посиленої психологічної уваги	88
Ліпатов І.І., Белай С.В. Протидія інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад військових частин Національної гвардії України при участі в стабілізаційних діях	94
Харченко С.В. Розвиток вербальних здібностей соціального інтелекту майбутніх правоохоронців в умовах збільшення ролі віртуального спілкування....	96

Чепелєва Н.І. Психологічна адаптація жінок до професійної діяльності після виходу з відпустки по догляду за дитиною.....	100
Чижевський С.О. Організація психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України.....	102
Шевченко В.В. Специфіка розвитку професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України.....	104
Юр'єва Н.В. Визначення особливостей мотивації у військовослужбовців Національної гвардії України.....	105
Юр'єва Н.В., Морозова Л.В. Дослідження мотивації до професійної діяльності фахівців екстремального профілю	107

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Актуальні аспекти психологічного
забезпечення професійної діяльності сил
безпеки та оборони України**

**Матеріали VI всеукраїнської науково-практичної
конференції**

Друкується в авторській редакції

*Відповідальний за випуск: Колесніченко О.С.
Комп'ютерна верстка: Лиман А.А.*

Формат паперу 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,2. Тираж 50 прим. Зам. № 57.

Видавець і виготовлювач Національна академія НГУ.
Пл. Повстання, 3, м. Харків, 61001.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2799 від 22.03.2007 р.

